

LETONICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS
32 • 2016 • *Vidzemes brāļu draudze*

Izdevējs · Publisher

LATVIJAS UNIVERSITĀTES LITERATŪRAS, FOLKLORAS UN MĀKSLAS INSTITŪTS
THE INSTITUTE OF LITERATURE, FOLKLORE AND ART OF THE UNIVERSITY OF LATVIA
Izdevniecības vadītāja · Publishing director ANITA ROŽKALNE

Redakcijas kolēģija · Editorial board

DACE BULA, PĪTERS BĒRKS (PETER BURKE, Lielbritānija · The United Kingdom), RAIMONDS BRIEDIS, DACE DZENOVSKA (Lielbritānija · The United Kingdom), DIDJĒ FRANKFŪRS (DIDIER FRANCFOURT, Francija · France), BENEDIKTS KALNAČS, INTA GĀLE-KĀRPENTERE (INTA GALE CARPENTER, ASV · The USA), DENISS HANOVŠ, IEVA E. KALNIŅA, JANĪNA KURSĪTE, LALITA MUIŽNIECE (ASV · The USA), JURIS ROŽĪTIS (Zviedrija · Sweden), SANITA REINSONE, ANITA ROŽKALNE, PĀVELS ŠTOLLS (PAVEL ŠTOLL, Čehija · The Czech Republic), JANA TESARŽOVA (Slovākija · Slovakia), RITA TREIJA, KĀRLIS VĒRDIŅŠ, GUNA ZELTIŅA

Žurnāls *Letonica* ir iekļauts EBSCO datubāzē

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir anonīmi recenzēti

Journal *Letonica* is included in the EBSCO's database

Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Redakcijas adrese · Address of the editorial office:

Mūkusalas ielā 3, Rīga, LV-1423, Latvija

Tālrunis · Phone +371 67357912

Pateicamies par sadarbību Rakstniecības un mūzikas muzejam

Žurnāls izdots ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu

Žurnāls izdots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros

VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS

LETONIKA

VALSTS PĒTĪJUMU PROGRAMMA

Galvenais redaktors · Editor-in-chief PAULS DAIJA

pauls.daija@lulfmi.lv

Numura redaktori · Issue editors BEATA PAŠKEVICA, PAULS DAIJA

Vāka mākslinieks · Cover design by KRIŠS SALMANIS

Literārās redaktore · Proof readers SIGITA KUŠNERE, HELĒNA AKATOVA

Tulkotāja · Translator LAINE KRISTBERGA

Maketētāja · Layout by BAIBA DŪDIŅA

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1407-3110

© LU LFMI, 2016

Saturs

IEVADS

<i>Beata Paškevica, Pauls Daija</i> . Brāļu draudze Vidzemes kultūrtelpā	7
<i>Jānis Krēšlīšs (jun.)</i> . Runāsim un domāsim <i>baumaniski</i>	9

RAKSTI

<i>Svetlana Mengele, Kristīne Šulce-Gerlaha</i> . Piētisms kā celsmes kustība: Johana Arnta "Četru grāmatu par patieso kristietību" loma	15
<i>Beata Paškevica</i> . Piētisms kā hernhūtiešu misijas darba sagatavotājs Vidzemē. Magdalēnas Elizabetes fon Hallartes agrīnā darbība	31
<i>Jānis Šiliņš</i> . Frīdriha Bernharda Blaufūsa "Stāsti" un latviešu brāļu draudze	41
<i>Ineta Strautiņa</i> . Valmiermuiža skolotāju izglītības vēsturē.	51
<i>Pāvels Štolls</i> . Čehu un latviešu brāļu draudžu darbība un tās refleksijas literatūrā . . .	63
<i>Jouko Talonens</i> . Ludvigs Adamovičs kā Vidzemes hernhūtiešu kustības pētnieks . . .	73
<i>Valters Nollendorfs</i> . Hernhūtiešu laikmets Artura Baumaņa romānu trioloģijā. Literārs raksturojums un vērtējums	87
<i>Janīna Kursīte</i> . Sarunas ar Arturu Baumanī: daži uzzīmējumi romāna "Hernhūtieši" kontekstā	99
<i>Ieva Kalniņa</i> . Artura Baumaņa romānu trioloģija: garīgās kustības nostiprināšanās Vidzemes kultūrtelpā.	109
<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i> . Artura Baumaņa personības dažādās šķautnes	117
<i>Ilona Miezīte</i> . Arturs Baumanis un viņa kolekcija Rakstniecības un mūzikas muzejā	135

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

<i>Rolfs Ekmanis</i> . Eva, "Jaunā Gaita" un "Dzelzsgriezēji" [Eva Eglāja-Kristone. Dzelzsgriezēji: Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti].	148
<i>Sandra Meškova</i> . "Dzimtes konstruēšana": jauna tradīcija Latvijas intelektuālajā telpā [Dzimtes konstruēšana. I-III]	152
<i>Ieva Tihovska</i> . Rietumu avangarda (pa)ēnā [Latviešu mūzikas kods. Versijas par mūziku gadsimtu mijā]	157
<i>Ināra Klekere</i> . Trešais veikums [Gothards Frīdrihs Stenders. Latviešu gramatika].	159

<i>Zanda Gūtmane</i> . Eiropas apklusušo balsu pētniecība [Benedikts Kalnačs. 20 th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options]	161
<i>Mārtiņš Mintauris</i> . Pilsētas pieredze karā [Mark R. Hatlie. Riga at War 1914–1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis]	167
AUTORI	171

Contents

INTRODUCTION

- Beata Paškevica, Pauls Daija.* The Unity of the Brethren in
Livonian Cultural Space 7
- Jānis Krēsliņš jun.* Let's Talk and Think in Baumanis' Way 9

ARTICLES

- Swetlana Mengel, Christin Schulze-Gerlach.* Pietism as the Movement of
Edification: The Role of Johann Arndt's *Vier Bücher vom wahren Christentum*
(Four Books of True Christianity) 15
- Beata Paškevica.* Pietism as the Foundation for the Mission of Herrnhutians
in Livonia. The Early Work of Magdalene Elisabeth von Hallart 31
- Jānis Šiliņš.* *Livonia Stories* by Friedrich Bernhard Blaufuß and
Latvian Unity of the Brethren 41
- Ineta Strautiņa.* The Role of Valmiermuiža in the History of
Pedagogical Education 51
- Pavel Štoll.* Work of Czech and Latvian Unities of the Brethren and
its Literary Reflections 63
- Jouko Talonen.* Ludvigs Adamovičs as a Researcher of Livonian Herrnhutism 73
- Valters Nollendorfs.* The Age of the Unity of the Brethren in
Arturs Baumanis' Novel Trilogy. Literary Analysis and Critique 87
- Janīna Kursīte.* Conversations with Baumanis: Some Sketches in
the Context of the Novel *Hernhūtieši* (The Herrnhutians) 99
- Ieva Kalniņa.* Arturs Baumanis' Trilogy: Spiritual Movement in
the Cultural Space of Livonia 109
- Inguna Daukste-Silasproģe.* The Fascinating Personality of Arturs Baumanis 117
- Ilona Miezīte.* Arturs Baumanis and His Collection at the Museum of
Literature and Music 135

REVIEW

- Rolfs Ekmanis.* *Eva, Jaunā Gaita* (The New Course) and *Dzelzsgriezēji*
(Iron Cutters) [Eva Eglāja-Kristsons. *Dzelzsgriezēji:*
Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti] 148
- Sandra Meškova.* *Dzimtes konstruēšana* (Constructing Gender):
A New Tradition in Latvian Intellectual Discourse
[*Dzimtes konstruēšana. I-III*] 152

<i>Ieva Tihovska</i> . In the Shadow of Western Avant-garde [Latviešu mūzikas kods. Versijas par mūziku gadsimtu mijā]	157
<i>Ināra Klekere</i> . The Third Accomplishment [Gothards Frīdrihs Stenders. Latviešu gramatika]	159
<i>Zanda Gūtmane</i> . Research of Europe's Silent Voices [Benedikts Kalnačs. 20 th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options]	161
<i>Mārtiņš Mintauris</i> . A City in War [Mark R. Hatlie. Riga at War 1914–1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis]	167
AUTHORS	173

Ievads

Brāļu draudze Vidzemes kultūrtelpā

No Latviju skārušām protestantisma kustībām hernhūtieši jeb brāļu draudze vispamatīgāk veidojusi to, ko šodien saucam par latviešu identitāti. Jebkura identitāte balstīta kultūrā, līdz ar to būtu jāmin, ka hernhūtiešu kustība kopš tās izplatības mūsdienu Baltijas teritorijā 18. gadsimta pirmajā pusē iespiedusies latviešu ideju vēsturē visplašākajā nozīmē: domātāju rakstos un rīcībā, latviešu skaņu mākslā, būvniecībā. Brāļu draudzē izdzīvotais lozēšanas un ikviena indivīda vērtīguma princips ļāvis latviešiem arvien vairāk apzināties sevi kā vērtību starp citām tautām un vēsturiski labvēlīgā situācijā nodibināt arī savu nacionālu valsti.

2014. gada 10. un 11. aprīlī Valmierā norisinājās starptautiska zinātniska konference “Brāļu draudze Vidzemes kultūrtelpā”, kas bija veltīta Artura Baumaņa romānu triloģijai “Hernhūtieši” (1975). Konferenci organizēja Vidzemes Augstskolas Humanitāro, ekonomisko un sociālo pētījumu institūts sadarbībā ar Latvijas Universitāti (LU), Valmieras muzeju, biedrību “Vidzemes kultūrvēsturiskā mantojuma pētniecības centrs” un Brāļu draudzes misiju Latvijā. Konferencē piedalījās dažādu valstu un nozaru pētnieki, kas iepazīstināja ar pētījumiem gan par Artura Baumaņa daiļradi un ieguldījumu brāļu draudzes kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā, gan par hernhūtiešu kustības vēsturi Vidzemē 18. un 19. gadsimtā un Valmiermuižas īpašnieci Magdalēnu Elizabeti fon Hallarti, pateicoties kurai, brāļu draudzes kļuva par latviešu nacionālās izglītības un atmodas pirmsākumu.

2016. gadā, sadarbojoties LU Literatūras, folkloras un mākslas institūtam un Latvijas Nacionālajai bibliotēkai, konferencē nolasītajos referātos balstītie zinātniskie raksti ir guvuši apkopojumu šajā žurnāla “Letonica” tematiskajā numurā. Numuru veido divas rakstu kopas. Pirmā ir veltīta brāļu draudzes vēstures aspektiem un recepcijai, savukārt otrā pievēršas Artura Baumaņa personībai un romānu triloģijai.

Žurnālu ievada divi pētījumi, kuros aplūkota piētisma nozīme brāļu draudzes tapšanā. Mārtaņa Lutera Halles Universitātes pētnieces Svetlana Mengele un Kristīne Šulce-Gerlaha analizē piētisma ģenēzi kontekstā ar Johana Arnta idejām, savukārt Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētniece Beata Paškevica skaidro piētisma ideju pārnesei Vidzemes kultūrtelpā. Latvijas Valsts vēstures arhīva pētnieks Jānis Šiliņš pievēršas saiknei starp brāļu draudzes aktivitātēm un Frīdriha Bernharda Blaufūsa “Vidzemes stāstiem”, kuru akadēmiskais izdevums raksta autora redakcijā nāca klajā 2015. gadā. LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes doktorante Ineta Strautiņa apraksta Valmiermuižas skolotāju semināra izveidošanu un darbību 18. gadsimtā. Divi turpmākie raksti veltīti brāļu draudzes recepcijai. Prāgas Kārļa universitātes docents Pāvels Štolls pēta paralēles starp latviešu un čehu brāļu

draudzes vēsturi un tās literārajām reprezentācijām, bet Helsinku Universitātes profesors Jouko Talonens sniedz ieskatu Ludviga Adamoviča brāļu draudzes pētījumu izvērtējumā.

Žurnāla otro daļu ievada Viskonsinas–Medisonas Universitātes emeritētā profesora Valtera Nollendorfa un LU profesores Janīnas Kursītes raksti, kuros autori dalās atmiņās par tikšanos un sarunām ar Arturu Baumanu. Nollendorfa rakstā piedāvāta Baumaņa trioloģijas kā vēsturiska romāna analīze, savukārt Kursīte izgaismo līdz šim mazāk pētītus brāļu draudzes kultūrvēstures un arhitektūras aspektus. LU profesores Ievas Kalniņas rakstā analizētas Baumaņa trioloģijas interpretācijas problēmas kontekstā ar garīgās kustības nostiprināšanos Vidzemē. Numuru noslēdz divi pētījumi, kas pievēršas Baumaņa biogrāfijas jautājumiem – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta vadošā pētniece Inguna Daukste-Silasproģe paver ieskatu Baumaņa dzīves gājumā un personībā, savukārt Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja pētniece Ilona Mieziņa iepazīstina ar jauniegūtiem materiāliem par Baumaņa dzīvi un daiļradi muzeja krājumā.

Esam pateicīgi Zviedrijas Nacionālās bibliotēkas pētniekam Jānim Krēsliņam (jun.) par iespēju viņa referātā balstīto eseju publicēt kā šā žurnāla numura ievadrakstu.

Artura Baumaņa monumentālā astoņsējumu trioloģija “Hernhūtieši” tapusi trimdā ilgā laikposmā, Arturam Baumanim strādājot ASV, Eiropas bibliotēkās un arhīvos, pētot dažādus vēsturiskus dokumentus un apcerējumus. Neilgi pēc romāna iznākšanas “Ceļnieka” apgādā tas ieguva trimdas latviešu literatūrā prestižo Jāņa Jaunsudrabiņa Prozas fonda balvu (1976), kā arī Krišjāņa Barona prēmiju (1978). Romānam ir izcila literāra un kultūrvēsturiska vērtība, tā ir viena no spilgtākajām virsotnēm vēsturisko romānu žanrā latviešu literatūrā.

Šā žurnāla numura veidotāji un autori uzskata, ka pienācis laiks diskusijai par romānu neatkarīgajā Latvijā, kur nošķirums starp trimdas un Latvijas kultūrprocesiem laika gaitā mazinājies, saplūstot vienotā kultūrtelpā, kuras veidošanās process nebūt nav noslēdzies.

Šis žurnāla “Letonica” numurs tapis ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu Valsts pētījumu programmas “Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” projektā “Kultūra un identitātes Latvijā: mantojums un mūsdienu prakse”.

Beata Paškevica, Pauls Daija

Runāsim un domāsim *baumaniski*¹

Brāļdraudziskās sakarībās pie būtiskām atziņām visātrāk nonāk ar *caurrunāšanu*. *Caurrunāšana* nav nekas cits kā saruna pašam ar sevi, un šīs sarunas laikā indivīds iepazīst sevi no jauna, sev atgādinādams Tā Jēra žēlastības iedarbību. Kaut arī šī iedarbība savā būtībā ir nemainīga, tā saglabā aktualitāti vienīgi ar *caurrunāšanas*, tas ir, atkārtojuma palīdzību. Tikai atgādinot sev pašiem šīs iedarbības spēku un atkārtojot norišu secību, var saglabāt Tā Jēra žēlastības dāvanas sākotnējo spēku. Tādēļ arī šī *caurrunāšana* ir bez sākuma un gala.

Brīdī, kad *caurrunāšanai* pieslēdzas lielāks dalībnieku loks – klausītāji, novērotāji vai lasītāji –, tā pārtop par *kumperencīti*. *Kumperencītes* mums atgādina ne tikai to, ka neesam vieni šai Dieva pasaulē, bet arī ļauj saskatīt katra indivīda dzīves gājumu lielo notikumu atspulgā. Neviens nav tikai siks puteklītis. Katrā atsevišķā dzīvesstāstā ir celsmes elementi. Tas nav tikai nenozīmīgs notikumu savirknējums, bet gan lielas eshatoloģiskas drāmas pamatsastāvdaļa.

Kumperencītē Anarborā, Amerikas Savienoto Valstu Mičigānas pavalstī, pirms vairāk nekā četrdesmit gadiem Arturs Baumanis varbūt vienīgo reizi publiski izklāstīja sava lieldarba tapšanas vēsturi. *Kumperencīte* bija maza, bet mazais pulciņš nebaidījās. Noklausoties autora izklāstījumu, klātesošajiem radās īpaša iejūtība pret lielromānu saturu, iekšējo uzbūvi un tā neredzamo avotu pinumu. Bez Baumaņa piegādātā ceļveža darbs daudziem reizēm bija šķītis nesasniedzams un neizprotams.

Es pats šai *kumperencītē* nepiedalījos. Ir maz tās aculiecinieku vairs mūsu vidū. Bet visiem, kam laimējās piedzīvot šo notikumu un ar kuriem man ir bijusi iespēja par to patērzēt, saglabājušās ļoti spilgtas atmiņas. Arturs Baumanis meistarīgi esot uzbūris sava lieldarba garu un iezīmējis tā ceļvedi. Man pieejami vienīgi šā stāstījuma atstāstījumi.

Pats tai laikā biju diezgan nefokusēts pusaudzis. Par *kumperencītēm* un Tā Jēra žēlastību domāju visai maz. Manas domas tai laikā virzījās mazāk Tā Jēra, vairāk pretējā dzimuma virzienā. Noklausījies stāstus par šo notikumu un šā darba īpatno raksturu, centos, bez sevišķi lielām sekmēm, tajā iedziļināties. Man trūka priekšzināšanu un spēju darbam rast kontekstu. Sapratu, ka Baumanis bija sava ceļa gājējs ne tikai tematikas, bet arī stila un valodas ziņā. Bet ar ielasīšanos vien nepietika – padevos, nepabeidzis pirmo sējumu. Jo vairāk lasīju, jo vairāk apjuku. No Baumaņa lieldarba maz ko sapratu.

Varu apgalvot, ka nebiju viens šai ziņā. Augsne bija nesagatavota Baumaņa sprādzienam. Ja brāļu draudzes nozīmi šodien pieminam vietā un nevietā, tai laikā tās iekšējā jūtu

¹ Ievads balstīts referātā, kas nolasīts konferences “Brāļu draudze Vidzemes kultūrtelpā” atklāšanas sēdē 2014. gada 10. aprīlī.

pasaulē šķita ne tikai sveša un nepazīstama, bet arī pārspilēti juteklīga. Sabiedriskajā domu izmaiņā nebijām vēl sākuši spriest par smadzeņu darbības kūleņiem un to, kā šie kūleņi mūs veido kā individuus un sabiedrību. Nepievērsām arī lielu uzmanību jūtu psihosociālajam saturam un to saiknei ar uzvedību. Par bipolaritāti zinājām, bet ne par tās izplatību. Vēsturieki nebija vēl sākuši izmantot *jūtas* kā vēsturisko notikumu izpēti. Pirms četrdesmit gadiem varbūt vienkārši mazāk raudzījāmies pašu jūtu pasaulē, sprieždami par aizgājušiem laikiem. Bet nav tā, ka, apcerot reliģisko pārdzīvojumu juteklīgumu, nebijām meklējuši atziņas cilvēku individuālajā un kolektīvajā psihē. Tikpat kā visi, kas tai laikā bija nodevušies reliģisku piedzīvojumu izpētei, bija saskārušies ar Viljama Džeimsa (*William James*) teorijām šai laukā. Pat brāļu draudzi kā reliģisku un kultūras parādību blakus tās sociālajām dimensijām bijām sākuši atklāt no jauna arī latviskā kontekstā. Par šo interesi liecināja Amerikā, "Sējēja" apgādā 1963. gadā pārspiestais Luža Adamoviča pētījums par Vidzemes baznīcu un latviešu zemnieku.

Saskatījām dīglus, bet trūka konteksta. Veselai paaudzei ir bijis jānoiet savs gājiens, pirms *lēmām* esam sākuši aptvert šā darba revolucionāro nozīmi.

Ko tad esam iemācījušies pēdējo četrdesmit gadu laikā? Kas izmainījies? Daudz! Šeit minēšu vairākus apstākļus, kas mums šodien ļauj tuvoties Baumaņa darbam ar jaunām acenēm un skaidrāk saredzēt to, ko Baumanis gribēja mums vēstīt.

- Vispirms: kopš šā romāna izdošanas esam radikāli izmainījuši savu 18. gadsimteņa izpratni. To nesaistām vairs vienīgi ar apgaismības laikmetu un tā teorijām par individu. Šodien raugāmies uz reliģiskiem strāvojumiem pavisam citām acīm nekā pirms četrdesmit gadiem. *Pietismussforschung* ir kļuvis par plaši pazīstamu jēdzienu arī aprindās, kas savu skatu tikai garāmejojot pievērsī reliģijas vēstures meklējumiem. Piētismu kā parādību arvien vairāk saistām ar iekšējiem jūtu procesiem, indivīda identitātes attīstību un šo procesu mijiedarbību. 18. gadsimta reliģisko strāvojumu skaidrošanu esam atstājuši sociālo zinību vai citu nozaru pētniekiem, kuri savās metodēs saredz sociālo un psiholoģisko pinumu nozīmi.
- Notikumu secībai un atstāstījumam piešķiram arvien mazāku īpatsvaru. Lai uzburtu kopbildi, arvien vairāk vēribas pievērsām sabiedrības vissīkākajām vienībām. Atsevišķu indivīdu iekšējiem piedzīvojumiem var būt būtiskāka nozīme lielāku sabiedrisku procesu skaidrošanā nekā visaptverošiem apgalvojumiem. Sāstot savus stāstus, esam pārliecībā, ka viena indivīda pieredze var pavērt daudzārt dziļāku skatu nekā plašs likteņu sakopojums. Plašāks liecību sakopojums un avotu daudzums nekādā ziņā automātiski nepaver ceļu uz dziļāku lietas izpatni.
- Šo četrdesmit gadu laikā esam arī nākuši pie pārliecības, ka, skaidrojot šīs parādības, mums nepieciešams dziļāks ieskats saziņu tīklu uzbūvē un iedarbībā. Mēs arvien biežāk jautājam, kādēļ un kā rodas sakari indivīdu un nogrūpējumu starpā. Kas raksturo kopienas? Kā tās veidojas? Kā tās attīsta to, ko mēs dēvējam par identitātēm? Interesi šai virzienā ir paātrinājusi mūsu ieslidēšana digitālajā laikmetā. Varam tikai aizsapņoties par to, kā Arturs Baumanis būtu salīdzinājis *Vāce brāļa* radītās struktūras ar šodienas kiberkambariem.

- Literatūras nozīme vēstures izpratnē arī ir ieguvusi pilnīgi jaunu īpatnību. Vai daiļliteratūru varam uzskatīt par derīgu vēstures notikumu attēlojumu? Atzišos pats – reizēm esmu bijis ļoti atturīgs šai ziņā, bet, vairākkārt izbūries Baumaņa darbam, nezinu, vai kāds labāk nekā Baumanis Lielvidzemes sarežģītajā un pret-runīgajā vidē izpratis brāļdraudzisko.

Baumanis nav pirmais, kurš sarakstījis vēsturisku romānu, bet viņš varbūt ir sava veida celmlauzis, pavērdams skatu uz piētistu darbību. Kādus divdesmit piecus gadus pēc Baumaņa darba parādīšanās zviedru rakstnieks Pērs Ūlafs Enkvists (*Per Olov Enquist*), noteikti nezinādams par Baumaņa lielo darbu, sarakstīja dziļdomīgu romānu par līdzīgiem strāvājumiem Dānijā. Viņa “Galma ārsta apmeklējums” (*Livläkarens besök*), kas risinās Kristiāna VII valdīšanas laikā, līdzīgi Baumaņa lieldarbam cenšas izgaismot hernhūtisko jūtu uzplūdumu. Enkvistu valdzina hernhūtisko un apgaismības laika domu mijiedarbība. Neilgi pēc romāna “Galma ārsta apmeklējums” Enkvists sarakstīja citu romānu par jūtu uzplūdumiem 20. gadsimta kontekstā, “Leviņa ceļojums” (*Lewis resa*), kurā viņš literāri apskata Vasarsvētku draudžu nozīmi modernās sekulārās zviedru sabiedrības attīstībā. Sajūsma un juteklīgums, ar ko iepazīstamies Baumaņa darbā, šeit attēlots modernākā veidolā.

Šo Vasarsvētku draudžu aizgrābjošā sajūsma nav tikai vēsturiska parādība, ko autors iepazīst ar vēstures liecību palīdzību. Tā pastāv vēl līdz šai dienai Enkvista Ziemeļ-zviedrijas bērņības vidē. Enkvists ir īpaši labs šo parādību novērotājs un aprakstītājs. Viņa māte bija hernhūtiski ievirzīta, un viņš hernhūtisko un aizrautīgo garu dāvanu uzplūdus piedzīvojis ne tikai kā vēsturisku parādību, bet arī kā dzīves īstenību.

Ja Baumanis sarakstījis lieldarbu, kas ļaudis visbiežāk radījis neizpratni, Enkvists ar savu vienkāršo valodu, necenzdamies tai piešķirt vēsturisku piegaršu Baumaņa stilā, sasniedzis ļoti plašas lasītāju aprindas daudzās valodās. Enkvista darbi plaši tulkoti – tā stils nav tikpat neiespējams izaicinājums, kā tas ir Baumaņa gadījumā. Baumanis ir sarakstījis darbu valodā, kas pat latviešu kontekstā ir pilnīgi unikāla – otras tādas nav!

- Nenoliedzami, pēdējo četrdesmit gadu laikā esam tuvāk iepazīlušies ar reliģiskā pārdzīvojuma psiholoģisko spēku. Pirms simts gadiem Viljams Džeimss to nodēvēja par “sirgstošo prātu”. Esam sapratuši, ka robeža starp reliģisku sajūsmu un psiholoģisku saspilējumu vai krīzi brīžiem var būt ļoti miglaina. Arturs Baumanis to saprata visos dziļumos!
- Nenoliedzami, arī mūsu attieksme pret erotisko un piedauzīgo laika gaitā ir ļoti mainījusies. Pārlasīdams Baumaņa romānu, nevarēju nepasmaidīt. Ja šodien milzīgu popularitāti ir ieguvuši seriāli, piemēram, *Sex and the City* (“Sekss un lielpilsēta”), Baumaņa romāns sava raitā un pārrāvieniem bagātā stila dēļ daudz neatpaliek no Holivudas piedauzīgajām fabulām. Kas viss nenotiek aizrautības dēļ! Cik no visa tā pierakstāms reliģiskajam, cik – vispārēji cilvēciskajam? Mūsu ikdienu raksturo parādības, kas aprakstītas romānā – ik dienas sastopamies ar runāšanu mēlēs, dziedināšanu, ar dzīves pakārtošanu augstākām domām. Baumaņa romāns šādā ziņā ļoti laikmetīgs.

Ja salīdzinām ar citām vidēm, nebūtu pārsteigums, ja mēs nāktu pie slēdziena, ka Vidzemes topogrāfija ir bijusi daudz miermīlīgāka, nekā mēs to agrāk būtu varējuši iedomāties. Pirms pāris gadiem moderno un sekularizēto Zviedriju satracināja mīlas trijstūra drāma. Tā Jēra brūte (Zviedrijā to apzīmēja par Kristus brūti), kalpodama asiņainam Jēram, saņemdama debešķīgus mudinājumus un runādama mēlēs, noslepkavoja savu tikpat aizrautīgo sāncensi vannā! Baumaņa darbā asins upurim un sānu pušumiņam liela nozīme, bet nekad nesastopamies ar tādu brutalitāti! Īstenība bieži satracinošāka nekā pat viskaislīgākais literārais attēlojums!

Nenoliedzami, pasaule izmainījusies. Bet kā tad ir ar mūsu attieksmi pret Baumaņa rakstīto vārdu? Vai šodien labāk saprotam Baumaņa uzburto pasauli? Vai skaidrāk saredzam to, ko Baumanis pats apzīmējis par *žēlsaftību*?

1. Vispirms, skaidrāk saredzam, ka šī kustība, tāpat kā citas šāda veida reliģiskas kustības, ir satraukuma un neziņas pilna. Tās nerodas apstākļos, kur viss rit ierastās sliedēs, bet gan tad, kad ir bijis kāds liels sabiedrisks satricinājums, un kolektīvā atmiņā tas laika gaitā nevis nobāl, bet pieaug spēkā. Baumanis to izsaka tā, ka neviens nezina to dienu, ne stundu, pat eņģeļi debesīs to nezina, nedz arī tas Mūžīgais Dieva Dēls pats; ja mēs to laiku zinātu, mēs kā cūkas un citi lopi bezprātīgi nevārtītos grēka dubļos. Satricinājums prasa rīcībspēju un apņēmību palikt nomodā, jo Tas Jērs ierodas pie mums naktī kā zaglis. Ikdienu vairs nav ikdienu – visam, pat sīkākai nodarbei, pēkšņi tiek piešķirta apokaliptiska pieskaņa. Mūsu dzīves, izrādās, nav tādas, kādas mēs tās iedomājamies esam.
2. Mūsu dzīvi virza sāpes. Tās var būt fiziskas – kā Hallartienes. Tās arī var būt garīgas – kā *Vāce brāļa* un Frikas.
3. Mēs esam tādi, kādi esam, jo nespējam ar sevi savienoties un atrast garīgu līdzsvaru. Iekšēji esam sadrumstaloti. Pārsteidzoši bieži romāna personas runā pašas par sevi trešajā personā. Romānā skaidrs pamatstrāvājums, ka šo sadrumstalotību lauž vienīgi jauna cilvēka radišana, kas Baumaņa hernhūtiskā pasaulē nāk ar pašatklāsmi. Pārsteidzoši bieži, bet ne vienmēr, tas notiek ekstāzē.
4. Baumanis skaidri norāda, ka arī mūsu pamatdzinulis nereti sakņojas fiziskā pievilcībā un uzbudinājumā. Varam apcerēt gara dāvanas, bet galu galā visu virza šie kauli un šī miesa. Bet aizraušanās kaislība, kuru ietērpjam mīlestības aizsegā, mūs visbiežāk noved pie neglābjamas vienatnes. To visskaidrāk saredzam Frikas tēlā.
5. Pat visizmisīgākajos apstākļos dzīves visnozīmīgākajiem pagriezieniem nav nekādu ierobežojumu vai *žēlsaftības* šķēršļu. Fon Korts var lepoties, ka puspagasts ieskaitāms viņa atvašu pulkā, bet tas nestāvēs viņam ceļā pie Jēra ne pastarā dienā, ne šodien.
6. Visbeidzot – dzīvi virza zīmes. Lai izprastu Baumaņa aprakstīto vidi, mums jāprot ar šīm zīmēm apieties un tās tulkot. Šo zīmju mehāniskais aparāts iemiesots lozēs. Pat “racionāli domājošie”, kā fon Kampenhauzens, to iedarbībai svēti tic. Šis atklājums satriec Mamu visos dziļumos un pilnīgi izsit to no sliedēm.

Pie kādiem secinājumiem mūs tad noved Baumaņa lielromāns? Kā viņš bagātina mūsu skatu un paplašina mūsu izpratni par 18. gadsimtenī Vidzemē notikušo? Un ko viņš līdz ar to pasaka par mums šodien – esmu pilnā pārliecībā, ka, izvēlēdamies šo vidi savam romānam, Baumanis ir vēlējies arī sniegt savu spriedumu par mums šeit un tagad. Pirms četrdesmit gadiem un šodien.

Baumanis saredz brāļdraudziskajā pasaulē piecus mums, latviešiem, ļoti sasāpējušus jautājumus.

1. Latvietis šķiet mūžīgi iegrimis atmiņas žņaugos. Modernā psiholoģija ir pierādījusi, ka spēcīgi emocionāli pārdzīvojumi, kā individuāli, tā arī kolektīvi, iedarbina adrenalīnu un kortizolu, kas veicina ne tikai atmiņas saglabāšanu, bet arī tās nepārtraukto uzplaiksnišanu mūsu apziņā. Šī nav vienkārša atmiņa, ko esam sagrožojusi un izmantojam savas dzīves nospraušanai, bet gan tāda, kas atgriežas, iedegas, neliek mūs mierā, varbūt pat vajā. Baumaņa skatījumā augsne brāļu draudzei Vidzemē bija tik auglīga, jo Tā Jēra avis sava sociālā stāvokļa un vēstures dēļ bija iekšēji un garīgi diezgan trausli ļaudis. Asiņainais Vīrs un sadzīves forma, kas ap to veidojās, ļāva izrauties no saraustītās un pretrunīgās vides un pārvarēt fiziskās un garīgās sāpes.
2. Šīs fiziskās un garīgās sāpes daļēji izskaidrojamas ar Lielvidzemes sociālās nevienlīdzības topogrāfiju. Brāļdraudziskā programma bija nozīmīgs un iedarbīgs ierocis šīs nevienlīdzības pārdefinēšanai. Svarīgi šeit atcerēties, ka vienlīdzība brāļdraudziskās aprindās nebija vienīgi sociāla parādība. Varbūt visnozīmīgākā bija tā, kas radikāli izmainīja sievietes vietu un stāvokli sabiedrībā. Kā tas vairākkārt aprādīts – brāļdraudziskā vidē sievietes nebija otrās šķiras locekles; tās droši vien pat bija sekmīgākās tā laika lasītprātējas. Bet nozīmīgi šeit būtu minēt šīs vienlīdzības sekas. Vienlaikus jāatceras, ka aizgājušu laiku sabiedrības integrācija jāizvērtē ar pavisam citiem kritērijiem, nekā šodien esam pieraduši to darīt. Vienlīdzība pastāv tur, kur sabiedrība nodrošina sava veida segregāciju, kur tā saglabā apziņu par atšķirību dzimumu starpā, nevis to mēģina nolīdzināt. Jo Cincendorfietes novērojums, ka Vidzemes brāļi un māsas kļūst līdzīgāki ne vien garā, bet arī izskatā, neatspoguļo vienīgi bažas par sabiedrisko struktūru trauslumu, bet arī par individualitātes radikālo pārdefinēšanu un pat iznīdēšanu.
3. Pie individualitātes radikālās pārdefinēšanas arī mums uz brīdi ir jāpakavējas. Baumaņa romāna viens no pamatstrāvojumiem pieskaras tieši šim jautājumam: kā topam par pilnveidotiem, līdzsvarotiem indivīdiem? Gandrīz visi Baumaņa pasaules iemītnieki ir trausli, bet vēl jo svarīgāk – paši sev svešinieki. Viņi raugās uz sevi kā no ārpuses – saredz sevī nesagrožojamus līdzgājējus. To izsaka atkārtotie izteicieni “domas pieder Tam Jēram”, “viņš grib mūs glābt”, “Tas Jērs uz manu glābšanu skatās nopietni”, “tu nepiederi pats sev, bet Asiņainajam Vīram”, es neesmu pats, Tas Jērs ir trešais mūsu *trijstūra* loceklis. Šī parādība sastopama ne tikai indivīda līmenī, bet arī kolektīvā. Atcerēsimies, ka draudze Baumaņa romānā apzīmēta kā Asiņainā Vīra mazā maukule!

Šis “trešās” personas spriedums vienmēr ir noteicošs, un subjektīvais piedzīvojums pārtop par sava veida slazdu. Mūsu “es” izzūd; atliek vienīgi rīkoties uz Jēra pavēli. Līdz ar to viss kļūst atklāts, nav vairs privātās sfēras. Visam ir jānotiek Sānu Pušumiņā (kas ir pat konkrēta vieta!) – tur var iepazīties, izrunāties, brūtēties. Nekas šo sarežģīto attieksmi pret individuālo, privāto pasauli neraksturo labāk kā *Vāce brāļa* neliekuļotais izbrīns, noklausoties ganu meitas skaisto dziedāšanu. Viņš atklāj, ka vidzemniekiem dziedāšana ir ļoti privāta – brāļdraudziskais virza uz pretējo, proti, uz individuālā iznīdēšanu, uz mūžīgo *trijstūri*.

Tādēļ arī tuvības jēdziens ir dziļi problemātisks. Der atcerēties, ka pat diārijs savā būtībā dokumentē kopienas dzīvi. Un *lēbenslaufi*, ko dažreiz drusku pārsteidzīgi pieskaitām pie privātās sfēras, pie latviešu individualitātes un tā “es” pamatiem, ir tik vienveidīgi, tik pēc formas un struktūras sašņorēti korsetē, ka, tos lasot, neiepazīstamies ar ganu meitu, kura pati rada tekstu un pati veido savu attieksmi pret apkārt esošo pasauli, pati plaukst savā dziedāšanā, bet gan ar diezgan vienveidīgiem, programmētiem ļaudīm, kuri, pateicoties šai korsetei, pārtop par kaut ko cēlāku un skaistāku.

4. Ar individualitāti dziļi saistīta tuvība. Baumanis ļoti skaidri uzrāda, cik sarežģīta bija tuvība brāļdraudziskajos apcirkņos. Tuvība ir drauds. Tiklīdz tā sāk veidoties, nepieciešamas pārmaiņas. Visbiežāk tas nozīmē vienu – ka jādodas tālāk. To arī veicina *trijstūriskais*. Vienam aizejot, dzīve var turpināties, jo divi paliek uz vietas. “Kur divi kāpj laulības gultiņā, tur tie visādā ziņā To Jēru līdzī ņem.” Tuvība, kas izslēdz trešo locekli, ir trausla un pārejoša. Tuvības izjūtas ir varbūt tās vispersonīgākās, kādas mums var būt. Tām, izrādās, nav vietas brāļdraudziskajā, reliģiskajā pārdzīvojumā – tam jābūt vienkāršam un vienveidīgam.
5. Vienkāršībai ir nozīme arī no mediālā redzes viedokļa. Brāļu draudze saprata, ka priekšnoteikums sekmīgiem saziņas tikliem ir vienkāršība un īsums. *Vāce brālis* to izsaka kodolīgi, novērodams, ka liekas sarežģītības dēļ aizmirstam būtisko. Ja viss būtu vienkāršs, visu varētu panākt daudz īsākā laikā!

Pirmais brāļdraudziskais bauslis varētu skanēt šādi – tikai, Dieva dēļ, nesarežģīt. Otrais – būtisko ievīstīt mazos saiņos. Trešais – gādāt par to, lai tie būtu līdzņemami un visās bēdās valkājami. Baumanis īsi un trāpīgi raksturo *Vāce brāli* – viņam ar lasīšanu ir grūtības. Baumanis ir trāpījis naglai uz galvas. Grāfa kunga sūtnis droši vien bija dislektīķis. Ko tur daudz nodarboties ar lasīšanu – it sevišķi vidē, kur lasīt iemācījās klausoties.

Un tādēļ arī pretrunīgi, ka ar šo *caurrunāšanu* griežos pie jums caur lasīšanu!

Jānis Krēsliņš (jun.)

Swetlana Mengel
Christin Schulze-Gerlach

Pietismus als Erbauungsbewegung: die besondere Rolle der *Vier Bücher vom wahren Christentum* von Johann Arndt

Stichwörter: Pietismus, Reformation, Geschichte der Theologie, Geschichte des Protestantismus, Erbauungsliteratur, Johann Arndt

“Weil denn nun von so vielen Jahren her in unsern Evangelischen Lutherschen Gemeinen kein Buch zur Erbauung dess Wahren Christentum, so gut und dienlich von rechtschaffenen Liebhabern dess Wahren Christentum, sehet und befunden als eben diese Lehr-, Geist-, und Trostreichen Schriften Johann Arndts. Darum ich auch für nöhtig gehalten solche Bücher vor andern auff die Nachkommen fortzupflanzen”.

Philipp Jakob Spener, aus der Vorrede zur Neuauflage von 1674 der *Vier Bücher vom wahren Christentum* von Johann Arndt.

1. Einführung

Als Pietismus wird eine religiöse Erneuerungsbewegung innerhalb der von Martin Luther “reformierten Kirche” bezeichnet, die in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts begann und bis in das 18. Jahrhundert hineinreichte. Die Erneuerung war mit der Loslösung von der “obrigkeitlich regulierten Gestalt des altprotestantischen Kirchentums”² verbunden, welche die Anhänger des Pietismus als ein “totes Gewohnheitschristentum” ansahen. Im Zuge der pietistischen Bewegung, in deren Zentrum der Drang nach Individualisierung und Verinnerlichung des Glaubens und des religiösen Lebens stand, wurden neue Formen gemeinschaftlicher religiöser Frömmigkeitsübung gesucht. Die Auswirkungen des Pietismus beschränkten sich dabei nicht nur auf die kirchliche und theologische Praxis, sondern hinterließen auch Spuren in der Gesellschaft und Kultur. Im 18. Jahrhundert wurde der Pietismus durch die Aufklärung abgelöst, fand aber seinen Nachhall in verschiedenen religiös motivierten Bewegungen des 19. Jahrhunderts: der Erweckungsbewegung, der Heiligungsbewegung, der evangelikalischen Bewegung.³

2. Pietismus als Erbauungsbewegung – *reformatio* der Reformation

Als “Vater” der deutschen Frömmigkeitsbewegung, die später Pietismus genannt wurde, gilt Philipp Jakob Spener (1635–1705), Senior des Predigerministeriums und erster lutherischer Pfarrer in Frankfurt am Main. Seit 1670 veranstaltete Spener neben dem Gottesdienst die Erbauungsversammlungen – *collegia pietatis* –, an denen sich alle interessierte Bürger (unabhängig von ihrem gesellschaftlichen Stand) beteiligen konnten. Im Jahre 1675 veröffentlichte er schließlich seine programmatische Schrift *Pia desideria*⁴ mit Vorschlägen zu einer umfassenden Kirchenreform. Die Schrift richtete Spener nicht an die Obrigkeit oder die Inhaber des Kirchenregiments, sondern an die “willigen und Frommen im Land”, also an Pfarrer und Gemeinden.⁵ Er forderte die Beschäftigung mit der Bibel im Ganzen, die Aktivierung des Priestertums aller Gläubigen, den Vorrang eines frommen und tätigen Lebens, die Minderung der theologischen Streitigkeiten und die Reform des Theologiestudiums im Sinne der *praxis pietatis*.

Zu Kennzeichen der daraufhin entstandenen neuen Bewegung, die sich rasch in vielen Städten ausbreitete, wurden Versammlungen von interessierten Gläubigen zur Lektüre und Auslegung der Bibel. Da diese Zusammenkünfte nicht im Rahmen der üblichen kirchlichen Strukturen stattfanden, erweckten sie den Unmut der lutherisch-orthodoxen Geistlichkeit, der so die Kontrolle über die Inhalte der Versammlungen entzogen wurde. Dieser Umstand führte in vielen Städten zum offiziellen Verbot der *collegiae pietatis*.

Im Pietismus spielte die Erbauung des Einzelnen, auch in der Kleingruppe (Konventikel – *collegium pietatis*), eine besondere Rolle. Aus diesem Grund wird die pietistische Bewegung als Erbauungsbewegung bezeichnet.⁶ Die Erbauung sollte in einem Feld von Gewissenserforschung, Gebet, Gebetsgemeinschaft, Bibellese, Bußernst bis hin zu kommunitären mystischen Erfahrungen erfolgen und wurde ganz auf einen persönlichen Zugang des Individuums zum Glauben und zur Frömmigkeit ausgerichtet.

Eine neue Betrachtungsweise in der pietistischen Erbauung lag auf der Lektüre der ganzen Heiligen Schrift. Dieser Aspekt in einer so intensiven Form gab es in der lutherischen Tradition bis dahin nicht. Bereits in seiner Programmschrift *Pia desideria* forderte Spener zur umfassenden Bibellektüre auf: “Daß man dahin bedacht wäre, das Wort Gottes reichlicher unter uns zu bringen”.⁷ Die Kenntnis der Bibel wurde im Pietismus zur vornehmlichen Pflicht eines jeden Christen.⁸ Auch diese Forderung stand den Traditionen der lutherischen Orthodoxie entgegen, denn das Bibellesen durch Laien ohne Anleitung eines Geistlichen, wie es Spener vorgeschlagen hatte, war keineswegs im Sinne Luthers, denn er hatte gefordert, nach der Lektüre eine Auslegung folgen zu lassen. Nach Luther sollte das Wort Gottes gepredigt, nicht ausgeteilt werden. Es waren die Prediger, die den Menschen das Wort Gottes verkündeten, die zum großen Erfolg der Reformation im Volk beitrugen; die Bibellektüre des Einzelnen spielte eine untergeordnete Rolle.⁹

Spener und besonders seine späteren Anhänger drängten auf die massenhafte Verbreitung der Bibel im Volk. Luther und nach ihm die Vertreter der lutherisch-

reformatorischen Ideen verlangten dagegen die Kenntnis des Katechismus, der als eine Art "Laien-Bibel" verstanden wurde, "darin alles begriffen, was in Heiliger Schrift weitläufig gehandelt und einem Christenmenschen zu seiner Seligkeit zu wissen von nöthen".¹⁰ Spener kehrte das lutherische Bibelverständnis um: Der Katechismus wurde nicht mehr als "Laien Bibel", sondern als eine Hinführung zur Bibel aufgefasst. Die Bibel wurde als Erbauungsbuch entdeckt und proklamiert.¹¹ Die verstärkte Bibellektüre und die daraus resultierende Bibelkenntnis etablierte sich zu einem Merkmal des Pietismus. Das Ausmaß und der Umfang der Bibellektüre, wie sie von den Pietisten gefordert wurde, standen im Gegensatz zu der bis dahin üblichen lutherischen Frömmigkeitstradition.

Die pietistische Bewegung des 17. und 18. Jahrhundert kann in drei Phasen gegliedert werden: eine Frühphase vom 1670 bis 1690, eine Hauptphase vom 1690 bis 1740 und eine Spätphase nach 1740. Die Frühphase ist vor allem mit dem Wirken Speners in Frankfurt am Main und dem Erscheinen seiner *Pia desideria* verbunden. Bereits in dieser Phase kam es zur Abspaltung einer radikalen Gruppe von Pietisten unter Johann Jacob Schütz, dem die spenerschen Reformvorschläge nicht weit genug gingen. Die Hochphase des Pietismus ist eng an das Wirken August Hermann Franckes (1663–1727) gebunden. Sie begann in Leipzig, wo es Francke gelang, eine beträchtliche Anzahl von Anhängern um sich zu versammeln. Nach den sog. "Pietistenunruhen", in Folge derer Francke die Stadt verlassen musste, setzte er seinen eingeschlagenen Weg sehr erfolgreich in Halle fort. Halle wurde durch die *Glauchschen Anstalten* (heute Franckesche Stiftungen zu Halle) in Verbindung mit der neu gegründeten Friedrichs Universität zum Zentrum des Pietismus mit einer weit über die Grenzen von Brandenburg-Preußen hinausragenden Ausstrahlung. Die Phase des Spät Pietismus begann mit dem Regierungsantritt des Preußischen Königs Friedrich II. und dessen Nähe zur Aufklärung. Der Pietismus hatte nach und nach seine innovative Kraft verloren und war in den eigenen Grenzen erstarrt, seine innovativen Impulse waren im Volk aufgegangen und hatten sich mit dem altprotestantischen Erbe vermischt.¹²

Die Bezeichnung "Pietist" oder "Pietisterei" wurde ursprünglich als Spottbezeichnung für die Anhänger Speners verwendet, setzte sich aber im Laufe der Zeit, vor allem nach den sog. "Leipziger Pietistenunruhen" um A.H. Francke im Jahre 1689/90 (s. oben), als Selbstbezeichnung durch.

3. Verbreitung des "wahren" Christentums in einfachen Volkssprachen – weltweite Mission des halleschen Pietismus

Am 22. Dezember 1691 wurde A. H. Francke zum Pfarrer an die St. Georgen-Kirche in Halle-Glaucha berufen. Da im Gebiet seines Pfarrbezirks eine "krasse Unwissenheit in Glaubensfragen und weitgehende sittliche Verwahrlosung"¹³ herrschte, hielt er ganz im Sinne der pietistischen Idee, die auf die Bildung und Erbauung des jeden einzelnen Christen setzte (s. Kapitel 2), Katechismusunterricht für Kinder und Erwachsene nach dem Gottesdienst. Später verfasste er zu diesem Zwecke seinen eigenen "kleinen Katechismus"

Anfang der Christlichen Lehre zum Gebrauch für die gantz Unwissende,¹⁴ der zu Lektüre der Bibel hinführen sollte. Um die soziale Not verarmter Kinder zu lindern, stellte er aus den Kirchenkollekten Schulgeld zur Verfügung. Eine größere Spende zu Ostern 1695 von 4 Talern und 16 Groschen in der Armenbüchse des Pfarrhauses wurde zum Grundstock seines Lebenswerkes. Francke vermerkte: „Das ist ein ehrlich Kapital! Davon muß man etwas Rechtes stiften! Ich will eine Armenschule damit anfangen!“¹⁵ und eröffnete in einem Raum des Pfarrhauses die *Armenschule* für mittellose Kinder. Im Sommer 1695 wurden dort bereits 50 Schüler unterrichtet. Dank des guten Rufes dieser Lehranstalt wollten zunehmend auch die Angehörigen wohlhabender Kreise ihre Kinder zu Francke schicken. Zu Pfingsten 1695 gründete Francke daraufhin das *Pädagogium* – eine gebührenpflichtige Erziehungs- und Bildungsanstalt für Kinder aus dem Adel und dem reichen Bürgertum. Zwei Jahre später (1697) folgte die Gründung der *Lateinischen Schule* für Knaben aus bürgerlichen Familien, die vorhatten, ein Studium an der Universität aufzunehmen. Als Lehrer in den drei Bildungsanstalten fungierten Studenten der halleschen Universität, die für ihre Lehrtätigkeit eine freie Wohnung, freies Holz und 16 Groschen Lohn erhielten.¹⁶

Viele Schüler der Armenschule waren nicht nur mittellos, sondern auch verwaist und außerhalb der Schule weiterhin dem schlechten sozialen Umfeld sowie körperlicher und moralischer Verwahrlosung ausgeliefert. Deshalb beschloss Francke, diese Kinder zunächst gegen Geld in Familien unterzubringen, wodurch seine Idee des *Waisenhauses*, eines abgeschlossenen Schulbezirks, geboren wurde. Unter geschickter Nutzung kurfürstlicher Privilegien, die den Unternehmungen Franckes Akzise-, Zoll- und Geleit-Freiheit gewährten, und dank zahlreicher Spenden konnte 1698 der Grundstein für ein für damalige Verhältnisse gewaltiges Bauwerk – das Waisenhaus – gelegt werden. Im April 1701 weihte Francke das Hauptgebäude seiner *Glauchaschen Anstalten* ein.

Mit seiner Berufung zum Pfarrer an die St. Georgen-Kirche in Halle-Glaucha erhielt Francke auch die Ernennung zum Professor für orientalische Sprachen und Theologie an der sich in Gründung befindlichen und drei Jahre später (1694) gegründeten Universität Halle. Die enge Verbundenheit zwischen den *Glauchaschen Anstalten* und der Universität äußerte sich in den kontinuierlichen Bestrebungen Franckes, die pietistische Idee der Verbreitung des „wahren“ Christentums in einfachen Volkssprachen zu verwirklichen und durchzusetzen. Zu diesem Zwecke sollten die Übersetzungen der Bibel und Erbauungsliteratur in Volkssprachen angefertigt sowie Übersetzer und Missionare ausgebildet werden. Die angestrebte „Mission“ war vor allem nach Osten ausgerichtet: von böhmischen Protestanten über polnische Katholiken zu russischen orthodoxen Christen, um weiterhin auch die Glaubensgemeinschaften in Indien und „Arabien“ zu erreichen.

In diesem Kontext ist das besondere Interesse zu slawischen Sprachen in den *Glauchaschen Anstalten* und an der Universität Halle zu Beginn des 18. Jahrhunderts zu sehen.¹⁷ Im Jahre 1702 gründete Francke an der Theologischen Fakultät der halleschen Universität das *Collegium orientale theologicum*, wo u.a. „Polnisch, Sclauonisch“ (d.h. Kirchenslawisch) und „Russisch“ unterrichtet wurden. Als Lehrer für diese Sprachen

wurden Studenten aus Polen, Russland und Baltikum, die im Waisenhaus untergebracht waren, eingesetzt. Ein Jahr zuvor (1701) kaufte Francke eine Druckerei für das Waisenhaus, die sog. *Typographia orientalia et exotica* (die u.a. auch kyrillische Typen besaß), um die Bibel- und Erbauungsliteraturübersetzungen in Halle drucken zu können.¹⁸ Als Übersetzer in slawische Sprachen sollten ebenfalls die aus "slawischen Ländern" und Baltikum kommenden Studenten fungieren. Eine solche Vorgehensweise war im Grunde schon aus der "protestantischen" Universität Wittenberg bekannt, wo bereits 1584 die "windische oder creinerische" Bibel gedruckt wurde. Diese erste Bibelübersetzung ins Slowenische wurde von Júrij Dalmatin (Georgios Dalmatinus), einem aus der Krajina kommenden Studenten, angefertigt. Sein Kommilitone, Adam Bóhorič, verfasste die erste slowenische Grammatik in lateinischer Sprache.¹⁹

An den Übersetzungen der Bibel- u. Erbauungsliteratur in slawische Sprachen und ihrem Druck wurde in Halle kontinuierlich und im großen Stil gearbeitet. Unter "böhmischen Drucken" erschien 1709 das *Neue Testament* (die erste Neuausgabe nach 112 Jahren) in der Neubearbeitung nach dem Grundtext vom slowakischen Studenten Johann Kogler und mit einem Vorwort des slowakischen Absolventen der Universität Halle Mattias Bél. Im Jahre 1722 wurde die "*Böhmische*" *Bibel* (109 Jahre nach der letzten Gesamtbibelausgabe) gedruckt. Sie war das Resultat der Arbeit einer Übersetzergruppe, die seit 1713 unter der Leitung von Mattias Bél tätig war; die Auflage betrug 5.000 Exemplare. 1726 folgte – mit der Sonderförderung des Preußenkönigs Friedrich I. – die von Heinrich Milde initiierte Herausgabe der *Polnischen Bibel*, welche eine Überarbeitung der Übersetzung von 1632 (*Biblia Gdańska*) darstellte.²⁰

Im Zusammenhang mit den Übersetzungen und dem Druck von Erbauungsliteratur notiert der langjährige Bibliothekar des Waisenhauses, Heinrich Milde (der von Tschizěvskij zu Recht als der "erste deutschen Slawist" bezeichnet wurde²¹), dass in Halle zwischen 1717 und 1723 "27.500 Traktätlein sind gedruckt worden".²²

Das wichtigste Werk der Erbauungsliteratur der Frühen Neuzeit stellte für hallesche Pietisten zweifelsohne die *Vier Bücher vom wahren Christentum* von Johann Arndt dar. Im Jahre 1715 wurde in Halle eine von Mattias Bél besorgte "böhmische" Übersetzung gedruckt. Auch eine Übersetzung ins Polnische war ins Auge gefasst worden. Der Behauptung E. Winters, dass diese 1717 von Michał B. Ruttich (Michael G. Rüttich) angefertigt und in Halle gedruckt worden war,²³ muss jedoch, wie unsere Untersuchungen zeigen,²⁴ widersprochen werden. Der 1735 in Halle gedruckte "russische Arnd" in der Übersetzung von Simon Todorskij nimmt inhaltlich und umfangsmäßig die zentrale Stellung unter den ca. 2000 Seiten starken "russischen Drucken" ein.

Obwohl die Bibel für Pietisten als das wichtigste Erbauungsbuch galt (s. Kapitel 2), wurden in Halle, wie die oben angeführte Chronologie zeigt, die Übersetzungen der *Vier Bücher vom wahren Christentum* Arndts zuerst angefertigt: 1715 – ins "Böhmische", angeblich 1717 – ins Polnische,²⁵ 1735 – ins "Russische". Die Übersetzung der Bibel ins Russische blieb ganz aus, obgleich zwei russische Übersetzungen des *Kleinen Katechismus* Franckes (im Sinne der Hinführung zur Heiligen Schrift, s. Kapitel 2) bereits sehr früh

erfolgten und auch in Halle gedruckt worden waren: 1704 – die erste russische Übersetzung, 1718 – die zweite Übersetzung, 1729 – die 2. Auflage der zweiten Übersetzung.²⁶ Auf die besondere Bedeutung des Arndschen Werks für das pietistische Verständnis der Erbauung des Einzelnen (s. Kapitel 2) hatte bereits der Gründer der pietistischen Bewegung, Philipp Jakob Spener, – wie der Epigراف zu unserem Beitrag zeigt (s. oben) – hingewiesen. Nach der Bibel war im Pietismus kein Buch so beliebt wie Arndts *Wahres Christentum*.

Doch das *Wahre Christentum* “wurde nicht nur von Pietisten gelesen, die eine Minderheit in der lutherischen Kirche bildeten. Es wurde auch gelesen vom breiten Kirchenvolk und den Anhängern der lutherischen Orthodoxie”.²⁷

4. Johann Arndt – Vater der neuzeitlichen Erbauungsliteratur

4.1. Johann Arndt (1555–1621), eine der “einflussreichsten Gestalten des nachreformatorischen Protestantismus”,²⁸ wurde am 27. Dezember 1555 als Sohn eines evangelischen Pfarrers vermutlich in Ballenstedt (Anhalt) geboren.²⁹ Als er 10 Jahre alt war, starb sein Vater. Nach dem Besuch der Lateinschulen in Aschersleben, Halberstadt und Magdeburg begann Arndt das Studium der *artes liberales* in Helmstedt. Es folgten Studienaufenthalte in Straßburg und Basel. Nach Beendigung des Studiums ohne Abschluss kehrte Arndt nach Anhalt zurück und arbeitete zunächst als Schullehrer, bis er 1583 in Bernburg ordiniert wurde. Anschließend wirkte er als Diakon in Ballenstedt und ab Oktober 1584 als Pfarrer an der St. Vitus-Kirche in Badeborn. Als Ende der 1580er Jahre die Diskussion über die Abschaffung des Taufexorzismus in Anhalt aufkam, sprach sich Arndt entschieden gegen diese Neuerung aus und musste darum Anhalt verlassen.

Zuflucht fand er in Quedlinburg, wo er neun Jahre lang an der St. Nicolai-Kirche in der Quedlinburger Neustadt wirkte und seine ersten Schriften veröffentlichte.³⁰ 1599 zog Arndt nach Braunschweig und blieb dort trotz schwerer Konflikte auf politischer und sozialer Ebene zehn Jahre, wohl auch deshalb, weil der Braunschweiger Rat ihm nicht erlaubte, einer Berufung nach Halberstadt zu folgen. Nach dem Erscheinen des ersten Buches *Vom wahren Christentum* (im weiteren WCh) im Jahre 1605 kam es in Braunschweig zu verschiedenen Diskussionen und Angriffen gegen Johann Arndt und sein Werk, wodurch er sich gezwungen sah, sein Werk an einigen Stellen zu revidieren, so dass bereits ein Jahr später eine zweite, revidierte Auflage des WCh I erschien. Insgesamt fühlte sich Arndt drei Mal genötigt, das WCh I zu überarbeiten.³¹ Erst nach seiner Berufung nach Eisleben erschien im Jahr 1610 die wahrscheinlich erste Gesamtausgabe der *Vier Bücher vom wahren Christentum* in Magdeburg.³² Auf Wunsch und Betreiben von Herzog Ernst II. von Braunschweig-Lüneburg bekam Johann Arndt das Amt des Generalsuperintendenten in Celle angetragen, welches er von 1611 bis zu seinem Tod 1621 ausübte.

Den größten Teil seiner Schriften veröffentlichte Arndt in den letzten zehn Jahren seines Lebens, darunter das *Paradies-Gärtlein*,³³ ein Gebetbüchlein, das später meistens zusammen mit dem WCh verlegt und gedruckt wurde. Bereits zu Lebzeiten erfuhr Johann Arndt große Wertschätzung seines Schaffens, aber auch die größten Anfechtungen durch

seine Gegner. Trotz seines praktischen Wirkens im Sinne der Kirchenorganisation ist er der Nachwelt vor allem durch seine literarische Tätigkeit – besonders durch seine *Vier Bücher vom wahren Christentum* – im Gedächtnis geblieben.

4.2. Als Johann Arndt 1555 geboren wurde, schloss man in Augsburg Religionsfrieden. Das neu geschaffene *ius reformati* gab den Territorialherrschern das Recht, selbst über die Konfession in ihrem Gebiet zu entscheiden. Es galt der Grundsatz *cuius regio, eius religio*. Die konfessionelle Zweiteilung in Katholiken und Lutheraner bekam damit ihre Verfassungsrechtliche Grundlage,³⁴ wodurch das Zeitalter der Reformation beendet wurde. Bereits 1546 war Martin Luther gestorben. Es folgten das sog. konfessionelle Zeitalter³⁵ und die sog. lutherische Orthodoxie.

Johann Arndt gehörte zur Generation der “Enkel der Reformation”, welche damit begann, die auf die reine Lehre bauenden Grundsätze ihrer Väter in Frage zu stellen und die Diskrepanz zwischen der Theologie der Gelehrten und der Glaubensrealität der Menschen zu bemerken und anzuprangern. Es waren Vertreter der gleichen Generation, die einerseits das endgültige Durchbrechen der Orthodoxie verursachten und andererseits die *Frömmigkeitskrise* bemerkten und zu bekämpfen begannen.³⁶

Der Anlass für den Beginn seiner schriftstellerischen Tätigkeit war für Johann Arndt das Gefühl der “Krise eines Christentums, dem es an Frömmigkeit fehlt”,³⁷ und dass die Theologie von vielen Theologen als bloße Wissenschaft und Wortkunst, nicht aber als lebendige Erfahrung und Übung begriffen wurde. Im Vorwort zu seinem *WCh I* klagte Arndt die Sittenlosigkeit und Gottlosigkeit seiner Zeitgenossen an, vgl.:

Was für ein großer schändlicher Mißbrauch des Evangelii in dieser letzten Zeit sei, christlicher Leser, bezeugt genugsam das gottlose unbußfertige Leben derer, die sich Christi und seines Wortes mit vollem Munde rühmen, und doch ein ganz unchristliches Leben führen, gleich als wenn sie nicht im Christentumb sondern im Heidentumb lebten.³⁸

Nach seinen Beobachtungen suchten die Gelehrten nur noch nach Ruhm in der Welt, wobei die Theologie zur reinen Disputierkunst verkommen wäre, und es dadurch zu einem immer stärkeren Verfall der Sitten und zur Vernachlässigung der Frömmigkeit gekommen sei. Durch eine zu große Wertschätzung der Reinheit der Lehre blieb die gelebte Frömmigkeit auf der Strecke.³⁹

Damit war Arndt zu seiner Zeit, wie es scheint, der “Frömmigkeitskrise zu Beginn des 17. Jahrhunderts”⁴⁰ indirekt bewusst, die ihm in Erwartung der Apokalypse⁴¹ fatal erschienen sein musste: Er rief auf zur Umkehr zum “wahren” Christentum, vgl.:

[...] sondern es häufen täglich Gottes Zorn und Strafe, also, daß Gott alle Creaturen wider uns ruffen muß zur Rache, daß Himmel und Erde, Feuer und Wasser wider uns streiten müssen, ja die gantze Natur ängstet sich darüber, und will brechen. Daher muß elende Zeit kommen; Krieg, Hunger und Pestilenz: ja. Die letzten Plagen dringen so heftig und mit Gewalt herein, daß man fast vor keiner Creatur wird sicher sein können. [...] Also werden vor der endlichen Erlösung der Kinder Gottes schreckliche, greuliche, unerhörte Plagen die Gottlosen und Unbußfertigen überfallen.⁴²

Seiner Meinung nach hat die weltliche Sündhaftigkeit zu den oft prekären Verhältnissen geführt und würde letztlich die Verdammung aller verursachen. Nur durch wahre Buße, Reue und den wahren Glauben an Christus wäre das Gericht Gottes abwendbar. Die Umkehr bestand für Arndt in der "Einheit von Glauben und Leben und in der Bezogenheit von Wissen und Wandel".⁴³ Seine Kritik richtete er demnach gegen Vertreter der lutherischen Orthodoxie, wie er später konkret in der Vorrede zu seiner *Repetitio apologetica*⁴⁴ ausführte, vgl.:

Denn obwohl das vornehmste Stück des wahren Christentums ist die reine Lehre, so habe ich doch die selbe nicht hauptsächlich traktieren wollen, wie solches reichlich und zum Überschuß durch andere geschehen, und noch täglich geschieht: sondern ich habe nur das christliche Leben vorgenommen.⁴⁵

Das Ziel seiner Arbeit und dessen mögliche Umsetzung definierte Arndt sehr genau. Die *Vier Bücher vom Wahren Christentum* sollten

Anleitung geben, wie du nicht allein durch den Glauben an Christum Vergebung der Sünden erlangen sollst; sondern auch wie du die Gnade Gottes recht sollst gebrauchen zu einem heiligen Leben, und deinen Glauben mit einem christlichen Wandel zieren und beweisen. Denn das wahre Christentum stehet nicht in Worten oder im äußeren Schein, sondern im lebendigen Glauben...⁴⁶

Dabei schöpfte Arndt beim Verfassen seines Werkes nicht aus sich selbst allein, sondern er verband verschiedene Frömmigkeitstraditionen des Mittelalters und der Frühen Neuzeit geschickt miteinander. Friedrich Arndt fasste den Inhalt und den Aufbau der *Vier Bücher vom Wahren Christentum* in aller Kürze wie folgt zusammen:

Das erste Büchlein lehret und öffnet den Weg zum inneren Menschen; das zweite führt näher zu demselben, nämlich zum Geschmack der christlichen Dinge, durch die Erduldung des Kreuzes; das dritte kehrt den Menschen ganz in sich und in sein Innerstes hinein, und lehrt, daß das Reich Gottes in uns verborgen sei; das vierte leitet durch die große Welt und das Buch der Natur, in das innerste des menschlichen Herzen.⁴⁷

Im Gegensatz zur offiziellen lutherischen Theologie und Kirchenpolitik des 17. und 18. Jahrhunderts war die Frömmigkeit jener Zeit eher ökumenisch und besaß einen kritisch-irenischen Charakter. Dies wird vor allem in der enormen Erfolgsgeschichte von Arndts *Wahrem Christentum* deutlich.⁴⁸ Nach den anfänglichen Auseinandersetzungen wurde in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts das WCh auch innerhalb der lutherischen Orthodoxie als wichtiges Hilfsmittel zur Erbauung anerkannt.

5. Das *Wahre Christentum* Johann Arndts – pietistisch gelesen.

Für die *arndtsche Frömmigkeit* spielten zwei Komponenten eine besondere Rolle – die Mystik und die Verbundenheit von Leben und Lehre, die einander nicht ausschließen, sondern sich ergänzen und ineinander übergehen.⁴⁹ Wilhelm Koepp bezeichnete Arndt als einen der größten “Zeitenwender in der Geschichte der lutherisch-protestantischen Frömmigkeit”.⁵⁰ Der besondere Verdienst Johann Arndts lag Koepps Meinung nach darin, dass er die mittelalterliche Frömmigkeit, die bei Luther noch präsent gewesen, aber später immer mehr verblasst war, in die lutherische Lehr-Orthodoxie wieder eingeführt hat. Auf den Pietismus wirkte dieser Umstand besonders anziehend.⁵¹

In der Rezeption wurde Arndt nicht zu einem Repräsentanten originär protestantischer Mystik, sondern zum Vermittler zwischen mittelalterlicher Mystik und Protestantismus.⁵² Er schuf eine Sensibilisierung für die religiösen und ethischen Mängel im individuellen und sozialen Leben. Diese verbreitete in der Erwartung des baldigen Weltendes die Sichtweise, dass Gott die Sünden des Volkes bereits auf Erden mit allerlei Unglück vergelte.⁵³ Dabei entwickelte sich eine konfessionsübergreifende Argumentation, die im Konfessionalismus oder Konfessionellem Zeitalter ein anspruchsvolles Unterfangen darstellte, da die Menschen im Bewusstsein der Bedrohungen durch die anderen Konfessionen lebten und die Lage durch die Erneuerung und Wiedererstarkung des Katholizismus (Gegenreformation) angespannt blieb. Arndts praktisches, *wahres Christentum* “wirkte durch die Verschiedenheit und Rivalität der Konfessionen hindurch. In der Plausibilität der Verwandlung der Lehre Christi ins Leben lag um 1600 und im Verlauf des 17. Jahrhunderts” sein außerordentlicher Erfolg.⁵⁴ Durch die lateinische Übersetzung von Melchior Brellier fand das *WCh* sogar Beachtung bei spanischen Jesuiten, wurde also auch von Katholiken rezipiert.⁵⁵ Johann Arndt ist es durch seine *Vier Bücher vom Wahren Christentum* gelungen, ein neues Frömmigkeitsideal zu etablieren, welches in der breiten Bevölkerung, besonders aber im Bürgertum, Zustimmung fand. Dieses Ideal konnte von den meisten Gläubigen vertreten werden und blieb Maßstab für die Kritik am Verhältnis von Kirche und Theologie.⁵⁶

Der Gründer der pietistischen Erneuerungsbewegung, Philipp Jakob Spener, hat in diesem Zusammenhang die *Vier Bücher vom Wahren Christentum* Arndts ganz klar als ein wichtiges Erbauungsbuch identifiziert.⁵⁷ Seine programmatische Schrift *Pia desideria* erschien 1675 als Vorrede zu einer Neuauflage von Arndts *Evangelienpostille*.⁵⁸ Immer wieder griff Spener auf das Werk Arndts zurück oder bezog sich auf ihn, denn er sah in Arndt den: “ersten Vertreter des Werkes Gottes in der Übung der Gottseligkeit”.⁵⁹ In der Tat beinhaltet Arndts *Wahres Christentum* wesentliche Elemente des Pietismus: ein distanzierendes Verhältnis zur Kirche, Buße, Gebet, Wiedergeburt, Heiligung und Erfahrbarkeit des Christlichen Lebens.⁶⁰

August Hermann Francke hielt eine ganze Predigtreihe über Johann Arndts *Wahres Christentum* und gab seine Betrachtungen dazu im *Glauchschen Gedenkbüchlein* 1693 heraus,⁶¹ wodurch das Werk Arndts auch im Pietismus der halleschen Schule eine zentrale

Rolle spielte. Zwischen 1700–1740 erschien jährlich mindestens eine Veröffentlichung, welche sich mit Arndt beschäftigte,⁶² darunter waren auch mehrere Übersetzungen in verschiedenste Sprachen (s. Kapitel 3). In seiner programmatischen Schrift *Über die Methode des theologischen Studiums* schrieb Fracke, dass das WCh Arndts den Studenten ein “sonderlich familiäres Buch” sein und bleiben sollte, da in diesem Werk die Darstellung der Moral nach der Heiligen Schrift erfolgt.⁶³

Für die Aufnahme der *Vier Bücher vom Wahren Christentum* Arndts in die pietistische Erneuerungsbewegung als ihren festen Bestandteil zeugt das Studienprogramm *Programma Disquisitionibus Theologicis in Arndianas suas Animadversiones publice instituendis prae-missus* (Programm vorangestellt dem öffentlichen Unterricht theologischer Untersuchungen über eine Wahrnehmung zu Arndt) von Joachim Justus Breithaupt (1658–1732), welches 1689 in Erfurt veröffentlicht wurde.⁶⁴ Breithaupt räumte darin zum Anfang ein, dass Anstöße an Formulierungen Arndts bestünden, und listete alle kirchlichen und akademischen Verteidiger Arndts auf, um anschließend auf das zentrale Anliegen Arndts zu verweisen, – die Warnung vor der zu sehr disputierenden Theologie. Arndt wolle “vom toten zum fruchtbringenden Glauben, weg von bloßer Wissenschaft zur Praxis des Glaubens und der Frömmigkeit rufen”.⁶⁵ Es sei demnach Arndts vornehmliches Anliegen gewesen, zu zeigen, was ein wahres christliches, mit dem Glauben übereinstimmendes Leben ist und was es mit dem “Christus lebt in mir” auf sich hat. “Breithaupt sieht Arndt ganz auf die Frömmigkeitspraxis konzentriert und deutet erst ganz am Schluss die Möglichkeiten alternativer mystischer Sichtweisen an”.⁶⁶

Neben der Bibel – dem allgemein anerkannten Haupterbauungsbuch – war das *Wahre Christentum* Arndts im Pietismus das wichtigste Erbauungsbuch, welches häufig als einziges neben der Bibel benutzt wurde.⁶⁷

Abschließend bleibt festzustellen, dass Johann Arndt kein Pietist war, wie in der Fachliteratur oft behauptet.⁶⁸ Allein schon die zeitliche Distanz zwischen dem Wirken Arndts (um 1600) und dem Aufkommen des Pietismus unter Philipp Jacob Spener lässt diesen Schluss nicht zu. Bei Arndt findet man zudem verschiedene Forderungen der Pietisten nicht: Der pietistische Perfektionismusgedanke war ihm genauso fremd wie die Reduktion der Bekehrung auf einen einmaligen Bußkampf.⁶⁹ Mit seinem Werk beabsichtigte Arndt weder eine umfassende Reform der Kirche, noch die Bestrebung, zum Haupt einer Bewegung zu werden. So wie Johann Arndt ein “Enkel der Reformation” war, könnte man in ihm den “Großvater des Pietismus” sehen.

Hinweise

¹ Spener P. J. aus der Vorrede zur Neuausgabe von 1674 der *Vier Bücher vom wahren Christentum* von Johann Arndt: Johann Arndts/ Generarl-Superintend. des Fürstenthumbs |Lüneburg/ | Vier geistreiche Bücher | vom wahren Christentum | heilsamer Buße / herzlicher | Reue und Leid über die Sünde/ und | wahren Glauben/ auch heiligen Leben und Wan- | del der rechten wahren Christen/ auch wie ein wahrer | Christ/ Sünde/ Tod/ Teufel/ Hölle/ Welt/ Creutz | und alle Trübsal durch den Glauben/ Gebet/ Geduld/ | Gottes Wort und himmlischen Trost überwin=| den soll: und dasselbe alles in Christo

- | JESU/ | Anietzo aufs neue wiederumb auffge- | leget und dieser letzte Truck/ über alle vorige Edi- | tionen mit neuen Anmerckungen und vielen Margina- | libus, darinnen alle Loca Scripturae mit ihren Capitibus und Ver- | sicularibus zu finden/ auch vielen nützlichen und nöthigen Registern/ | welche auf die gantze heilige Schrift H. Sonn- und Fest-Tags | Evangelia und den gantzen Catechismus eingerichtet/ nebenst etli- | chen nöthigen Kupfern und deroelben nützlichen Erklärung/ | vermehret und verbessert. | Allen Christen zu ihrer Seelen Heil und Se- | ligkeit/ insonderheit Lehrern und Predigern wie | auch allen Christlichen Haus- Vätern zu ih- | rer Andacht/ | Nützlich und hochgenöthig zu lehren und zu gebrauchen | Franckfurt am Main und Leipzig/ | In Verlegung G.v.R. in Henning Grossens sel. Buchl. | im Jahr Christi 1674. Zitiert nach: Brecht M. Philipp Jakob Spener und das Wahre Christentum. *Pietismus und Neuzeit. Ein Jahrbuch zur Geschichte des neueren Protestantismus*. Hg. von M. Brecht, F. de Boor, K. Deppermann (u. A.). Band 4. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979. S. 124.
- ² Wallmann J. Pietismus. *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hg. von H.-D. Betz. Band 6. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003. No. 6. S. 1342.
- ³ Vgl. *ibid.*
- ⁴ Spener P. J. Pia desideria oder herzliches Verlangen nach gottgefälliger Besserung der wahren evangelischen Kirche. 1675 s. Aland K. *Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen*. Berlin: de Gruyter, 1964.
- ⁵ Vgl. Wallmann J. Pietismus. S. 1345.
- ⁶ Ruhbach G. Religiöse Erbauung. *Lexikon für Theologie und Kirche*. Buchberger M., Kasper W. (Hg.) Band 3. Freiburg im Breisgau: Herder, 1995. S. 739f.
- ⁷ Spener 1675, Pia desideria s. Aland K. *Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen*. Berlin: de Gruyter, 1675. S. 53.
- ⁸ vgl. Wallmann J. Pietismus-Studien. Gesammelte Aufsätze 2, Tübingen 2 Mohr Siebeck 2008 S. 231; s. Aland K. Der halleische Pietismus und die Bibel. *Die bleibende Bedeutung des Pietismus: zur 250-Jahr Feier der von Cansteinschen Bibelanstalt*. Hg. von O. Söhngen. Witten/Berlin: Cansteinsche Bibelanstalt, 1960. S. 26.
- ⁹ Wallmann J. Pietismus-Studien. Gesammelte Aufsätze 2. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008. 234f.
- ¹⁰ Konkordienformel / Formula concordiae. Erster Teil (Epitome) 1580. In: Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Hg. Vom Deutschen Evangelischen Kirchenausschuss im Gedenkjahr der Augsburger Konfession 1930. S. 739.
- ¹¹ vgl. Wallmann J, Pietismus Studien 2008, S. 240f.)
- ¹² Vgl. Wallmann J. Pietismus. S. 1345f.
- ¹³ Obst H., Raabe P. *Die Franckeschen Stiftungen zu Halle (Saale). Geschichte und Gegenwart*. Halle: Fliegenkopf-Verlag, 2000. S. 22.
- ¹⁴ Francke A. H. *Anfang der Christlichen Lehre zum Gebrauch für die gantz Unwissende entworfen von M. Aug. Hermann Francken*. Halle: Wetterkamp, 1696.
- ¹⁵ Hertzberg G. F. *August Hermann Francke und sein hallisches Waisenhaus*. Halle a. Saale: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1898. S. 17.
- ¹⁶ *Ibid.* S. 18.
- ¹⁷ Mengel S. "Russische" Übersetzungen halleischer Pietisten: Simeon Todorskij, 1729–1735. *Slavica Varia Halensia*. 2000. No. 6. S. 167–188.
- ¹⁸ Fleckenstein C., Schmidt H. Beiträge zur Geschichte der Slawistik an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. *Slavica Varia Halensia*. 1997. No. 1. S. 7.
- ¹⁹ *Ibid.* S. 5.
- ²⁰ Winter E. *Halle als Ausgangspunkt der deutschen Rußlandkunde im 18. Jahrhundert*. Berlin: Akademie-Verlag, 1953. S. 248.
- ²¹ Tschizewskij D. Die "Russischen Drucke" der Hallischen Pietisten. *Kyrios*. 1938. No. 3. P. 56–74. Vgl. Mengel S. Russische Drucke aus Halle – "ein vergessenes Kapitel der slavischen Philologie". *Slavica Varia Halensia*. 2009. No. 9. S. 21–30.
- ²² Fleckenstein C., Schmidt H. Beiträge zur Geschichte der Slawistik. S. 10.
- ²³ Winter E. *Die Pflege der West- und Südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert*. Berlin: Akademie-Verlag, 1954. S. 64.

- ²⁴ Schulze-Gerlach Ch. *Die polnischen Übersetzungen von Johann Arndts Wahrem Christentum zu Beginn des 18. Jahrhunderts*. Halle/Saale: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 2013 (Magisterarbeit im Manuskript).
- ²⁵ Winter E. *Die Pflege der West- und Südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert*. Berlin: Akademie-Verlag, 1954. S. 63ff.
- ²⁶ Mengel S., Čelbaeva T. "Malyj katexismus" A. G. Franke i ego perevody na russkij jazyk. *Slavia Orthodoxa. Ezik i kultura*. Sofia 2003. S. 230–243; Mengel S. "Malyj katexismus" A.G. Franke i ego perevody na russkij jazyk v pervoj treti XVIII-go veka. Im Druck.
- ²⁷ Wallmann J. *Pietismus Studien*. 2008. S. 86.
- ²⁸ Schneider H. *Der fremde Arndt. Studien zu Leben, Werk und Wirkung Johann Arndts (1555–1621)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006. S. 788.
- ²⁹ Ibid. S. 257.
- ³⁰ Koepp W. *Johann Arndt: eine Untersuchung über die Mystik im Luthertum*. Berlin: Protestant. Schriftenvertrieb, 1912. S. 298.
- ³¹ Schneider H. Arndt, Johann. *Religion in Geschichte und Gegenwart*. S. 787.
- ³² Arnd J. *Vier Bücher Von wahrem Christenthumb/HeilsamerBuffe/ Hertzli-cher Rewe vnd Leid vber die Sünde vnd wahrem Glauben: auch heiligem Leben vnd Wandel der rechten wahren Christen. Derer Inhalt nach dem Titul zu finden*. Magdeburg: Johann Franck, 1610. Vgl. Schneider H. *Der fremde Arndt*.
- ³³ Arndt J. *Paradies-Gärtlein voller christlicher Tugenden / wie solche durch geistreiche Gebete in die Seele zu pflanzen [...] etc.* 1612. Magdeburg bei Johann Franken. Vgl. dazu Koepp *Johann Arndt*. 1912, S. 298.
- ³⁴ Vgl. Heckel M. *Augsburger Religionsfriede. Religion in Geschichte und Gegenwart*. S. 957.
- ³⁵ Vgl. Kauffmann Th. *Konfessionelles Zeitalter. Religion in Geschichte und Gegenwart*. S. 1550f.
- ³⁶ Vgl. Zeller W. *Der Protestantismus des 17. Jahrhunderts*. Bremen: Schünemann, 1962.
- ³⁷ Mohr R. *Erbauungsliteratur. Theologische Realenzyklopädie*. Bd. 10. Hg. von G. Krause, S. M. Schwertner, G. Müller. Berlin/New York: de Gruyter, 1982. S. 58.
- ³⁸ Arndt J. *Von wahrem Christentum, Buch 1*. Frankfurt am Main: Jonas Rose, 1605. Vorrede. u.p.
- ³⁹ Vgl. Arnd J. *Vier Bücher Von wahrem Christenthumb*. IV. Buch. Vorrede.
- ⁴⁰ Hamm B. *Johann Arndts Wortverständnis. Pietismus und Neuzeit*. 1982. No 8. S. 45.
- ⁴¹ Vgl. Schwager H.-J. *Johann Arndts Bemühen um die rechte Gestaltung des Neuen Lebens der Gläubigen*. Münster (Westf.): Kramer, 1961. S. 45.
- ⁴² Arnd J. *Vier Bücher Von wahrem Christenthumb*. I. Buch. Vorrede.
- ⁴³ Schwager H.-J. *Johann Arndts Bemühen*. S. 45. Vgl. Arnd J. *Vier Bücher Von wahrem Christenthumb*. I. Buch. Vorrede.
- ⁴⁴ Arndt J. *Repetitio apologetica*. Magdeburg: Johann Francke, 1620.
- ⁴⁵ Ibid. Vorrede. Vgl. Schwager H.-J. *Johann Arndts Bemühen*. S. 46.
- ⁴⁶ Arnd J. *Vier Bücher Von wahrem Christenthumb*. I. Buch. Vorrede.
- ⁴⁷ Arndt F. *Johann Arndt, weiland General-Superintendent des Fürstenthums Lüneburg – Ein biographischer Versuch*. Berlin: In Commission bei Ludwig Oemigke 1838. S. 87f.
- ⁴⁸ Weber E. *Johann Arndts vier Bücher vom wahren Christentum als Beitrag zur protestantischen Irenik des 17. Jahrhunderts – eine quellenkritische Untersuchung*. Marburg: Elwert, 1969. S. 1.
- ⁴⁹ Behjat H. *Johann Arndts wahres Christentum als Erbauungsbuch*. Zürich: Zentralstelle der Studentenschaft, 1990. S. 42.
- ⁵⁰ Koepp W. *Johann Arndt: eine Untersuchung über die Mystik im Luthertum*. Berlin: Trowitsch, 1912. Zitiert nach: Hamm B. *Johann Arndts Wortverständnis*. S. 45.
- ⁵¹ Koepp W. *Johann Arndt*. S. 284f. Vgl. Behjat H. *Johann Arndts wahres Christentum*. S. 42f.
- ⁵² Wallmann J. *Die Anfänge des Pietismus. Pietismus und Neuzeit. Ein Jahrbuch zur Geschichte des neueren Protestantismus*. 1979. No. 4. S. 22.
- ⁵³ Greschat M. *Orthodoxie und Pietismus*. Greschat M. *Gestalten der Kirchengeschichte*. Band 7. 1982. S. 16.

- ⁵⁴ Sommer W. *Politik, Theologie und Frömmigkeit im Luthertum der frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999. S. 238.
- ⁵⁵ Brecht M. *Der Pietismus von den Anfängen bis zum frühen 18. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993. S. 15.
- ⁵⁶ Sommer W. *Politik, Theologie und Frömmigkeit*. S. 149.
- ⁵⁷ S. oben Epigraf, vgl. Behjat H. *Johann Arndts wahres Christentum*. S. 27.
- ⁵⁸ Arndt J. *Postilla: Das ist: Auflegung und Erklärung der Evangelischen Texte/ so durchs gantze Jahr an den Sontagen und vornehmen Festen/ auch der ApostelTage gepredigt werden*. Jena: Steinmann, 1616–1620 (in vier Teilen).
- ⁵⁹ Koepp W. *Johann Arndt*. S. 144.
- ⁶⁰ Vgl. Brecht M. Die Aufnahme von Arndts ‚Vier Bücher vom wahren Christentum‘ im deutschen Luthertum. *Frömmigkeit oder Theologie, Johann Arndt und die Vier Bücher vom wahren Christentum*. Hg. von H. Otte, H. Schneider. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. S. 151.
- ⁶¹ Francke A. H. *Glauchisches Gedenck-Büchlein/ Oder Einfältiger Unterricht Für die Christliche Gemeinde zu Glaucha an Halle/ Die Heiligung der Sonn- Fest- Apostel- Buß- und Bet-Tage/ wie auch der Fasten-Zeit ... betreffend / Zur Erbauung und Besserung wohlmeynend dargereicht von M. August Herm. Francken/ Graec. & Or. Lingg. P.P. Hallens. & Past. Glauch*. Leipzig and Halle: Würdig, 1693. Vgl. Wallmann J. *Pietismus Studien*. 2008. S. 326.
- ⁶² Koepp W. *Johann Arndt*. S. 148.
- ⁶³ *Ibid.* S. 152.
- ⁶⁴ Breithaupt J. J. *Disquisitionibus Theologicis in Arndianas suas Animadversiones publice instituendis praemissum*. Erfurt: Groschianus, 1689. Vgl. Brecht M. Die Aufnahme von Arndts ‚Vier Bücher vom wahren Christentum‘ im deutschen Luthertum. S. 260.
- ⁶⁵ Brecht M. Die Aufnahme von Arndts ‚Vier Bücher vom wahren Christentum‘ im deutschen Luthertum. S. 260.
- ⁶⁶ *Ibid.*
- ⁶⁷ Vgl. Koepp W. *Johann Arndt*. S. 153.
- ⁶⁸ Vgl. Daiber Th. Die polnische Übersetzung von Johann Arndts „Wahrem Christentum“. *Zeitschrift für Slavistik*. 2004. No. 49. S. 3–23.; Reichelt S. *Johann Arndts Vier Bücher vom Wahren Christentum in Russland*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011.
- ⁶⁹ Weber E. *Johann Arndts vier Bücher vom wahren Christentum als Beitrag zur protestantischen Irenik des 17. Jahrhunderts – eine quellenkritische Untersuchung*. Marburg: Elwert, 1969. S. 182.

Svetlana Mengele
Kristīne Šulce-Gerlaha

Piētisms kā celsmes kustība: Johana Arnta “Četru grāmatu par patieso kristietību” loma

Kopsavilkums

Atslēgvārdi: piētisms, reformācija, teoloģijas vēsture, protestantisma vēsture, celsmes literatūra, Johans Arnts

Ar piētismu tiek saprasta reliģiska atjaunošanās kustība Mārtiņa Lutera “reformētās baznīcas” iekšienē, kas aizsākās 17. gadsimta otrajā pusē un pastāvēja līdz 18. gadsimtam. Piētisma centrā atradās ticības un reliģiskās dzīves individualizēšana, līdz ar to tika meklētas jaunas reliģiskās pieredzes formas. Piētisma ietekme neierobežojās tikai ar baznīcas un teoloģijas praksi, bet aptvēra arī sabiedrību un kultūru. Piētisma kustība 17. un 18. gadsimtā iedalāma trīs fāzēs: agrīnajā fāzē (no 1670 līdz 1690), kas saistīta ar Filipa Jakoba Špēnera darbiem, galvenajā fāzē (no 1690 līdz 1740), kas saistīta ar Augusta Hermaņa Frankes darbiem, un vēlinajā fāzē (pēc 1740. gada).

Šis raksts veltīts Johana Arnta darbu nozīmei piētisma kustības tapšanā. Raksts sastāv no četrām daļām. Pirmajā daļā piētisms raksturots kā celsmes kustība un tiek piedāvāts to aplūkot kā reformācijas ideju jaunu reformēšanu. Otrajā daļā tiek analizēta Halles piētisma globālā kustība un viena no tās būtiskākajām iezīmēm – “patiesās” kristietības izplatīšana tautas valodā. Trešajā daļā tiek piedāvāts ieskatš Johana Arnta biogrāfijā un radošajā darbībā, raksturojot viņu kā jauno laiku celsmes literatūras izveidotāju. Visbeidzot ceturtajā raksta daļā ir sniegts Johana Arnta darba “Četras grāmatas par patieso kristietību” lasījums piētisma ideju kontekstā. Rakstā tiek uzsvērts, ka, pretēji nozares literatūrā bieži apgalvotajam, Johans Arnts nebija piētists, taču uzskatāms par vienu no piētisma kustības iedvesmotājiem. Arnts piederēja “reformācijas mazbērnu” paaudzei, viņš savos darbos pauda sajūtu par kristietības krīzi un dievbijības trūkumu. Arnta izpratnē par dievbijību centrālā vieta bija diviem komponentiem: mistikai un saistībai starp dzīvi un doktrīnu. Arnts tiek uzskatīts nevis par protestantiskās mistikas pārstāvi, bet gan par starpnieku starp viduslaiku mistiku un protestantismu, savukārt piētisma kustības dibinātājs Špēners ir identificējis Arnta “Četras grāmatas par patieso kristietību” kā nozīmīgu celsmes grāmatu.

Swetlana Mengel
Christin Schulze-Gerlach

Pietism as the Movement of Edification: The Role of “Vier Bücher vom wahren Christentum” (Four Books on True Christianity) by Johann Arndt

Summary

Keywords: Pietism, the Reformation, history of theology, history of Protestantism, devotional literature, Johann Arndt

Pietism is usually referred to the religious movement within Martin Luther’s “reformed church”, which started in the second half of the 17th century and existed until the 18th century. Pietism focused on individualising faith and religious life, thus new forms of religious experience were sought. The impact of Pietism cannot be restricted to merely the practice of the church and theology, but entailed society and culture as well. The movement of Pietism over the 17th and 18th centuries can be divided in three stages: the early stage from 1670 to 1690 (related to Philipp Jakob Spener’s works), the core stage from 1690 to 1740 (related to August Hermann Francke’s works) and the late stage after 1740.

This article examines the importance of Johann Arndt’s works in paving the road for the movement of Pietism. The article consists of four parts. In the first part Pietism has been characterised as the movement of edification and the authors offer to look at it as a new reformation of the Reformation ideas. In the second part the authors analyse the global movement of Halle Pietism and one of its most essential features – dissemination of the “true” Christianity in the language of common people. The third part is focused on Arndt’s biography and creative work, characterising him as the founder of the new literature. Finally, in the fourth part the authors provide a reading of Johan Arndt’s work *Four Books on True Christianity* in the context of the Pietism ideas. It has been emphasized in the article that on the contrary to the academic research, Johan Arndt was not a Pietist, yet he can be considered as one of the forerunners inspiring the movement of Pietism. Arndt belonged to the generation of the “Reformation grandchildren”. In his works he expressed his ideas on the crisis of Christianity and the lack of piety. In Arndt’s understanding on piety, two components had a central place: mysticism and the connection between life and doctrine. Arndt is considered not a representative of Protestant mysticism, but a

mediator between the mysticism of the Middle Ages and Protestantism. The founder of the movement of Pietism Spener has identified Arndt's *Four Books on True Christianity* as an important devotional book.

Beata Paškevica

Piētisms kā hernhūtiešu misijas darba sagatavotājs Vidzemē. Magdalēnas Elizabetes fon Hallartes agrīnā darbība

Atslēgvārdi: piētisms, čehu un Vidzemes brāļu draudze,
Magdalēna Elizabete fon Hallarte, Teodors Krīgers

Vidzeme gadsimtu gaitā bijusi cieši saistīta ar tajā valdošās vācbaltiešu elites izcelsmes zemju garīgajiem strāvojumiem. Tāpat kā daudzās vācu zemēs ļoti drīz pēc Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*) ievadītās kustības sākuma arī Vidzemē bija uzvarējusi reformācija. Tikpat strauji un pārliecinoši 17. gadsimta otrajā pusē un 18. gadsimtā pie mums nonāca “dzīves reformācijas pēc mācības reformācijas”¹ ideju kopums – piētisms, kas, savukārt, sagatavoja ceļu hernhūtiešu misionāru darbībai latviešu un igauņu vidū atmodas kustības veidolā. Hernhūtiešu izraisītā modināšanas kustība (*Erweckungsbewegung*) radīja tik plašu garīgu, politisku un sociālu rezonansi, ka tās ietekme jūtama pat vēl Latvijas valsts otrā neatkarības posma izološanas un izcīnīšanas gaitā jēdziena “atmoda” un tajā ieliktais idejas lietojumā. Pat piētismam sekojošā apgaismība, kas lokāli koloniālā kontekstā izpaudās kā galvenokārt vācu luterāņu mācītāju latviešu un igauņu tautu apgaismojošā darbība, uzņēma sevī piētisma ietekmes un iespaidojās no tām, lai arī luteriskā ortodoksija apkaroja brāļu draudžu kustību gan teoloģiskās argumentācijas līdzekļiem, gan arī ar valsts represīvā aparāta palīdzību. Raksturojot piētisma un hernhūtiešu lomu jo īpaši igauņu zemēs, vācbaltiešu vēsturnieks Georgs fon Rauhs (*Georg von Rauch*) secina:

Šādi piētisms iegūst vēl arī citu nozīmi Vidzemes [*Livland – B. P.*] attīstībā. Veicinādams igauņu rakstības rašanos, tas sev izveidoja darbības lauku tālu ārpus teoloģiskās sfēras un guva nopelnus lēnā, bet tomēr nekādi neapturamā igauņu tautas dvēseles atmodināšanā. Hernhūtieši uztvēra šos centienus un jau citos apstākļos varēja panākt daudz vairāk. Ceļu tiem bija sagatavojis piētisms.²

Tik lielu nozīmi igauņu tautas kultūratīstībā piešķirot piētismam, Georgam fon Rauham, neapšaubāmi, nāk prātā paveiktais darbs Jaunās un Vecās Derības tulkošanā dienvidigauņu un ziemeļigauņu (jeb Tallinas igauņu) dialektā Frankfurtes un vēlāk Halles piētisma un brāļu draudžu kustības ietekmē. Vispirms šeit jāmin piētiski noskaņotais un Zviedrijas karaļa Kārļa XI aizgādībā esošais Vidzemes superintendents (1674–1675) un vēlāk ģenerālsuperintendents (1675–1700) Johans Fišers (*Johann/Johannes Fischer*), kuram bija uzticēts vadīt latviešu un arī igauņu Bībeles tulkojuma darbu, moderni izsakoties –

koordinēt šo gigantisko projektu. Jaunākajos pētījumos arvien vairāk apstiprinās Johana Fišera vadošā loma arī Johana Ernsta Glika (*Johann Ernst Glück*) Bībeles tulkošanas darbā, ierādot Glikam tikai talantīga izpildītāja vietu. Fišera iesākto Tallinas igauņu valodā turpināja Halles piētisma ietekmē esošais Antons Tors Helle (*Anton Thor Hell*, 1683–1748).³

Rauha formulējumā, nenoliedzami, iekļauta arī skolu attīstība 17. gadsimta zviedru pakļautībā esošajās zemēs. Arī šeit Ernsta Glika Alūksnes semināra darbības sakarā minams viņa priekšnieks Johans Fišers.⁴ Igauņu zemēs tas, savukārt, ir Bengts Gotfrīds Forseliuss (*Bengt Gottfried Forselius*, 1660–1688), kurš Jana Amosa Komenska (*Jan Amos Komenský*) pedagoģisko uzskatu ietekmē dibināja skolas un skolotāju un ķesteru izglītības iestādi igauņu zemnieku bērniem un jauniešiem. Tāpat minami arī Johans Geceliuss (sen.) (*Johannes Gezelius* (sen., 1615–1690) – Vidzemes superintendents no 1660. līdz 1664. gadam, “ārpuskārtas” (*ausserordentlicher*) teoloģijas profesors 1632. gadā dibinātajā Tērbatas Universitātē. Pēc, iespējams, pat personīgas iepazīšanās ar Komenski Toruņas uz ekumēni vērstās reliģiskās sanāksmes laikā 1645. gadā viņš kļuva par Komenska pedagoģisko ideju piekritēju un vēlāk Turku (Somija) bīskapa amatā – par “somu tautas izglītības tēvu”⁵ Johans Geceliuss (jun., 1647–1718) darbojās kopā ar tēvu, izstrādājot Bībeles somu valodas tulkojuma komentārus. Geceliuss (jun.) un Johans Fišers kļuva par vācu piētisma dibinātāja Filipa Jakoba Špēnera (*Philipp Jakob Spener*) un viņa līdzgaitnieka, vēlāk arī oponenta, Johana Jakoba Šica (*Johann Jacob Schütz*) draugiem – jau kopš 1673. gada, kad abi apmeklēja Špēneru un domubiedrus Frankfurtē. 1670. gadā Frankfurtē tika organizēti pirmie piētistu konventikuli jeb saiešanas. Īpaši ar Johanu Fišeru Špēneru saistīja draudzība un daļēja uzskatu kopība, kas atklājas arī viņu ilggadējā sarakstē.

Johans Fišers 1678./1679. gadā Johana Georga Vilkena (*Johann Georg Wilcken*) apgādā Rīgā laida klajā visās vācu zemēs piētistu iecienīta autora Johana Arnta (*Johann Arndt*) dižpārdokli “Četras grāmatas par patieso kristietību” (*Vier Bücher vom wahren Christentum*, pirmizd. 1605–1610). Šis Arnta darbs bija pirmais ar emblemātiskām gravīrām ilustrētais izdevums,⁶ turklāt Fišers tam uzrakstīja priekšvārdu un sacerēja lūgšanas katras nodaļas beigās.⁷ Tieši šādi veidots izdevums kļuva populārs 17., 18. un 19. gadsimtā plaši lasītajā celsmes literatūrā (*Erbauungsliteratur*), un tam drīz radās līdzinieki.⁸ Ir zināms, ka Arnta grāmata atradās arī Kurzemes hercogu bibliotēkā, jāpieņem, ka Arnta darba Rīgas publikācija vai arī kāds cits no ļoti daudzajiem izdevumiem bija teju katra vācbaltiešu muižnieka un mācītāja bibliotēkā. Latviešu valodā šā darba atsevišķu nodaļu tulkojumi iznāca 19. gadsimtā.⁹ Šāda veida literatūra un arī vēsturiskie dokumenti liecina par Baltijas un Skandināvijas piētistu tikla esamību jau 17. gadsimta beigās, visintensīvākie sakari gan bija zviedru valdīšanas beigu posmā – divās pirmajās 18. gadsimta desmitgadēs, tomēr zviedru zemēs tas bija arī piētistu vajāšanas laiks.

Jāpieņem, ka “Četras grāmatas par patieso kristietību” jau jaunības dienās studējusi arī hernhūtiešu kustības mecenāte, sabiedriska darbiniece, zemnieku skolas un skolotāju semināra dibinātāja Magdalēna Elizabete fon Hallarte (*Magdalene Elisabeth von Hallart*, dzim. fon Bīlova (*von Bülow*), 1683–1750). Spriežot pēc vēstules Halles piētisma “tēvam” Augustam Hermanim Frankem (*August Hermann Francke*) 1712. gadā, kas rakstīta jau

pēc laulībām ar Ludvigu Nikolausu fon Hallartu (*Ludwig Nicolaus von Hallart*), viņa aizrāvusies ar piētisma idejām jau 18. gadsimta pirmajā desmitgadē – agrīnā jaunībā un laikā, kad 1705. gadā apprecējās ar zviedru pulkvežleitnantu Hansu Georgu Leijonu (*Hans Georg Leyon*). Varētu pieņemt, ka Leijons kādu laiku uzturējies Rīgā un apmeklēja Sv. Jēkaba baznīcu, kuras aprūpē bija zviedru armijas cilvēki no tuvējām kazarmām. Iespējams, arī viņa līgava un pēc tam sieva Magdalēna Elizabete kādu laiku dzīvojusi Rīgā. Par to mudina domāt arī viņas precību laiks ar otro vīru – Ludvigu Nikolausu fon Hallartu – Rīgas aplenkuma laikā 1710. gada 18. jūnijā. Ir zināms, ka fon Hallarts piedalījies Rīgas kapitulācijas svinībās, iebraucis Rīgā vienā no pirmajām karietēm kopā ar citām Pētera I karaspēka augsta ranga amatpersonām.

Vēstulē Augustam Hermanim Frankem no vīratēva dzīvesvietas Anklāmas Meklenburgā ģenerāļa kundze (vācu val. – *Generalin*, no tā arī latviešu apzīmējums – ģenerāliene) Magdalēna Elizabete fon Hallarte apvaicājas, kā klājas bijušajam Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas mācītājam Teodoram Krīgeram (*Theodor Krüger*, arī *Crüger*, 1676–1729), vēlas viņam nodot sveicienu un ar nožēlu konstatē: “Patiesības vajātāji panāca, ka viņam bija jāpamet mana tēvuzeme Vidzeme.”¹⁰ Teodors Krīgers tika apsūdzēts piētisma sludināšanā Sv. Jēkaba baznīcā un piētistu pulciņu organizēšanā un 1708. gadā ar Kārļa XII spriedumu izraidīts no zviedru zemēm. Tātad patiesība jeb, izmantojot Arnta grāmatas nosaukumu, “patiesā kristietība” (*wahres Christentum*) viņas un, protams, arī vēstules adresāta Augusta Hermaņa Frankes izpratnē ir piētisms.

Nenoliedzami, Augusta Hermaņa Frankes vārdu viņa jau dzirdējusi, vēl pirms 1712. gadā dodas vīram līdzī uz Meklenburgu, Pomerāniju un vēlāk Saksijas galvaspilsētu Drēzdeni. Franke Vidzemes luteriskajai ortodoksijai, jo īpaši tobrīd uz Pērnavu pārceltās Tērbatas Universitātes amatpersonām, ir bieds, jo progresīvā Halles Universitāte un citas Frankes aktivitātes pedagoģiskajā, teoloģiskajā un saimnieciskajā jomā kļūst par vilinājumu arī vācbaltiešu muižniecības un pilsoņu atvasēm. Viņi ignorē iespēju iegūt izglītību Pērnavā, bet gan vēlas doties uz Halli, Leipcigu un citām tobrīd modernām augstskolām. Studentu noplūdi uz Pērnavu pārceltā universitāte cenšas regulēt ar administratīvām metodēm, liekot pašmāju jaunekļiem iegūt universitātes atļauju studijām ārzemēs. Daudzi šo ierobežojumu mēģina apiet ar meliem un viltu.¹¹ Diemžēl pagaidām nav apkopojoša pētījuma par Halles absolventu darbību Vidzemē, lai gan aumeistaru,¹² mācītāju un, iespējams, citu profesiju pārstāvju skaits un ieguldījums Vidzemē notiekošajos procesos 18. gadsimtā ir visnotaļ ievērojams.

Magdalēna Elizabete fon Hallarte uztur ciešus kontaktus ar Halles iestādēm un Augustu Hermani Franki līdz pat viņa nāvei 1727. gadā. Iespējams, viņas vīrs Ludvigs Nikolauss fon Hallarts bijis pazīstams ar Franki jau daudz agrāk, t. i., pirms 1712. gada, kad viņš tiek iecelts par komandieri apvienotajiem krievu, poļu, dāņu spēkiem Pomerānijā un arī viņa sieva seko vīram kara gaitās. Augustam Hermanim Frankem bija nepieciešami mecenāti viņa iestāžu darbības nodrošināšanai un politisks atbalsts no augstdzimušu personu puses. Hallartu pāris šādu atbalstu varēja sniegt. Turklāt Hallartu garīgie centieni pilnībā sakrita ar Frankes darbības mērķiem. Magdalēna Elizabete fon Hallarte to

apliecinājusi ar ziedojumiem gan Halles bāriņu namam, gan baznīcām Vidzemē un Krievijā, bet jo īpaši – dibinot skolu pēc Frankes parauga un ar brāļu draudzes misionāru palīdzību veidojot skolotāju semināru latviešu zemnieku bērniem.

Atgriezoties pie Magdalēnas Elizabetes fon Hallartes vēstules Frankem un pieminētā Teodora Krīgera, jāuzsver, ka Teodora Krīgera prāva nebūt nebija vienīgā apsūdzība piētismā Vidzemē. Līdz ar Kārļa XII nākšanu pie varas pārsvaru baznīcas un izglītības iestāžu pārvaldes lietās guva luteriskā ortodoksija. Jāatceras, ka arī ģenerālsuperintendents Johans Fišers drīzāk piētisku uzskatu dēļ bija spiests atrast sev citu vietu un aizbraukt no Vidzemes, lai gan tika pieļauta arī iespēja, ka viņš atgriezīsies. Ar Filipa Jākoba Špēnera palīdzību viņš tika iecelts par Magdeburgas hercogistes ģenerālsuperintendentu.

Kārļa XII padomnieks reliģijas lietās bija Johans Frīdrihs Maiers (*Johann Friedrich Mayer*). Viņš cīnījās pret Špēneru un Franki, vērsās pret piētismu kā “tūkstošgadu valsti” jeb hiliasmu¹³ sludinošu mācību.¹⁴ Maiers panāca, ka Kārlis XII izdeva daudzas pavēles¹⁵ pret piētisma izplatību viņa pavalstnieku vidū, te pieminama arī piētistu prāva, kas norisinājās laikposmā no 1704. vai 1705. gada līdz 1708. gadam, kurā tika apsūdzēti Johannes Folhers (*Johannes Folcher*), Teodors Krīgers un Martins Maršalls (*Martin Marschall*), iespējams, arī citas personas. Teodora Krīgera lietā atbildīgās komisijas loceklis Liborijs Depkins (*Liborius Depkin*) 1709. gada vēstulē Johanam Frīdriham Maieram līdzās Johanam Folheram min arī kādu Pērnavas mācītāju Estenu (*Oesten*), kurš atstādināts no amata par piētisku uzskatu sludināšanu.¹⁶ Citos avotos minēts arī Leipcigas piētistu atzara piekritējs – Pērnavas mācītājs Šiliņš (*Schilling*).¹⁷

Protams, šie notikumi jāaplūko, ņemot vērā kara apstākļus, tomēr būtisks ir arī teoloģiskais aspekts, jo polemika ar piētistiem evaņģēliski luteriskās baznīcas iekšienē norisinājās kopš šā strāvājuma rašanās līdz pat mūsdienām un tā aplūkojama arī plašākā visas kristīgās baznīcas tā dēvēto herētisko mācību kontekstā. Šādas senas saknes ir arī čehu brāļu draudzei Morāvijā un Bohēmijā, par kuras sākumu tiek uzskatīta Jana Husa (*Jan Hus*) darbība un mocekļa nāve, ne velti brāļu draudze tiek dēvēta arī par vecreformātiem. Vidzemes hernhūtiešu atbalstītājs un, iespējams, arī brāļu draudzes loceklis Cēsu prāvests Heinrihs Baumanis (*Heinrich Baumann*, 1716–1790) tā nosaucis savu rokrakstu par brāļu draudzes vēsturi, proti, “Vecreformātu jeb Brāļu draudzes ticības apliecinājums Bohēmijā, Silēzijā utt.”¹⁸ Populārs ir arī Janam Husam piedēvētais izteikums, kad viņu veda dedzināt uz sārta: “Šodien jūs cepat zosi, bet no pelniem piedzims gulbis.” Šis izteikums tiek minēts arī latviešu hernhūtiešu rokraksta literatūrā.¹⁹

Arī Magdalēna Elizabete fon Hallarte vistiesākajā veidā iesaistījies piētistu un ortodoksāļu polemikā savas dzīves Drēzdenes perioda beigās (ap 1716.–1721. gadu), 1719. gadā piekrirot kļūt par starpnieci starp Halles piētistiem Frankes vadībā un luteriskās ortodoksijas pārstāvi – Drēzdenes superintendentu Valentīnu Ernstu Lēšeru (*Valentin Ernst Loescher*, 1673–1749). Saglabājušies vairāki viņas rokas rakstīti ziņojumi par Hallartu mājās notikušām sarunām ar tobrīd slaveno teologu Valentīnu Ernstu Lēšeru.²⁰ Hallarte, kļūstot par starpnieci divu savstarpēji apkarojošu teologu grupu cīņā, apliecina tālaika

piētisma atvērtību sievietes iesaistei un viņas lomas palielināšanai sabiedriskajā dzīvē. Acīmredzot abas puses, ja jau šādas starpniecības misija viņai tiek uzticēta, ģenerālieņi Hallarti uzskata par cienījamu un zinošu, izglītotu personu. Sarunas beidzas bez pušu samierināšanas, tomēr ziņojumos jūtama abu personību teoloģisko uzskatu nelokāmība un vienlaikus arī dziļa savstarpēja cieņa.

Teodora Krīgera prāva kļuvusi slavena, un to aprakstījusi pat 19. gadsimta prese. Tālaika notikumus atceras 1816. gada laikraksts *Rigasche Stadtblätter*, līdzīgas ziņas ir arī 1833. gada *Rigasche Stadtblätter* izdevumā, kur teikts:

1705. gada 21. oktobrī Sv. Jēkaba baznīcas mācītājs Teodors Krīgers savas fanātiskās mācības dēļ izsaukts uz Pērnavu, 1706. gadā pēc pilsētas rātes un ministrijas uzaicinājuma uz turieni devās arī superintendents Liborijs Depkins un Erhards Šnē, lai piedalītos eksāmenā. Krīgers 1708. gadā tika atstādināts no amata.²¹

1847. gadā izdevumā *Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Rußlands* publicēts arhīva avotos balstīts Karla Sederholma (*Karl Sederholm*) raksts par Teodora Krīgera prāvu.²² Pamatojoties uz šo rakstu un tajā, iespējams, neizmantoju arhīvu dokumentiem,²³ kā arī dokumentiem par studenta Martina Maršala apsūdzību piētismā²⁴ un Zviedrijas vēsturnieku publicētiem Kārļa XII parakstītiem un viņam adresētiem rakstiem,²⁵ varam gūt priekšstatu par konsistorijas un varas iestāžu pārmetumiem zviedru zemju piētistiem Kārļa XII valdīšanas Vidzemē beigu posmā. Interesanti, ka Martina Maršala dokumentā minēta viņa pazišanās ar Teodoru Krīgeru un Krīgera vadīto sapulču apmeklējums Sv. Jēkaba baznīcā. Turklāt piētisma izplatības dokumentēšanas sakarā interesanta ir piezīme dokumentā, ka Maršals piētiskus uzskatus sludina arī savai namamātei, pie kuras ir apmeties, – Fitinghofa kundzei (dzim. Štackelberga, *Rittmeisterin Vietinghoff, geb. Stackelbergin*) Muhu salā.²⁶ Savukārt šī kundze, iespējams, ir virsleitnanta Karla Ādama fon Štackelberga (*Karl Adam von Stackelberg*) māsa. Karls Adams fon Štackelbergs, uzturēdamies Pērnavā, nodarbojas ar militārpersonai neierastām aktivitātēm – viņš kopā ar pilsētas galvu juridiskos jautājumos (*Justizbürgermeister*) un universitātes profesoru Mihaelu Dauu (*Michael Dau*) tiekas privātā kārtā, lai iztīrātu piētiskos uzskatus un viduslaiku misticismu.²⁷ Savukārt viņa sieva 1709. gadā no Halles par aumeistaru savā mājā “izraksta” centīgu studentu.²⁸ Jāpieņem, ka vācbaltiešu muižniecība itin bieži rakstīja vēstules uz Halli – Augustam Hermanim Frankem un vēlāk viņa dēlam Gothilfam Augustam, lai “pastellētu” aumeistarus un sprediķotājus draudzes un arī privātām vajadzībām. Tā rikojās arī Hallartu pāris. Karla Sederholma rakstā minēts:

[Teodoram Krīgeram] Rīgā bija milzu piekrišana gan dižciltīgo, gan arī mazo vidū, un tie bija tik ļoti viņa mācības pārņēmti, ka daudzi no viņiem, tā kā viņš tagad vairs nesprediķo, neiet nevienā baznīcā, bet gan sāk vienā vai otrā mājā pulcēties, vai arī, tā kā viņi apmeklē citas baznīcas, sāk izsmiet sprediķus, vēl joprojām aizstāv viņa mācību, radot neapmierinātību pilsētas sprediķotājos, nemaz nerunājot par tiem, kuri, novērsušies no pilsētas ministrijas, nemaz neatgriežas, bet gan vēl joprojām gaida viņu [Krīgeru] pārnākam atpakaļ.²⁹

Tomēr ne visiem Krīgera sprediķi šķituši tik pievilcīgi. Kāds vārdā nenosaukts rīdzinieks vēstulē Filipam Jakobam Špēneram min, ka Krīgera pausto “maldu mācību” (*Irrlehren*) dēļ “ir daudzi, kas 10 vai 20 gadus gājuši Jēkaba baznīcā, bet tagad negrib iet uz viņa sprediķiem”³⁰.

Tas ir arī viens no iemesliem, kādēļ piētisma “tēvs” Filips Jakobs Špēners vēlas brīdināt savu Berlīnē iepazīto amata brāli un mēģināt atturēt viņu no pārlietu dedzīgas sludināšanas, aizrakstot viņam uz Rīgu pat divas brīdinājuma vēstules. Špēners uzrunā Krīgeru par “miļo brāli” un lūdz viņu būt piesardzīgākam, lai neradītu aizdomas, ka “cilvēki, kuri rīko kolēģijas (*collegia*), savā būtībā nebūtu saprātīgi un šādiem līdzekļiem mēģinātu izplatīt maldus”³¹. Krīgera piekritēju pulkā minēti arī daži no studijām Hallē atgriezušies vidzemnieki.³² Tomēr acīmredzot Špēnera brīdinājumu Teodoram Krīgeram nebija iespējams ņemt vērā, vai arī tas nāca par vēlu. Teodors Krīgers kļuva par Sv. Jēkaba baznīcas vācu draudzes ārpuskārtas sludinātāju 1702. gadā. Zīmīgi, ka šis amats bija paredzēts Johanam Fišeram, kuru, iespējams, gaidīja atgriežamies Rīgā, tomēr, kā zināms, tas nenotika. Acīmredzot Krīgera iecelšana notika ar Fišera starpniecību, iespējams, saņemot piekrišanu no Špēnera, jo tieši Špēners sarūpēja Fišeram Magdeburgas superintendenta vietu. Līdz ar to šeit atkal darbojās piētistu savstarpējā saikne. Krīgeram tika pārņemts, ka viņš par Sv. Jēkaba baznīcas sprediķotāju tika iecelts bez “karaliskās pilnvaras un bez augstākās garīdzniecības piekrišanas, bet gan tikai ar gubernatora Frēliga un Jēkaba baznīcas priekšstāvju ziņu”³³. Krīgers bija dzimis Tallinā – tirgotāja ģimenē, studējis tolaik arī piētiski noskaņotajā Ķīles Universitātē, droši vien pēc studijām uzturējies Berlīnē, klausījies Filipa Jākoba Špēnera sprediķus Sv. Nikolaja baznīcā un viņa iztirzājumus par Arnta darbu “Četras grāmatas par patieso kristietību”, kā arī droši vien apmeklējis Špēnera radikālākā kolēģa Johana Kaspara Šādes (*Johann Caspar Schade*, 1666–1698) rīkotos saietus un dzirdējis arī viņa sprediķus. Akceptējot šo faktu, jāpieņem, ka Rīgā Krīgers veidoja ko līdzīgu, tikai Zviedrijas valdība nebija tik toleranta kā toreizējā Prūsijas valdība, tādēļ Krīgeram tika sarīkota inkvizīcija un 1708. gadā Kārlis XII parakstīja izraidīšanas spriedumu. Ir zināms, ka pēc Vidzemes notikumiem Krīgers devies uz vācu zemēm, iespējams, kādu laiku uzturējies arī Hallē (tas nojaušams no šajā rakstā minētās Hallartes vēstules Frankem 1712. gadā), tad dabūjis mācītāja vietu Oranienburgā netālu no Berlīnes.³⁴

Pirmais šā pētījuma autoriem zināmais Krīgera apsūdzības raksts datēts ar 1705. gada 15. maiju.³⁵ Iespējams, tiesvedība sāka jau 1704. gada otrajā pusē. 1708. gada 9. oktobra dokumentā minēti Krīgera apsūdzības punkti, kuri gan salīdzinājumā ar Martina Maršala sprieduma teksta norakstu, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, ir vispārīgi un nav iztirzāti sīkāk. Krīgeram tiek pārņemts luteriskās ortodoksijas pamatpostulātu pārkāpums. Mūsdienu latviešu valodā tas skan apmēram šādi: “Viņš nav pietiekami ņēmis vērā luterisko vienprātības grāmatu lomu, bez piederīgā respekta runājis par Glābēju Kristu, necienīgi runājis par kristību un krustvecāku būšanu, neapdomīgi – par grēksūdzi un grēku piedošanu (*Absolution*), kaitinoši un bez pienācīgās cieņas runājis par baznīcas institūciju un tās varu. Un vēl visādi apmelojis, aptumšojis un apšaubījis mūsu tīro evaņģēlisko mācību.”³⁶

Pēc prāvas, kā jau minēts, Krīgers tika atstādināts no amata un izraidīts no valsts. Tāds pats liktenis piemeklēja arī studentu Martinu Maršalu, kura apsūdzības raksts, raugoties uz to no Vidzemes sociālpolitikas un piētisma vēstures viedokļa, ir ļoti interesants.³⁷ Par viņa turpmākajām gaitām gan nekas nav zināms.

Vēl pārbaudāms ir pieņēmums, ka Magdalēna Elizabete apprecējās ar Ludvigu Nikolausu Hallartu, iespējams, tāpēc ka viņas tēvs militārā dienesta gaitās bija iepazinies ar Ludvigu Nikolausu, kā arī tādēļ, ka viņus vienoja kopīgs skatījums uz ticības lietām un viņi to kopdzīves laikā padarīja par savas dzīves programmu, ko Magdalēna Elizabete fon Hallarte turpināja arī pēc vīra nāves, kopā ar citiem piētiski un hernhūtiski noskaņotiem vācbaltiešu aristokrātiem, bet jo īpaši aristokrātēm no Valmierai tuvajām muižām, enerģiski darbojoties latviešu labā.

Autore pateicas Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolēģei Mudītei Treimanei par zviedru valodā rakstīto dokumentu skaidrojumu.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Wallmann J. *Theologie und Frömmigkeit im Zeitalter des Barock*. Tübingen: Mohr, 1995. S. 249.
- ² Rauch G. von. *Die Universität Dorpat 1690–1710*. Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag, 1969. S. 265.
 Oriģināls: *So gewinnt, [...] der Pietismus noch eine ganz andere Bedeutung für die Entwicklung Livlands. Wenn er die Entfaltung des estnischen Schriftwesens förderte, so schuf er sich dadurch einen Wirkungskreis weit über die Sphäre des rein Theologischen hinaus und errang sich damit auch ein Verdienst um das langsame, aber aunaufhaltsame Erwachen der estnischen Volksseele. Die Herrnhuter griffen um die Mitte des 18. Jahrhunderts diese Bestrebungen auf und konnten unter anderen Voraussetzungen noch größere Erfolge erzielen. Der Pietismus aber hatte den Wege bereitet.*
- ³ Krautmane Ē. Igaunņu literārās valodas aizsākumi 16.–19. gs. *Latvijas Universitātes raksti*. 2007. Nr. 727 (Valodniecība. Somugristika). 67.–73. lpp.
- ⁴ Par Fišera lomu Glika darbības sakarā sk.: Aarma L. Glück und Fischer: ihre Rolle bei der lettischen und estnischen Bibelübersetzung. *Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs. Zu Leben und Werk Ernst Glücks (1654–1705)*. Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale). Hg. v. Ch. Schiller und M. Grudule. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010. S. 79–110.
- ⁵ Laasonen P. *Gezelius, Johannes (the elder)*. Pieejams: <http://www.kansallisbiografia.fi/english/?id=2252> [sk. 10.01.2016.].
- ⁶ Johana Arnta grāmata iznāca Johana Georga Vilkena apgādā Rīgā 1678. gadā, atkārtots un papildināts izdevums iznāca turpat – 1769. gadā. Sk.: Šiško S. *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588–1830*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2013. Nr. 444, 445, 446, 447, 480.
- ⁷ Sk.: Beyer J. Strategien zur Hebung der Frömmigkeit in Est- und Livland (1621–1710). *Konfessionalisierung und Pietismus. Confessionalism and Pietism. Religious Reform in Early Modern Europe*. Ed. by F. Lieburg. Mainz: Verlag Philipp von Zabern (Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz. Abteilung für abendländische Religionsgeschichte. Hg. v. Irene Dingel), 2006. Beiheft 67. S. 125.
- ⁸ Sk.: Wallmann J. Beziehungen des frühen Pietismus zum Baltikum und zu Finnland. Wallmann J. *Theologie und Frömmigkeit im Zeitalter des Barock*. Tübingen: Mohr, 1995. S. 249–281.
- ⁹ Latviski tika iespiesta tikai Arnta grāmatas daļa – otrā grāmata. Sk.: *Jahņa Arndta ohtras grahmatas pirma daļa no ihstas kristigas tizzibas un dzihwoschanas*. Apgahdata no brahļeem Busch Rihgā, 1873; *Jahņa Arndta no kristigas tizzibas un dzihwoschanas. Otra grahmata*. I. Rumberga apgādienā Rīgā, 1883.

- ¹⁰ Magdalena Elisabeth von Hallart an August Hermann Francke [Vēstule]. 25.02.1712. AFSt/H C 459: 32 (AFSt – Archiv Franckesche Stiftungen). Vēstules teksts oriģinālā: *die Verfolger der Wahrheit haben ihm Ursach gegeben mein Vaterland Lieffland uz verlassen.*
- ¹¹ Plašāk sk.: Rauch G. von. *Die Universität Dorpat 1690–1710*. S. 265
- ¹² Aumeistars – mājskolotājs, no vācu *Hofmeister*. 18. un 19. gadsimta latviešu valodā tā sauca vācbaltiešu muižnieku bērnu privātskolotājus.
- ¹³ Hiliassms ir ticība brālības un vienlīdzības “tūkstošgadu” valstij uz Zemes vēl pirms Kristus atnākšanas, kā tas tēlots Jāņa Atklāsmes grāmatā.
- ¹⁴ Sk.: Blaufuß D. J. F. Mayer. *Fromme Orthodoxy und Gelehrsamkeit. Pommern in der frühen Neuzeit. Literatur und Kultur in Stadt und Region*. Frühe Neuzeit, Bd. 19. Hg. von J. J. Berns, K. Garber, W. Kühlmann, J. D. Müller, F. Vollhardt. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1994. S. 333.
Oriģināls: *In Sachen Pietismus legte sich Mayer ab 1691 keine Zurückhaltung mehr auf. Sowohl Einzelpersonen, [...] in besonderer Weise Spener und A. H. Francke, aber auch sachliche Aspekte fanden Aufmerksamkeit: Der Pietismus wurde als Chiliasmus-freundliche Bewegung angegangen.*
- ¹⁵ Daži no pavēļu plakātiem iespiesti Rīgā un uzskaitīti katalogā. Sk.: Šiško S. *Latvijas citvalodu seniespiedumu katalogs*. Piemēram, Nr. 1588.
Oriģināls: *Ihrer Königl. Majest. Gnädigster Brieff und Befehl an Dero sämtlichen in Stockholm anwesenden Raht, angehend allerhand eigensinnige Neben-Lehren, Schwermereyen und die so genannte Pietisterey, sampt derselben Straffe, so darauf betreten werden: Dat. Lusuc in Volhynien den 7. Juni 1706. Riga: Bey Georg Matthias Nöller 1707.*
- ¹⁶ Blaufuß D. J. F. Mayer. *Fromme Orthodoxy und Gelehrsamkeit*. S. 342.
- ¹⁷ Turpat, S. 342, Anm. 96.
- ¹⁸ LVVA (Latvijas Valsts vēstures arhīvs), 4038. f., apr. 2, l. 880: *Confession oder Bekenntnis des Glaubens derer Altreformierten oder Brüder Gemeine in Böhmen, Schlesien etc. 18. Jh. von Probst Baumanns Hand.*
- ¹⁹ Sk.: Apinis A. *Latviešu hernhūtiešu vēsturiskie un biogrāfiskie rokraksti. Izlase*. Npublicēts manuskripts mašīnrakstā. Glabājas: LNB (Latvijas Nacionālajā bibliotēkā) RXA300, A. Apīņa fonds, N 127.
- ²⁰ AFSt/H A 184.
- ²¹ Sk.: *Rigasche Stadtblätter*. 1833. Nr. 46 (15.11.1833.).
- ²² Sederholm K. Theodor Crüger's, außerordentlichen deutschen Predigers zu St. Jacob in Riga, Proceß wegen eingeführter collegia pietatis und Irrlehren. *Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Rußlands*. Bd. 7, Heft 1. Riga: Hg. v. Carl Christian Ulmann, 1847. S. 425–446.
- ²³ LVVA 4038. f., apr. 2, l. 738.
- ²⁴ LVVA 4038. f., apr. 2, l. 738.
- ²⁵ Dok. nr. 181. Till K. M:t d. 17 maj 1708 ang. predikanter i Riga Th. Krügers pietistiska lärör. *Historiska handlingar till trycket befordrades at kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia*. Teil 4. Stockholm, 1864.
- ²⁶ EAA (Eesti Ajalooarhiiv) 310.1.513: *Inventarium des Publiquem Guhtes Grossenhoff auff der Insul Mohn und derselben Kirchspiel 7. Meile von der Stadt Arensburg gelegen, wie selbes bey der gehaltenen Inquisition der 6. February Ao 1713 befunden worden, der itziger Possessor ist die Wohlgebohrne Frau Rittmeisterin Margaretha Hedwig von Stackelberg Wittibe von Vietinghoff*. Pieejams: <http://ylo.rehepapp.com/Muhu/Allikad/G%FCIdenstubble.html> [sk. 15.12.2014.].
- ²⁷ Rauch G. von. *Die Universität Dorpat*. S. 192.
- ²⁸ Turpat, S. 194.
- ²⁹ *Mittheilungen und Nachrichten*. S. 428.
Oriģināls: *In Riga einen gewaltigen Anhang gehabt sowohl von Fürnehmen als Geringen und dieselben von seiner Lehre so sehr eingenommen, daß ihrer Viele, weil er jetzt nicht predigt, entweder in gar keine Kirche kommen, sondern sich in einem oder andern Hause zu versammeln beginnen, oder, da sie in andere Krichen gehen, mit den Predigten nur Gespötte treiben, noch diese Stunde sein Werk vertheidigen und für ihn streiten, sodann den Stadtpredigern viel Unlust machen, [...] zu geschweigen, daß die, welche sich vom Stadt-Ministerio abgewandt und zu ihm gehalten, noch nicht zurückkehren, sondern noch immer auf seine Wiederkunft warten.*

- ³⁰ Spener Ph. J. *Letzte Theologische Bedencken und andere briefliche Antworten 1711*. Bd. XV, Teilband 1. Hildesheim, Zürich, New York: G. Olms, 1987. S. 266.
Orīnāls: [...] *sich viele stößen und ärgern die 10. a. 20. jahr bey der S. Jacobs kirchen gehalten haben jetzo aber nicht mehr in seine predigten gehen wollen.*
- ³¹ Spener Ph. J. *Letzte Theologische Bedencken und andere briefliche Antworten 1711*. S. 268.
Orīnāls: [...] *die leute /die die collegia trieben/ wären insgemein nicht richtig und suchten durch solche mittel ihre irrtum auszubreiten.*
- ³² Sk.: *Mittheilungen und Nachrichten*. S. 432. Sk. plašāk: Paškevica B. *Auf der Spurensuche nach dem pietistischen Netzwerk in Riga und in Livland am Anfang des 18. Jahrhunderts. Magdalena Elisabeth von Hallarts Verbindung mit dem pietistischen Kreis um den Pfarrer Theodor Krüger in der Jakobskirche in Riga*. Heidelberg [iesniegts publicēšanai].
- ³³ *Mittheilungen und Nachrichten*. S. 429.
Orīnāls: [...] *ohne königliche Vollmacht, als auch seiner geistl. Oberrn approbation, nur allein mit Genehmigung Sr. Hochwohlgeb. Excell., des damaligen Hrn. Gouverneur Frölig's und der Kirchenvorsteher zu St. Jacob.*
- ³⁴ Baerent P. *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Hg. v. Martin Ottow und Wilhelm Lenz. Köln Wien: Böhlau, 1977. S. 19. Bērenta leksikonā neminētie fakti par Teodoru Krīgeru apvienoti ar rakstā minētajiem avotiem.
- ³⁵ Schreiben des Senats an Koenig. Vom 11.07.1708. *Historiska handlingar*. Stockholm, 1864. S. 127.
- ³⁶ LVVA 4038. f., apr. 2, l. 738.
- ³⁷ Sk. autores rakstu: Paškevica B. *Auf der Spurensuche nach dem pietistischen Netzwerk in Riga und in Livland am Anfang des 18. Jahrhunderts. Magdalena Elisabeth von Hallarts Verbindung mit dem pietistischen Kreis um den Pfarrer Theodor Krüger in der Jakobskirche in Riga. Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien – Institutionen – Akteure. Zwischen Reformation und Aufklärung*. Heidelberg, 2016. [Iesniegts publicēšanai.]

Beata Paškevica

Pietism as the Foundation for the Mission of Herrnhutians in Livonia. The Early Work of Magdalene Elisabeth von Hallart

Summary

Keywords: Pietism, Czech and Livonian Unities of the Brethren, Magdalene Elisabeth von Hallart, Theodor Krüger

This article examines the impact of Pietism in Livonia over the late 17th and early 18th centuries. The popularity of Pietism was rather considerable in the Livonia and the Pietists were especially struggling during the reign of Karl XII. Many Pietist priests were made redundant including Theodor Krüger, the priest of Saint Jacob's church. The lawsuit of Theodor Krüger provides an insight into Pietism in Livonia during the circumstances of the Great Northern War (1700–1721), as well as evidence about the ideas expressed and preached by the Pietists. Besides, one can also get acquainted with the Pietist literature read in Livonia and especially Johann Arndt's work *True Christianity*, which was very popular not only in German countries, but also in Livonia. The author of the article analyses the development of Pietism and its foundational conceptions in Livonia. The author also draws attention to the practical implementation of these ideas among the outlawed indigenous inhabitants of Livonia with the help of the Herrnhutian missionaries. One of the supporters of the Herrnhutian mission and an outstanding social activist was the Baltic German landlady Magdalene Elisabeth von Hallart. She was familiar with the ideas expressed by Theodor Krüger already before going to Germany and meeting August Hermann Francke in person. This fact broadens the research opportunities of Hallart's biography and the history of Livonian ideas, providing a link between this time period in general and the manifestations of the religious movements. The work of Livonian general superintendent Johann Fischer, who led the translation work of the Bible in national languages, published texts on Pietism and participated in the communication network of the Pietists, as well as that of Magdalene Elisabeth von Hallart is crucial not only in terms of Latvian and Estonian history, but also in the cultural history of Germany.

Jānis Šiliņš

Frīdriha Bernharda Blaufūsa “Stāsti” un latviešu brāļu draudze

Atslēgvārdi: Frīdrihs Bernhards Blaufūss, Vidzemes stāsti, latviešu brāļu draudzes vēsture, Jānis Šteinhauers, latviešu vēsture

Rakstā analizēts Frīdriha Bernharda Blaufūsa (*Friedrich Bernhard Blaufuß*, 1697–1756) darbs “Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu” (turpmāk “Stāsti”) un tā saistība ar latviešu brāļu draudzes attīstību 18. gadsimta pirmajā pusē. “Stāsti” ir ievērojams vēstures un literatūras piemineklis, bet tā radītājs – Blaufūss – nepelnīti piemirsta personība Latvijas vēsturē.

Frīdriha Bernharda Blaufūsa darbs, kas sarakstīts 1753. gadā, ir ne tikai senākā grāmata latviešu valodā, kas veltīta latviešu tautas vēsturei, bet arī pirmā laicīgā grāmata latviešu valodā. Tiesa, latvieši ar savu vēsturi tika iepazīstināti jau agrāk – Georga Menceļa (*Georg Mancelius*) un Jākoba Frīdriha Bankava (*Jakob Friedrich Bankau*) publicētajos sprediķos attiecīgi 1654. un 1725. gadā.¹ Tomēr Blaufūsa darbs ir atsevišķa, kaut ne iespiesta, bet rokrakstā darināta, vēstures grāmata.

“Stāsti” – pirmā latviešu tautas vēsture

Rokraksta literatūra 18. gadsimtā bija plaši izplatīta parādība, sevišķi brāļu draudzē, piemēram, Aleksejs Apīnis raksta, ka brāļu draudžu radītajā rokrakstu literatūrā “manāmas pat dažas profesionālisma iezīmes – ar vienu roku vienlaikus pagatavoti vairāki viena satura eksemplāri”². Tas attiecas arī uz Blaufūsa grāmatu, kas tika izgatavota vairākos eksemplāros, ko, iespējams, lasīja priekšā brāļu draudžu saiešanās un izplatīja latviešu zemnieku vidū.³ Tā ir sarakstīta labā latviešu valodā, rūpīgi pārrakstīta un izveidota kā grāmata.⁴ Apīnis norāda uz vēl vienu rokrakstu literatūras īpatnību: “Rokraksta grāmatām piemita liels dzīvīgums, tās tika lietotas gadu desmitiem.”⁵ Diemžēl mums nav drošu ziņu par to, cik plašu auditoriju sasniedza Blaufūsa “Stāsti”.

Lai arī “Stāstu” autors nav norādījis savu vārdu, historiogrāfijā valda uzskats, ka tas bijis Blaufūss. Tiesa gan, ir paustas arī versijas par Jakobu Langi (*Jakob Lange*, 1711–1777) kā iespējamo “Stāstu” autoru un par “Stāstiem” kā Blaufūsa un Langes kopdarbu.⁶ Professore Māra Grudule, balstoties “Stāstu” saturiskā analizē, ir pieļāvusi kolektīvas autorības iespējamību.⁷ Jāatzīst, ka abi mācītāji bija cieši saistīti. Blaufūss ievadīja Langi mācītāja amatā, vēlāk viņi abi izstrādāja Bībeles otro tulkojumu (1739). Turklāt Blaufūsam bija

pieredze kopdarbu veidošanā, piemēram, dzejojumu “Parunāšanās no Jēzus augšāmcelšanās” Blaufūss acīmredzami tulkojis un apstrādājis kopā ar Cēsu mācītāju Heinrihu Baumani (*Heinrich Baumann*).⁸ Jāatzīst gan, ka nevienu no šīm versijām nav iespējams pilnīgi droši pierādīt, lai gan ticamāka ir Blaufūsa autorība.

Savu grāmatu Blaufūss iesāk ar latviešu etnoģenēzes skaidrojumu un izklāsta stāstu par vācu tirgotāju un pirmā vācu bīskapa ierašanos Vidzemē 12. gadsimta otrajā pusē. Tālāk viņš raksta:

Tie vidzemnieki, kas tagadīn dzīvo, ir gan no saviem tēviem no šīm lietām ko dzirdējuši, bet iekš tādiem stāstiem ir viņiem daudz nepatiesas lietas teikti, tā ka dažs, to vecu laiku atminēdamies, sūdz, skund un rauda par šādām tādām lietām, ne zinādams, nedz apdomādams [...]. Šīs viņu nezināšanas dēļ es esmu par labu turējis, no taisniem veciem rakstiem un stāstiem kādu īsu un skaidru ziņu dodams, stāstīt. (7)⁹

Tātad “Stāstu” mērķis ir izglītojošs un didaktisks, lai parādītu, “kādu labumu tas žēlīgs Dievs no laikiem uz laikiem pie tiem vidzemniekiem darījis un kā tie vidzemnieki tik laimīgi taupuši, ka viņi tos skaidrus Dieva vārdus un vienu īstenu valdīšanu un mierīgu būšanu, kāda nu šinī mūsu laikā ir, dabūjuši”. (7) Blaufūsa darbam ir arī skaidri noteikta auditorija – vidzemnieki, precīzāk – Vidzemes latvieši. Nozīmīga ir autora norāde uz “taisniem veciem rakstiem un stāstiem”, ko Blaufūss sakās izmantojis grāmatas tapšanā. Tātad, līdzīgi mūsdienu vēsturniekiem, viņš savu darbu ir balstījis literatūras (“stāstu”) un avotu (“rakstiem”) studijās, turklāt veicis arī to kritisku analīzi, lai starp tiem atrastu “taisnos” rakstus un stāstus.

18. gadsimta vidū mēs vēl nevaram runāt par vēstures rakstīšanu, jo vēsture kā zinātnes nozare mūsdienu izpratnē tolaik vēl nebija izveidojusies. Tomēr, aplūkojot Blaufūsa “Stāstus” šādā – vēstures rakstīšanas – kontekstā, ir jāatzīst, ka tos var vērtēt kā atbilstošus sava laikmeta jaunākajiem vēstures rakstīšanas principiem. Jānis Krēsliņš (jun.) norāda, ka Blaufūss sekojis vācu vēsturnieka Johana Petera Ludeviga (*Johann Peter von Ludewig*, 1668–1743) paustajām idejām par vēstures rakstīšanu. Hallietis Ludevīgs uzskatīja, ka vēsturniekam, lai izceltu svarīgākos posmus kādas tautas vēsturē un parādītu tās vietu universālā kontekstā, darbos jāizmanto paskaidrojoši piemēri. Spēja ieraudzīt pagātnē providenciālo un skaidri izprast tās lineāro attīstības gaitu palīdz labāk saprast šodien, līdz ar to vēsture iegūst pedagoģisku nozīmi, tās paustās pamācības spēj mainīt lasītāju un viņa apkārtējo vidi. Šādā vēstures izpratnē pagātne, tikums un ticība ir cieši saistīti jēdzieni.¹⁰

Blaufūss ar Ludeviga idejām varēja iepazīties studiju laikā Hallē. Visus iepriekš minētos elementus mēs varam atrast Blaufūsa “Stāstos”. Papildus izceļami būtu divi aspekti. Pirmkārt, jāuzsver, ka Blaufūss rakstījis vienas konkrētas tautas (latviešu) vēsturi. Tas ir svarīgs aspekts, jo pāreja no valdnieku uz tautu (nāciju) vēsturēm iezīmēja modernā laikmeta iestāšanos Eiropā. Jaunais laikmets radikāli mainīja vēstures rakstīšanas tradīciju. Ne tikai vēsturniekus, bet arī plašāku sabiedrību arvien vairāk sāka interesēt savas un citu

tautu (nāciju) vēsture. Vēsture tika izmantota arī nacionālo mītu radišanai. Līdz ar to var teikt, ka Blaufūsa "Stāsti" bija savam laikam moderns darbs un vienlaikus arī viens no pirmajiem soļiem latviešu tautas vēsturiskās apziņas (tātad arī latviešu nācijas) veidošanās ceļā.¹¹ Ne velti Jānis Krēslīšs (jun.) Blaufūsa "Stāstus" raksturojis kā vienu "no spēcīgākajiem latviešu pašapziņas apliecinājumiem 18. gadsimta pirmajā pusē"¹².

Otrkārt, Blaufūsa "Stāsti" ir īpatnēji ar to, ka tā ir kristocentriska vēsture. Politisko un reliģisko varu darbību Vidzemē Blaufūss nevērtē no baznīcas vai šauri konfesionālās piederības prizmas. Galvenais kritērijs, izsakot vērtējumus par kādas varas vai valdnieka darbību, ir – vai tā veicinājusi vai kavējusi "īstenas" kristīgās ticības izplatību. Blaufūsa kritiku šajā ziņā izpelnās gan katoļi, gan luterāņi, gan vācieši, gan paši latvieši – viss, kas ir kavējis latviešu dvēseļu glābšanu, ir nosodāms. Piemēram, par vāciešu lomu viņš raksta:

Jo šie [vācieši] ne dzīvoja tik mīlīgi ar viņiem, kā pie tādiem cilvēkiem būtu vajaga bijis. [...] To mēs nevaram liegties, ka tas arī daudz to vāciešu vaina bijusi, ka tie Vidzemes ļaudis tik ilgi vēl tādi rupji un to vāciešu pretinieki savās sirdīs ir palikuši. Jo tāpēc, ka viņi no tiem pirmiem vāciešiem ķēzīti, mocīti un kauti tapuši, bēdze viņi ilgu laiku priekš vāciešiem kā priekš lāčiem un vilkiem un neļāvās labprāt no viņiem mācīt, to vāciešu dzīvošana viņiem smirdē un īgnējās. (88–89)

Blaufūss un latviešu brāļu draudze

Blaufūss ir dzimis 1697. gada 10. novembrī Frauenbreitungā, Vācijā. 1719. gadā viņš uzsāka studijas Eiropas piētisma centrā – Halles Universitātē. Blaufūsam izveidojās ciešas saites ar tālaika piētisma līderi Augustu Hermani Franki (*August Hermann Francke*, 1663–1727) – viņš kļuva par Franke personīgo sekretāru. 1726. gadā Blaufūss ar Franke rekomendāciju ieradās Vidzemē, 20. augustā kļūstot par piētiski noskaņotā ģenerāļa Ludviga Nikolausa fon Hallarta (*Ludwig Nicolaus von Hallart*, 1659–1727) un viņa sievas Elizabetes Magdalēnas (*Magdalene Elisabeth von Hallart*, 1683–1750) mājas mācītāju Valmiermuižā.¹³ Jāpiezīmē, ka 18. gadsimta 20. gados Vidzeme kļuva par visai biežu Halles Universitāti beigušo piētiski noskaņoto garīdznieku galamērķi. Līdzās Blaufūsam jāpiemin hallieši Kristofs Frīdrihs Mikvics (*Christoph Friedrich Mickwitz*), Johans Loders (*Jochann Loder*), Tobiass Šprekelsens (*Thobias Spreckelsen*), Johans Justs Grīners (*Johann Justus Grüner*), Alberts Antons Firorts (*Albert Anton Vierorth*).¹⁴

1727. gadā Blaufūss devās prom no Valmiermuižas. Ģenerāļieni Hallarti neapmierināja Blaufūsa sprediķošanas veids, par ko viņa pauda savu nemieru arī vēstulēs Frankem. No Valmiermuižas Blaufūss pārcēlās uz Palsmani un Aumeisteri, kur mācītāja amatā strādāja līdz 1730. gadam. Šeit viņš sāka mācīties latviešu valodu. Vēlāk viņš bija mācītājs Ērgemē (1730–1738), bet 1738. gadā pārcēlās uz Rīgu, kur kļuva par Sv. Jēkaba baznīcas virsmācītāju. 1749. gadā slimības dēļ viņš atstāja amatu, miris 1756. gadā.

Pret hernhūtiešu aktivitātēm Blaufūss sākotnēji izturējās rezervēti, pat ar aizdomām. Iespējams, tas bija viens no iemesliem, kāpēc viņš tik drīz pameta savu pirmo darbavietu pie ģenerālieņiem Hallartes Valmiermuižā. Brāļu draudzes kustībai Blaufūsu pievērsa hernhūtiešu līdera grāfa Nikolausa Ludviga fon Cincendorfa (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*) pēdējais no trim sprediķiem Sv. Jēkaba baznīcā 1736. gada 7. oktobrī.¹⁵ 1738. gadā Blaufūss tika aicināts par virsmācītāju uz Sv. Jēkaba baznīcu Rīgā, kas jau desmit gadus, kopš Johana Lodera un Georga Ernsta Hēlinga (*Georg Ernst Heling*) darbības (1728), bija kļuvusi par piētisma centru.

Blaufūsa aktīvā darbošanās Rīgas vācu celsmes pulciņos pievērsa Sv. Jāņa baznīcas draudzes latviešu vērību. Drīz vien viņš jau vadīja latviešu celsmes stundas un kļuva par pazīstamu sludinātāju Rīgas latviešu vidū. Viņš aktīvi darbojās, lai nostiprinātu latviešu brāļu draudzi Rīgā un Doles salā, kas kļuva par vienu no brāļu draudzes centriem. Blaufūss šeit bieži viesojās un runāja sapulcēs gan mācītājmuižā, gan zemnieku mājās.¹⁶ Viņš nezaudēja sakarus arī ar brāļu draudzes galveno centru Valmierā. 1740. gada janvārī Blaufūss kā Virskonsistorijas asesors inspicēja hernhūtiešu skolotāju semināru Valmieras Jērakalnā. Pateicoties viņam, seminārā iestājās arī trīs jaunieši no Kurzemes.¹⁷ Vēlākais 1740. gada pavasarī Blaufūsu uzņēma brāļu draudzē, un kādu “dārgai Jēra draudzei” adresētu vēstuli maija sākumā viņš parakstīja jau kā brāļu draudzes loceklis. 1740. gada 15. jūnija vēstulē Blaufūss raksta, ka Rīgā jau kvēlojot hernhūtiešu atnestās atmodas liesma.¹⁸

Arī pēc Valmiermuižas pamešanas Blaufūss lielu vērību veltīja zemnieku izglītošanai, tomēr šis darbs un sadarbība ar muižniekiem sagādāja dažādas grūtības. 1734. gadā viņš rakstīja uz Halli:

Nabaga cilvēki še viscaur tik ļoti rupji, mežonīgi, neprašas, aplami, nesavaldāmi, padevušies miesas prātam un palaidņi. Ārēju satiksmes grūtību dēļ ļaudis reti nāk [Dieva] vārdus klausīties, ar garu un miesu viņi atrodas verdzībā un dzīvo pavisam bez rūpēm. Grūti ierosināt viņus uz pārdomu un modināt kāri pēc Dieva vārdiem.¹⁹

Par Baltijas gubernām Blaufūss atsaucas kā par “mirušu zemi”, kur panākumi redzami tik “šur un tur kāds nieks”. Tomēr vismaz Ērgemes zemnieki novērtēja viņa centību, atzīstot, ka viņš ir “labs mācītājs”.²⁰ No brāļu draudzes Blaufūss nenovērsās arī pēc tās aizliegšanas un, kā redzēsīm, savos “Stāstos” to dedzīgi aizstāv. Viņš uzņēmās arī starpnieka lomu starp Rīgas brāļu draudzi un Hernhūti pēc tam, kad pēc 1742. gada Lodera pakāpeniski attālinājās no šīs kustības.²¹ Tomēr vajāšanas, ko viņam vajadzēja piedzīvot “klusā gājiena” laikā, viņu sarūgtināja un padarīja Blaufūsu grūtsirdīgu un iedragāja viņa veselību. 1747. gadā Blaufūss saslima un pēc diviem gadiem bija spiests atstāt mācītāja amatu Sv. Jēkaba baznīcā. “Stāstus” viņš rakstīja savas ilgās slimības laikā. 1756. gadā, trīs gadus pēc šīs grāmatas pabeigšanas, Blaufūss nomira.

Blaufūsam bija liela loma gan latviešu brāļu draudzes, gan Latvijas vēstures attīstībā kopumā. Blaufūss bija aktīvs piētists, piedalījās otrā latviešu Bībeles izdevuma (1739) radīšanā, kam sarakstīja priekšvārdu. Viņš kļuva par vienu no diviem oficiālajiem Vidzemes pārstāvjiem Bībeles tulkošanas komisijā. Šis tulkojums bija ļoti nozīmīgs – to izmantoja

simt piecdesmit gadus un turpmākajos simts gados tas stabilizēja latviešu gramatiskās un rakstības formas.²²

Blaufūss aktīvi piedalījās Rīgas latviešu garīgās dzīves veidošanā. Viņam bija draudzīgas attiecības ar vienu no ievērojamākajiem un bagātākajiem tā laika latviešiem – Jāni Šteinhaueru. Brāļi Šteinhaueri Rīgā izvērta aktīvu ekonomisko, politisko un garīgo darbību. Ekonomiskā ziņā Šteinhaueri savā turībā tuvojās bagātākajiem vācu pilsoņiem. Jānim Šteinhaueram piederēja muižas, manufaktūras un pat zemes īpašumi Ziemeļamerikā. Politikas jomā Šteinhaueri bija vieni no pirmajiem un aktīvākajiem cīnītājiem par latviešu tiesībām. Garīgajā laukā Jānis Šteinhauers bija viens no Rīgas latviešu brāļu draudzes un Vidzemes latviešu brāļu līderiem.²³ Šteinhauers arī, iespējams, piedalījās Ceistas sinodē 1746. gadā, kas, šķiet, ir biežāk pieminētā hernihūtiešu sinode mūsu vēstures literatūrā. Tajā speciāli "tape tās Vidzemes lietas priekšā ņemtas" un latviešu pārstāvjiem jautāts, "vai vecais latviešu valdnieku gars esot pilnīgi izmirus un vai brāļu galvās nekas no tā vairs neesot palicis pāri".²⁴

Visiem šiem procesiem līdzās atradās arī Blaufūss. Latviešu brāļu draudzes attīstību Rīgā un Doles salā mēdz uzskatīt par Jāņa Šteinhauera un Frīdriha Bernharda Blaufūsa sadarbības augli.²⁵ Vairāki autori ir norādījuši, ka, viņuprāt, Blaufūsa "Stāsti" ir tapuši kā reakcija uz Jāņa Šteinhauera aktīvo nacionālo pozīciju – Šteinhauers visu mūžu cīnījās par latviešu tiesībām un, iespējams, domāja par atsevišķas latviešu baznīcas izveidošanu. Piemēram, Alvilis Augstkalns raksta: "Kā pretspēks kareiviski nacionālam vēstures uztvērumam latviešos 18. gs. vidū šis pirmās latviskās vēstures grāmatas rokraksts pats ir pierādījums, ka latviešos toreiz bijusi sava patstāvīga pieejai savai vēsturei."²⁶

"Stāsti" un latviešu brāļu draudze

Blaufūsa "Stāsti" tapa desmit gadus pēc brāļu draudzes aizlieguma (1743) jeb "klusā gājiena" sākuma. Aizliegums būtiski ietekmēja gan latviešu brāļu draudzi, gan personīgi Blaufūsu, kā arī viņa sarakstīto "Stāstu" saturu. 1753. gadā brāļu draudze piedzīvoja dziļāko krīzi tās pastāvēšanas laikā. 1753. gada 10. februārī Valmiermuižas jaunais saimnieks, Galma virsmašāls barons Karls fon Zīvers (*Karl von Sievers*), uzsāka Jērakalna ēku kompleksa nojaukšanu. Pēc pusotra mēneša hernihūtiešu galvenais centrs Vidzemē bija iznīcināts – ēkas sazāgētas un pārvestas, lai tiktu izmantotas citām vajadzībām.²⁷ Arī skaitliskā ziņā brāļu draudze piedzīvoja dziļu krīzi – Vidzemē togad brāļu skaits bija sarucis līdz 2,2–2,5 tūkstošiem, kas bija zemākais kopš 1738.–1739. gada atmodas un līdz 20. gadsimta sākumam.²⁸ Tomēr jau nākamajā, 1754. gadā, sākās pakāpeniska brāļu draudzes kustības atjaunošanās.

Par spīti visām problēmām, latviešu brāļu draudze bija dzīva un to raksturoja aktīva interese par vēsturi. No vēlāka laika zinām Latvijā latviešu valodā tulkotus hernihūtiešu vēsturiskos sacerējumus (piemēram, "Tie stāsti no tās vecas brāļu draudzes. Tie stāsti no tās atjaunotas brāļu draudzes").²⁹ Arī Blaufūss "Stāstu" rakstīšanu pamato ar latviešu lielo interesi par savu vēsturi. Zīmīgi, ka arī Bībeles otrā izdevuma priekšvārdā, kas tapa

četrpadsmit gadus pirms “Stāstiem”, kad latviešu brāļu draudze tikai sāka savu straujo vērsanos plašumā, Blaufūss raksta:

Tāpat tas arī labi nevaids, ka daži cilvēki [Bībelē] tās stāstīšanas vien lasa, to vien labprāt gribēdami zināt, kādi tie cilvēki vecos laikos ir bijuši, kādā zemē un kādā vīzē tie ir dzīvojuši, cik veci viņi palikuši, kādi ķēniņi ir valdījuši, kādus karus tie ir turējuši, kurš otru uzvarējis, un kas vēl iekš tiem svētiem rakstiem no tādām notikušām lietām uzrakstīts ir.³⁰

Intriģējošs ir jautājums, vai Jānim Šteinhaueram bija kāda saistība ar Frīdriha Bernharda Blaufūsa sarakstītajiem “Stāstiem”. Zināms, ka Šteinhauers ar grāmatām latviešu un vācu valodā apgādāja Rīgas un tuvējās apkārtnes draudžu locekļus.³¹ Viņa īpašumā bija arī tiem laikiem salīdzinoši plaša bibliotēka. Tāpat ir zināms, ka Šteinhauers bija pirmais latvietis, kurš pasūtījis vēsturisku pētījumu (Johana Augusta Maskova (*Johann August Maskow*) diplomātiskais kopoījums³²). Tiesa gan, to viņš veica deviņus gadus pēc Blaufūsa “Stāstu” sarakstīšanas, un nav nekādu paveidienu, kas varētu likt domāt, ka viņš būtu tiešā veidā atbalstījis arī šā darba tapšanu. Tomēr varam diezgan droši pieņemt, ka Blaufūsa grāmata atradās Šteinhauera bibliotēkā. Pēc viņa nāves, kad šo bibliotēku pārdeva ūtrupē, tajā kopumā bija 92 grāmatas. Starp tām atradās arī daudzas vēstures grāmatas, tostarp Livonijas Indriķa hronika, ko izsolē nopirka Šteinhauera dēls. Literatūrā atrodama norāde, ka starp Jāņa Šteinhauera bibliotēkas grāmatām bijusi arī kāda *Lieflandische alte Geschichte*³³. Vai varam pieņemt, ka šādi tika vāciskots Blaufūsa darba latviskais nosaukums “Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu”? Ja tiešām tas tā ir, tad, ņemot vērā Šteinhauera aktivitātes grāmatu izplatīšanā, varam pieņemt, ka Blaufūsa “Stāsti” ieguva plašu lasītāju loku Rīgas un Vidzemes latviešu brāļu vidū.

Latviešu brāļu draudze “Stāstos”

Latviešu brāļu draudzei Blaufūsa darbā ir ierādīta diezgan ievērojama vieta. Par spīti tam, ka Blaufūss “Stāstos” tiešā veidā nepiemin ne hernhūtiešus, ne latviešu brāļu draudzi, tās vēsturei ir veltīta liela daļa “Stāstu” pēdējās – 11. nodaļas, kurā autors ne tikai apraksta brāļu draudžu veidošanās Vidzemē priekšvēsturi un sākumu, bet arī dod norādes uz kustības stāvokli “klusā gājiena” laikā.

Blaufūss par garīgo pārmaiņu sākumu Vidzemē uzskata 1724. gadu, kad “tape manīts, ka tā Dieva vārdu mācība citos zemes gabalos jeb draudzēs sāce celties” (81). Tas esot noticis, pateicoties “lielajai baznīcas tiesai” jeb pirmajai ģenerālvizitācijai Vidzemes guberņā (1725–1728),³⁴ pēc kuras zemnieki tikuši dzīti mācīties Dieva vārdu, bet muižnieki un mācītāji bijuši spiesti pievērst lielāku vērību izglītībai. Jāpiezīmē, ka 1724. gadā nāca klajā ievērojamā Vidzemes piētista mācītāja Kristiāna Gotholda Neihauzena (*Christian Gotthold Neuhausen*, 1684–1734) grāmatiņa “Ceļš uz Labklāšanu rādīts iz Dieva Vārdiem”. 1725. gadā viņš nodibināja arī pirmo muižas skolu latviešu zemniekiem Valmiermuižā.³⁵

Blaufūss atzīmē arī Valmiermuižas īpašnieka ģenerāļa Hallarta ieguldījumu lielo pārmaiņu sākumposmā. Viņš bija Valmiermuižas saimnieks 1725.–1727. gadā, vēlāk muižu

pārvaldīja viņa atraitne Elizabete Magdalēna. Ģenerālim un viņa sievai izdevās Valmierā radīt, Ludviga Adamoviča vārdiem, "vissvarīgāko piētisma centru visā Vidzemes latviešu daļā"³⁶. Blaufūss raksta, ka "šis baznīcas kungu un muižnieku darbs bij tiem ļaudīm par uzmodināšanu" (82). Zemnieki sākuši labprāt vest savus bērnus uz skolu, kaut "priekšlaikos tik nelabprātīgi bija, it kā viņi uz turku zemi novesti kļūtu" (82).

Tālāk, pārejot pie pašas latviešu brāļu draudzes vēstures, Blaufūss atzīmē: "Un kuram ir šini zemē nezināms, kas 1738. gadā Vidzemē iekš ticības lietām noticis ir?" (82) Blaufūss sīkāk neaprunā tā laika notikumus. Iespējams, tādēļ ka viņa "Stāstu" auditorijai (brāļu draudžu locekļiem) tie bija ļoti labi zināmi, bet varbūt arī piesardzības dēļ – baidoties no iespējamām represijām. Te jāatgādina, ka 1738. gadā Vidzemē sākās strauja hernhūtiešu nesto ideju izplatība latviešu zemnieku vidū, kas ievadīja pirmos brāļu draudžu ziedu laikus Vidzemē. Viens no pirmajiem "modinātajiem" bija kalējs Ķīšu Pēteris, kurš savu garīgo pārdzīvojumu aprakstījis šādi: "Manas važas nokrita nost, un akmens, ko es nevarēju pakustināt, pats nokrita no manas sirds nost. Tas brīdis man mūžam paliks neaizmirstams, tie bij man lieli svētki, kad moku jēriņa asinis plūda caur manu sirdi."³⁷ Garīgajai atmodināšanai Valmiermuižas latviešu vidū sekoja līdzīgi notikumi skolotāju seminārā Valmierā. 1739. gada pavasarī uz svētdienas sapulcēm nāca kopā jau vairāk nekā 200 latviešu. Tā paša gada vasarā kustība strauji izpletās arī Cēsu, Trikātas, Raunas un Smiltenes draudzēs, atmodinot jau vairākus tūkstošus cilvēku. Šo notikumu aculiecinieki – hernhūtiešu vācbrāļi – vēstīja: "Uguns ir nokritusi no debesīm, un sirdis sāk degt, kad tām sludina par krustu. Tā ir liela atmoda."³⁸ 1740. gadā latviešu brāļu skaits sasniedza jau piecus tūkstošus.

Rakstot par straujajām garīgajām pārmaiņām Vidzemē, Blaufūss atzīmē jau minētā "piētisma ceļlauža"³⁹ Kristiāna Gotholda Neihauzena darbības lielo nozīmi Valmierā, šim paraugam sekojuši zemnieki Trikātā, Raunā, Cēsīs un Straupē, un "liels zemnieku pulks, no savas grēcīgas būšanas atgriezdamies, tam Kungam Jēzum padevās" (83). Blaufūss nebija vienīgais, kurš ļoti augstu vērtēja Neihauzena devumu. Līdzīgus spriedumus var atrast arī citu laikabiedru darbos, piemēram, Valmieras skolas rektors rakstījis: "Viņš ir pēc mēra it kā reliģijas pamatu līcis Valmieras zemnieku draudzē."⁴⁰

Savā aprakstā Blaufūss dedzīgi iestājas par latviešu brāļu draudzi, kas tobrīd bija aizliegta:

Es gan zinu, ka citi to par viltīgas mācības būšanu ir lamājuši un nicinājuši, bet kurš taisns cilvēks, kas Dieva vārdus un darbus pareizi saprot, aizliegsies, ka šis viens taisns un skaidrs Dieva darbs bijis, ka caur labiem baznīcas kungiem un viņu palīdzētājiem pie šiem zemniekiem viena it laba pārvēršana un jauna būšana iekš visas viņu dzīvošanas, tāpat iekš viņu sirdīm notikusi. Vai tas ir viltība, kad tie ļaudis savus grēkus atzīst un, pie to Kungu Jēzu atgriezdamies, ar asarām žēlastību meklē? Vai tas ir viens viltīgs darbs, kad tie cilvēki no grēkiem atstāj? Kad tas dzerājs no liekas dzeršanas, tas zaglis no zādzības atstāj un to atdod, ko viņš citkārt zadzis ir? Vai tā viena viltība, kad tas cilvēks uz Jēzus vātīm un asinīm paļaujas un viņam ar miesu un dvēseli padodas? [...] Kas tos savās sirdīs uzmodinātus cilvēkus pats redzējis un īsteni vērā nēmis ir, dos liecību, ka šo ļaužu atgriešana no grēkiem viena laba un teicama Dieva lieta bijusi." (83, 85)

Savus uzskatus Blaufūss aizstāv, atsaucoties uz Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas mācītāja un Rīgas liceja rektora Lodera 1741. gadā izdoto darbu, kurā viņš aprakstījis garīgās atmodas nestās izmaiņas latviešu un igauņu sabiedrībā. “Ja šīs viltīgas lietas ir, kā tie pulgotāji un mēdītāji saka, tad ir grēki, piedzeršana, rišana, plītēšana, zādzība, neticība, negodīga dzīvošana, taisnas un labas lietas.” (84) Vienlaikus Blaufūss norāda, ka viss iepriekšminētais vēl aizvien ir redzams “pie daudziem ļaudīm”, kuri 1738. un 1739. gadā tikuši “uzmodināti”. Tātad Blaufūss joprojām uzturēja sakarus ar latviešu brāļiem un varēja apliecināt, ka kustība nav pilnībā apsikusī. Gluži pretēji, Blaufūss norāda: “Tie ļautiņi ir savai valdniecei paklausīgi, bet no tiem skaidriem Dieva vārdiem, ko viņi savās sirdīs ir uzņēmuši un kurus viņi vēl baznīcās no tiem baznīcas kungiem svētdienās dzird, viņi ne atlaiž, nedz atstāj, bet viņi paliek iekš savas ticības un Dieva bijāšanas pastāvīgi.” (86) Blaufūss “Stāstus” noslēdz ar uzmundrinājumu brāļiem, kuri tolaik tika vajāti:

Tām dvēselēm par labu liek viņš tos skaidrus Dieva vārdus un to žēlastības mācību no mūsu pestīšanas caur Jēzus vātīm un asinīm sludināt. Viņš liek visus Vidzemes ļaudis pie savu vakariņu un uz savām debesu kāzām aicinādams aicināt, tos, kas pie viņa no grēkiem atgriezdamies atnāk, viņš žēlīgi uzņem, tos ar grēku piedošanu, ar svētā gara prieku un visādu dvēseles labumu iepriecinādams. [...] To lai ikkurš atzīst un tādu žēlastības laiku vērā ņem, tiem priecas vārdiem ticēdams, Dievu mīļodams un viņa likumus turēdams, tad tiem ļaudīm šinī zemē labi klāsies līdz tūkstošam augumam, ir mūžīgi mūžam. (90)

Šie vārdi liecina, ka Blaufūss arī savas dzīves beigu posmā bija pārliecināts piētists un hernhūtisma ideju atbalstītājs.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Grudule M. Blaufūss vai Lange? Manuskripta autorības problēma. Blaufūss F. B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753.* Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015. 21. lpp.; Apinis A. *Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām.* Rīga: Liesma, 1977. 72. lpp.
- ² Apinis A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum.* Rīga: Liesma, 1991. 94. lpp.
- ³ Augstkalns A. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* 1938. Nr. 4. 677. lpp.; Johansons A. *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800.* Stokholma: Daugava, 1975. 241. lpp. Augstkalns gan atzīst – nav iespējams tieši pierādīt, ka tā ir izplatīta un plaši lasīta.
- ⁴ Augstkalns A. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu. 677. lpp.
- ⁵ Apinis A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum.* 95. lpp.
- ⁶ Augstkalns A. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu. 677., 678. lpp.; Grudule M. Blaufūss vai Lange? Manuskripta autorības problēma. 19.–31. lpp.
- ⁷ Grudule M. Blaufūss vai Lange? Manuskripta autorības problēma.
- ⁸ Apinis A. *Nepirasot atļauju: latviešu rokrakstu literatūra 18. un 19. gadsimtā.* Rīga: Liesma, 1987. 31. lpp.
- ⁹ Šeit un turpmāk lappušu numuru sniegti iekavās pēc manuskripta, balstoties faksimilā, kas publicēts izdevumā: Blaufūss F. B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753.* Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015.
- ¹⁰ Krēšlīņš J. Stāsts par Frīdihu Bernhardu Blaufusu un viņa “Nevaid nicināmiem stāstiem”. *Vidzeme, baznīca, sabiedrība laikmetu maiņā: zinātnisko rakstu krājums.* Red. Straube G., Kalnačs J. Valmiera: Vidzemes augstskola, 2009. 6. lpp.

- ¹¹ Blaufūss F. B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753.* 7.–9. lpp.
- ¹² Krēšlīņš J. Stāsts par Frīdrihu Bernhardu Blaufusu un viņa "Nevoid nicināmiem stāstiem". 7. lpp.
- ¹³ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740.* Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā, 1933. 186. lpp.
- ¹⁴ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740.* Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā, 1933. 184. lpp.
- ¹⁵ Turpat, IX lpp.
- ¹⁶ Turpat, 557. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 305. lpp.
- ¹⁸ Straube G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs.* Rīga: N. I. M. S., 2000. 59. lpp.
- ¹⁹ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740.* 246. lpp.
- ²⁰ Turpat, 278. lpp.
- ²¹ Turpat, 560., 561. lpp.
- ²² Vanags P. Latviešu literārās valodas attīstība. *Latvija un latvieši: akadēmiskie raksti. 1. sēj.* Red. Stradiņš J. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija, 2013. 187. lpp.; Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740.* 318. lpp.
- ²³ Apīnis A. *Neprasot atļauju: latviešu rokrakstu literatūra 18. un 19. gadsimtā.* Rīga: Liesma, 1987. 36. lpp.; Augstkalns A. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* 1938. Nr. 4. 679. lpp.; *Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija.* Rīga: Zvaigzne ABC, 1995. 133. lpp.
- ²⁴ Apīnis A. *Neprasot atļauju: latviešu rokrakstu literatūra 18. un 19. gadsimtā.* 37. lpp.
- ²⁵ Blaufūss F. B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās veca un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753.* 8. lpp.
- ²⁶ Augstkalns A. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu. 680. lpp.
Līdzīgas domas ir izteicis arī Apīnis. Viņš raksta: "Droši vien Rīgas latviešu hernhūtiešu vidū Blaufūss arī būs dzirdējis slepenas jūsmīgas runas par tālajiem laikiem, kad viņu senči bijuši brīvi un par tiem valdījuši tikai pašu ķēniņi. Viņš šādu noskaņojumu uzskatīja par bīstamu, varbūt gribēja latviešu ap-rindas pasargāt no sadursmēm ar varas nesējiem, kuras varēja beigties tikai ar represijām. Acīmredzot tālab arī rakstīja "Stāstus no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu" Sk.: Apīnis A. *Neprasot atļauju: latviešu rokrakstu literatūra 18. un 19. gadsimtā.* 37. lpp.
- ²⁷ Straube G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs.* 125. lpp.
- ²⁸ Turpat, 127. lpp.
- ²⁹ Apīnis A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum.* 97. lpp.
- ³⁰ Johansons A. *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800.* 456. lpp.
- ³¹ Apīnis A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum.* 82. lpp.
- ³² Saīsināts nosaukums – "Rīgas pamatiedzīvotāju un viņu amatu priekšrocību, privilēģiju, brīvību, tiesību un paražu diplomātisks kopoījums". Darbs tika pabeigts 1764. gadā, to bija paredzēts uzdāvināt Krievijas carienei Katrīnai II viņas vizītes laikā Rīgā 1764. gadā. Sīkāk par Maskovu un viņa darbību: *Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija.* 129.–134. lpp.
- ³³ Pētersone V., Svarāne M. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē. *Bibliotēku zinātnes aspekti. 4. (IX).* Rīga: Zvaigzne, 1980. 55. lpp.
- ³⁴ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740.* 84., 85. lpp.
- ³⁵ Turpat, 164., 167. lpp.
- ³⁶ Turpat, 168. lpp.
- ³⁷ Turpat, 522. lpp.
- ³⁸ Turpat, 525. lpp.
- ³⁹ Turpat, 158. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 167. lpp.

Jānis Šiliņš

Livonia Stories by Friedrich Bernhard Blaufuß and Latvian Unity of the Brethren

Summary

Keywords: Friedrich Bernhard Blaufuß, Vidzeme Stories, the history of Latvian Unity of the Brethren, Jānis Šteinhauers, the history of Latvians

The article has been dedicated to the work by German priest Friedrich Bernhard Blaufuß (1697–1756) *Stāsti no tās vecas un jaunās būšanas to Vidzemes ļaužu* (Livonia Stories, 1753) and its connection to the history of Latvian Unity of the Brethren in the first half of the 18th century. This work is a significant monument of Latvian history and culture. It is the first work on the history of Latvian nation and the first secular book in Latvian language. Blaufuß' work was a book written by hand and was related to Latvian Unity of the Brethren, and, perhaps, was circulating among the members of the congregation.

The author of the book was an important representative of Pietism and an active supporter of the Herrnhutians in Riga and Livonia. Blaufuß had graduated from the Halle University and was a contemporary of August Hermann Francke. In 1726 he arrived to Livonia, but in 1738 he accepted the position of the priest in Riga. He had close ties with Jānis Šteinhauers, the Latvian leader in Riga, who was one of the first activists for Latvian rights. There is a great possibility that the work written by Blaufuß was accessible at Šteinhauers' library.

The history written by Blaufuß saw the light when the Unity of the Brethren in Livonia experienced persecution and a serious crisis; however, Blaufuß remained devoted to the movement even during its ban and passionately stood for the work of Herrnhutians. He harshly criticised all political and religious powers, which delayed the dissemination of Christianity among Latvians.

Ineta Strautiņa

Valmiermuiža skolotāju izglītības vēsturē

Atslēgvārdi: reformācija, pedagoģijas vēsture, latviešu brāļu draudze, Valmiermuižas skolotāju seminārs, baznīcas vēsture

Reformācija mainīja draudzes un baznīcas attiecības, padarot reliģiju saprotamāku un dodot iespēju draudzes locekļiem lasīt Biblii dzimtajā valodā. Pirms reformācijas dievkalpojumi un mises notika latīņu valodā, kas bija vienota baznīcas valoda visā Romas katoļu baznīcā. Dzimtajā valodā zemnieki apguva tikai desmit baušļus un dažas lūgšanas. Līdz ar protestantisma ienākšanu Latvijas teritorijā radās vajadzība pēc skolām un skolotājiem, tāpēc 17. gadsimtā Vidzemē un Kurzemē tika dibinātas pirmās skolas, kurās arī latviešu zemnieku bērni varēja apgūt lasīt un rakstītprasmi. Vidzemes vācu muižniecības pārstāvji nodrošināja saviem bērniem iespēju studēt universitātē vācu valodā, latviešiem tas bija liegts. Tomēr katras draudzes galvenais pienākums bija uzturēt vienu skolu, taču draudzes bija lielas, bet gatavība celt skolas un sūtīt bērnus mācīties – niecīga, arī izglītotu skolotāju nebija. No 16. gadsimta līdz 19. gadsimtam skolotāja darbu pildīja dažādu amatu un kārtu pārstāvji. Pēc reformācijas mācībām bija jānotiek dzimtajā valodā, tādēļ radās nepieciešamība pēc skolotājiem, kuru dzimtā valoda būtu latviešu valoda. Kā liecina pedagoģijas vēstures pētnieces Ivetas Kēsteres pētījumi, skolotājs kā profesionālis Eiropas skolās pakāpeniski ienāca 18. gadsimtā, taču tikai 19. gadsimtā skolotāji konsolidējās, izveidojoties par tautskolotāju kārtu.¹

17. gadsimtā Vidzemē pirmoreiz rodamas idejas par nepieciešamību pēc latviešu skolotājiem. Vācu mācītājs Ernsts Glikš (*Ernst Glück*, 1652–1705) uzskatīja, ka tikai latvieši var būt skolotāji latviešu zemnieku bērniem, izprotot viņu raksturu un uzskatus. Viņš pats bija apguvis latviešu valodu, dibināja pirmās skolas latviešu zemnieku bērniem un uzsāka skolotāju sagatavošanu latviešu skolām. Kādā ziņojumā Glikš situāciju raksturojis šādi:

Cik bēdīgi šeit stāv ar nevāciešu ticību, tas vairāk ir apraudams, nekā aprakstāms. Starp desmitiem viens mācītājs, un starp simtiem viens to mazumiņš, ko viņi mēdz skaitīt no 5 katķisma galvas gabaliem. Tādēļ baznīca un altāris stāv tukši, tāpēc ka nav patikšanas ne pie tā vārda, ne pie tā sakramenta. Pret šādu postu var ko līdzēt vienīgi caur skolām.²

Glikš lielu uzmanību veltīja skolotāja lomai tautas audzināšanas, izglītošanas un garīgās izaugsmes veicināšanas procesā. Trīs Glikš dibinātajās skolās jaunieši mācījās vienu gadu. Ļoti svarīgi bija apgūt lasīšanas prasmi, jo tā veicināja ne tikai vēlmi lasīt, bet arī sagatavoja mājniecībai vai skolotāja darbam. Lasītprasme latviešu zemnieku bērnos

attīstīja uztveri un spēju izjust individuālos pārdzīvojumus un izprast reliģijas nozīmi ikdienas dzīvē. Vairāki desmiti jauniešu absolvēja Glika skolas, un neilgā laikā lasīt un zināt Bībeles svarīgākos pantus iemācījās vairāk nekā divsimt zēnu un meiteņu.³ Daži no viņiem vēlāk strādāja par skolotājiem.

18. gadsimta sākumā, pēc Lielā Ziemeļu kara (1700–1721), tika pārtraukta Glika aizsāktā skolotāju izglītošana latviešu zemnieku bērniem. 1721. gadā Vidzeme un Igaunija nokļuva Krievijas sastāvā un lielākās Vidzemes pilsētas – Rīga un Tērbata – kļuva par izglītības un kultūras centriem, kur plaši atbalsojās Rietumeiropas progresīvās idejas. Vidzemes muižniecība, lai saņemtu apliecinājumu Zigismunda Augusta privilēģiju pastāvēšanai, attiecināja uz sevi ieņemamā sabiedriskā stāvokļa un piederošā īpašuma saglabāšanu, ieskaitot arī priekšrocības: vācu valodas, vācu pārvaldes un vācu reliģijas (protestantisma) saglabāšanu.⁴

Pēckara periodā galvenā uzmanība tika veltīta ekonomisko problēmu risināšanai, kara laikā izpostīto lauku atjaunošanai, un muižniecības intereses nebija saistītas ar latviešu zemnieku izglītošanu. Muižnieki nebija ieinteresēti skolu atvēršanā un jaunu skolu dibināšanā, jo viņiem bija vajadzīgi vienkārša darba strādnieki, nevis lasīt un rakstīt prātēji. Skolas atradās tālu no mājām, zemniekiem trūka uztura un apģērba, lai bērnus varētu laist ciema skolā. No agras bērnības zemnieku bērni vasarā gāja ganos un palīdzēja ģimenei apstrādāt zemi. Lai uzlabotu situāciju skolu jautājumā, Krievijas cars Pēteris Lielais jau 1711. gadā izdeva pavēli ģenerālgubernatoram:

Skolas, kuras mācītāju sagūstīšanas vai nāves dēļ ir pamestas novārtā, nepieciešams atjaunot, un jārūpējas par to, lai zemnieku bērni tās atkal sāk apmeklēt. Tajās skolās, kur nav skolotāju, tāds ir jāpieņem darbā. 1730. gada valdības rīkojumā līdz ar slikto baznīcas stāvokli tika pievērsta uzmanība arī panīkušajām mācītājmuižām un skolu ēkām, tika pavēlēts tās restaurēt. 1736. gadā visā valstī tika veikta skolu ģenerālvizitācija.⁵

Veicot pārbaudi, kā to apraksta Ludvigs Adamovičs, tika konstatēts, ka daudzās draudzēs nebija ne skolas, ne skolotāju. Skolas istaba bija mazs kambaris vai šaurs, pie rijas piebūvēts kambaris.⁶

Valmiermuižas semināra izveides priekšnosacījumi

Valmiermuižas semināra izveide saistīta ar situāciju Vidzemē 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta sākumā. Pateicoties baltvāciešu studijām Vācijas universitātēs un brāļu draudzes darbībai, Vidzemē iepazina piētisma idejas. Daudzās draudzēs nebija ne skolas, ne skolmeistara. Citās draudzēs, ja arī bija skola, tā nebija ierīkota atsevišķā ēkā, un pats skolmeistars nereti mitinājās rijā vai pirtiņā. Zemnieku bērni mācījās tikai ziemā, pirmajā gadā apguva burtošanu, otrajā – mēģināja lasīt vārdus pa zīlbēm. Dažās skolās mācījās baznīcas dziesmas, bet, spriežot pēc vizitācijas ziņojumiem, dziedāšanas vietā bija dzirdama neganta bļāušana, skolmeistari visbiežāk bija vācieši, kuri gandrīz nepārvaldīja latviešu valodu, nebija iestādes, kas izglītotu skolotājus, tādēļ to izglītības līmenis bija zems.⁷ Ja skolmeistars

bija vecs un darbam nederīgs, kā raksta Ludvigs Adamovičs, viņa vietā nevienu nevarēja atrast. Mācības tika organizētas bez jebkādas sistēmas, bez noteiktām mācību stundām, katķisms tika iekalts bez mazākās saprašanas, un, ja vēl izdevās iemācīt lasīšanu, skolmeistara mērķis bija sasniegts pilnībā. Muižās bija nepieciešams spēcīgs un čakls, nevis izglītots zemnieks.⁸

Viedokļi par zemnieku bērnu izglītošanu un viņu skolotājiem atšķīrās, jo par skolotāju drīkstēja strādāt teoloģijas students, viņš varēja par skolotāju izglītēt vienu skolnieku.⁹ Vidzemes ģenerālsuperintendents (1736–1744) Jakobs Benjamiņš Fišers (*Jacob Benjamin Fischer*, 1684–1744) bija izveidojis projektu par zemnieku skolu organizēšanu,¹⁰ ko 1737. gadā akceptēja Vidzemes landtāgs. Ģenerālsuperintendents Fišers tolaik ļoti labvēlīgi izturējās pret brāļu draudzi. Pēc viņa domām, pašiem nevāciešiem bija jāizglīto nevācieši. Tā arī citās vietās Vidzemē radās skolas zemnieku bērniem, piemēram, Ungurmuižā, kur 1734. gadā skolu bija dibinājis zviedru ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens (*Balthasar von Campenhausen*, 1689–1758). Viņš atbalstīja un veicināja Hernhūtes brāļu draudzes darbību. Ir jāatzīmē, ka latviešu zemnieki visbiežāk dzīvoja apvidū, kur viņi bija dzimuši, savu muižu viņi drīkstēja pamest tikai ar muižkungu atļauju. Savukārt baltvācieši devās ārzemju braucienos, apmeklēja radniekus, studēja ārzemēs, tādējādi iepazīstoties ar Rietumeiropas progresīvajām idejām. Tā piētisma idejas nonāca līdz Vidzemei un Kurzemei, iegūstot šeit ļoti lielu un spēcīgu ietekmi vairāku gadsimtu garumā.

Daudzus gadsimtus Baltijas vācieši uzturēja savstarpējus kontaktus, piemēram, ar Saksiju, kur atradās lielākie piētisma (Halle) un hernhūtisma (Hernhüte) centri. Īpaši nopelni tam, ka jaunie latvieši tika izglītoti par skolotājiem, lai varētu strādāt latviešu skolās, bija Vidzemē dzimušajai Magdalēnai Elizabetei fon Bīlovai (*Magdalene Elisabeth von Bülow*), kura kopš 1710. gada bija precējusies ar krievu armijas ģenerālleitnantu Ludvigu Nikolausu fon Hallartu (*Ludwig Nikolaus von Hallart*, 1659–1727). Jau 1714. gadā, abu kopīgajā ceļojumā, jaunā Hallarta kundze iepazīnās ar galveno piētisma pārstāvi, Frankes fonda dibinātāju Hallē Augustu Hermani Franki (*August Hermann Francke*, 1663–1727). Dažus gadus vēlāk viņa sazinājās ar grāfu Nikolaju Ludvigu fon Cincendorfu (*Nikolai Ludwig von Zinzendorf*, 1700–1760), kurš bija luterticīgs piētisma teologs, Hernhūtes brāļu draudzes dibinātājs un bīskaps, kā arī daudzu baznīcas dziesmu autors. Mūsdienu vēsturnieks un brāļu draudzes pētnieks Pauls Neustupnijs (*Paul Neustupny*) par nozīmīgu uzskata ģenerālleitnanta Hallarta un grāfa fon Cincendorfa saraksti no 1726. līdz 1727. gadam,¹¹ kurā ģenerālleitnants lūdza sūtīt uz Vidzemi skolotājus, lai varētu dibināt skolotāju semināru. 1727. gadā ģenerālleitnants fon Hallarts nomira, viņa iesākto darbu turpināja sieva, taču viņa nebija vienīgā, kura uzturēja kontaktus ar Franki un hernhūtiešiem Saksijā. Krimuldas mācītājs Johans Justs Grīners (*Johann Just Grüner*) bija studējis Halles Universitātē, un 1727. gadā bija iepazīnis ar grāfu fon Cincendorfu.¹² Savukārt 1729. gada rudenī mācītājs Grīners uzņēma pie sevis pirmos Hernhūtes misionārus. Kā pirmie ieradās Kristians Dāvids (*Christian David*), viens no pirmajiem brāļu draudzes pārstāvjiem, un Timotejs Fīdleris (*Timotej Fiedler*). Viņi apmeklēja Rīgu, Valmieru un Tallinu

(Rēveli). Vēlāk Vidzemē ieradās vairāki desmiti hernhūtiešu. Nozīmīga loma bija arī grāfa fon Cincendorfa vizītei 1736. gadā, kuras laikā viņš saņēma atļauju Hernhūtes brāļus un māsas sūtīt uz Vidzemi.

Skolotāju semināra izveide un darbība

Grāfa fon Cincendorfa ceļojums vainagojās ar panākumiem, un 1737. gadā tika nodibināts skolotāju seminārs Valmiermuižā. Skolotāju seminārs savu darbību uzsāka ģenerālienes fon Hallartes īpašumā. Viņa nodeva semināra rīcībā zemes gabalu un rūpējās par to, lai tiktu uzceltas speciālas ēkas. Laika posmā no 1737. līdz 1738. gadam fon Hallarte plānoja semināra darbu, tika pirkti būvmateriāli un celtas jaunas ēkas, viņai palīdzēja no Morāvijas nākušais Kristians Dāvids.

Kā jau iepriekš minēts, Valmiermuižas skolotāju semināra izveidi ietekmēja vairāki faktori: pirmkārt, piētisma idejas, kas ienāca Vidzemē no Rietumeiropas, otrkārt, hernhūtiešu kustība un tās pārstāvju ierašanās Vidzemē, treškārt, vācu tautības mācītāju atbalsts, ceturtkārt, fakts, ka Vidzeme bija Krievijas impērijas sastāvdaļa un, piektkārt, baltvācu muižnieku atbalsts, bez kura nebūtu iespējama Valmiermuižas skolotāju semināra izveide. Svarīgi ir pieminēt Vidzemes ģenerālsuperintendenta Heinriha Bruininga (*Heinrich Bruining*, 1675–1736) atbalstu, taču, lai seminārs darbotos, trūka skolotāju un telpu, un tikai pēc grāfa fon Cincendorfa vizītes sākās gatavošanās. Gada laikā toreiz tikai divdesmit gadus vecais semināra vadītājs Buntebarts (*Magnuss Friedrich Buntebarth*, 1718(?)–1750) apguva latviešu valodu un iepazinās ar zemnieku sadzīves apstākļiem Vidzemē.

Teologs Buntebarts vienu gadu gatavojās skolotāja gaitām, papildus strādādams par mājskolotāju pie barona Baltazara fon Kampenhauzena, kurš bija toreizējā ģenerālsuperintendenta Heinriha Bruininga svainis. Kā uzsver Heinrihs Bruinings, Baltazars fon Kampenhauzens bija pazīstams piētisma ideju aizstāvis, viņš komunicēja ar šā novirziena pārstāvjiem, tostarp arī ar Bruininga ģimenes locekļiem, kuru vidū bija arī daudzi Hernhūtes brāļu draudzes¹³ sekotāji. Brāļu draudzes kustības pētnieks Gvido Straube, savukārt, raksta, ka 1737. gadā līdz ar Buntebartu Latvijā ieradās vēl četri jaunieši – Martins Hadvigs (*Martin Hadwig*), Pependiks (*Pependick*), Turks (*Turk*) un Šmits (*Schmidt*),¹⁴ kuri tika sagatavoti skolotāja darbam. Kā vispiemērotākais semināra vadītāja amatam tika izvirzīts Buntebarts. Liela nozīme bija faktam, ka viņš bija labi apguvis vietējo zemnieku valodu. 1738. gada vasarā viņš nokārtoja eksāmenu un saņēma superintendenta atļauju strādāt par skolotāju. 1738. gadā seminārs uzsāka darbību ar astoņiem apmācāmajiem, taču turpmāko gadu laikā semināra audzēkņu skaits ievērojami pieauga. Kā redzams 1739. gada vizitācijas ziņojumos, šajā gadā seminārā bija jau 15 audzēkņi,¹⁵ kurus ģenerāliene fon Hallarte nodrošināja ar ēdienu, apģērbu un grāmatām. Audzēkņu skaits pakāpeniski palielinājās, un 1740. gada 17. februārī Kristians Dāvids no Valmiermuižas rakstīja, ka seminārā mācās jau divdesmit audzēkņi.¹⁶ Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir atrodama informācija, ka šajā gadā pie Buntebarta ir mācījušies aptuveni simts audzēkņi.¹⁷

Tā kā izmaksas par semināra būvi, tam piederošo ēku paplašināšanu, kā arī par semināra uzturēšanu bija ievērojamas un prasīja ļoti daudz līdzekļu, ģenerāliene fon Hallarte nevarēja segt visu audzēkņu uzturēšanās izdevumus. Tādēļ draudze maksāja par tiem audzēkņiem, kuri nāca no viņu vidus. Šajā apvidū lielākā daļa laukstrādnieku bija hernhūtiešu biedri vai sekotāji. Vācu vēsturnieka Heinriha Šaudina (*Heinrich Schaudinn*) pētījumi liecina, ka semināra audzēkņi mācījās visu gadu¹⁸ un šī skolotāju institūta mērķis bija izskolot ievērojamu skaitu latviešu zemnieku jauniešu, kuri spētu zināšanas tālāk nodot saviem tautiešiem. Skolotājs Buntebarts ziņoja, ka viņš iemācījis jauniešiem vieglu veidu, kā apgūt burtus, prasmi lasīt un rakstīt, dziedāt pēc notīm, jo latviešiem esot bijis grūti ieskaidrot, ka jādzied kārtīgi; visbeidzot izskaidrojis arī katķismu un Svētos Rakstus. Jāņem vērā, ka tolaik boksterēšana bija maz izplatīta metode, un pieļaujams, ka jau toreiz tika izmantota fonētiskā transkripcija. Lasīt mācībā, līdzīgi kā citās zemēs, tika izmantota Jēnas burtošanas jeb boksterēšanas metode,¹⁹ kuras galvenā pazīme bija, kā raksta Oto Nesterovs, lai apgūtu lasīt māku, nepieciešams iemācīties burtus alfabēta secībā pēc to nosaukumiem; prast lasīt zilbes (bez sakara ar vārdiem), pēc zilbju apgūšanas vingrināties tekstu lasīšanā.²⁰

Topošajiem skolotājiem Buntebarts mācīja grāmatvedību, prasmi diskutēt un strādāt ar bērniem, pareizi izteikties, vadīt “sirds kratīšanu” starp draudzes locekļiem un radīt “omulību”. Par semināra mācību saturu var izdarīt vien pieņēmumus, jo konkrētas atbildes nav atrodamas. Pieļaujams, ka tika izmantotas reliģiska satura grāmatas, Bībele, dziesmu grāmatas un praktiskās nodarbības.

Valmiermuiža bija pazīstama kā hernhūtiešu kustības centrs, un 1740. gadā te minēti četri līdz pieci tūkstoši kustības piekritēju jeb atbalstītāju,²¹ bet Kristians Dāvids 1740. gada 18. aprīlī vēstulē brālim Grasmanim rakstīja, ka atmodināto skaits varētu būt 5000.²² Savukārt skolotāju seminārs ieguva tik lielu popularitāti, ka audzēkņu pieplūdums radīja problēmas telpu trūkuma dēļ. Fon Hallartei vajadzēja domāt par jaunu telpu ierīkošanu, jo nesen celtais diakonāts nespēja uzņemt visus mācīties alkstošos un draudzes sanāksmju apmeklētājus.²³

1741. gada septembrī tika iesvētīta jaunā skolotāju sagatavošanas iestādes ēka, un viss ar fon Hallartes gādību radītais brāļu draudzes centrs tika nodēvēts par Jērakalnu.²⁴ Šī vieta kļuva par Hernhūtes brāļu centru Valmierā, šeit atradās ne tikai skolotāju seminārs. Blakus bija skola, šeit mitinājās skolotāji, kā arī ļaudis, kuri ieradās viesos. Buntebarts prezentēja savas darba metodes ģenerālkomisijai, komisijas locekļi – Fišers un fon Kampenhauzens – vēlējās, lai arī citu draudžu pārstāvji – latviešu jaunieši – varētu apgūt skolotāja amatu. Adamovičs savulaik norādījis, ka latviešu draudzes katra uz semināru varēja sūtīt divus jauniešus, tā tika sagatavots pietiekams skaits skolotāju.²⁵

Topošie skolotāji ieradās arī no attālākiem Vidzemes apgabaliem, un 1740. gadā palielinājās personālsastāvs,²⁶ jo vadīt nodarbības Buntebartam palīdzēja Jēnas Universitātes teoloģijas students Johans Ernsts Heims (*Johann Ernst Heim*), bet saimniecību vadīja Miškes (*Mischke*) kungs un kundze.²⁷ Jaunā ēka varēja uzņemt ap 100 dvēselēm.²⁸

Valmiermuižas skolotāju semināra pedagoģiskais devums

Analizējot Valmiermuižas skolotāju semināra pedagoģisko devumu, var secināt: pirmkārt, jo izglītotāks bija zemnieks, jo vairāk auga viņa pašapziņa un centieni sasniegt vēl vairāk, otrkārt, literatūra sekmēja intereses veidošanos audzināšanas procesā, jo daudzi semināra audzēkņi kļuva par skolotājiem, mājskolotājiem ģimenēs un dzejniekiem, treškārt, izmantojot progresīvas metodes, īsā laikā varēja sagatavot skolotājus no latviešu zemnieku jaunekļu vidus, ceturkārt, reliģiska satura grāmatas un Bībele palīdzēja latviešu zemniekam saskatīt izmaiņas savā dzīvē, deva cerību nākotnei un pievērsa lielu uzmanību tikumiskajai audzināšanai.

Valmiermuižas skolotāju semināram, salīdzinot ar 19. un 20. gadsimta skolotāju semināriem, nebija augsts apguvei piedāvāto zināšanu līmenis,²⁹ tomēr, ņemot vērā uzdevumu, kas tika izvirzīts 18. gadsimta pirmajā pusē, proti, sagatavot skolotājus no pašu latviešu vidus, seminārs attaisnoja uz to liktās cerības un sasniedza mērķi.

Līdz pat 20. gadsimta beigām latviešu pētnieku darbos un publikācijās Valmiermuižas skolotāju semināra nozīme tika vērtēta ļoti kritiski. Latviešu izglītības darbinieks Ludvigs Adamovičs uzskatīja, ka šos latviešu skolotājus vien ar atrunu var dēvēt par izglītības darbiniekiem: “Viņi varēja būt baznīcas kalpotāji un praksē vairāk strādāja baznīcā, nevis skolā. Arī viņu tikumiskais līmenis lielāko tiesu nelikās būt bijis augsts. Viņi bija atkarīgi no muižniekiem, kas viņus jau kā nevāciešus novērtē zemu.”³⁰ Mūsdienu pētnieki, kuri analizējuši Hernhūtes brāļu draudzes nozīmi Latvijā – Gvido Straube un Gundars Ceipe –, ir citās domās. Viņi uzsver brāļu draudžu spēcīgo ietekmi arī attiecībā uz Vidzemes zemnieku sociālo un saimniecisko dzīvi, un jo īpaši uz izglītību. Kā apgalvo Straube, mācītāji un muižnieki respektēja daudzus Valmiermuižas skolotāju semināra audzēkņus, un skolotāju viedoklis tika augstu vērtēts, viņu padomos ieklausījās.³¹ Savukārt Ceipe akcentē hernhūtiešu kustības un Valmiermuižas skolotāju semināra lielo nozīmi latviešu zemnieku pašvērtības izjūtu stiprināšanā un zemnieku kustības izveidošanā, kas vēlāk tika nosaukta par tautas “dīžo atmodu”³².

Apkopojot vērtējumus par Valmiermuižas skolotāju semināra pedagoģisko devumu, var secināt, ka tā bija iespēja apgūt skolotāja amatu dzimtajā valodā; līdz ar izglītības iespēju latviešu zemnieks varēja izzināt pasauli un ietekmēt politisko situāciju; reliģiska satura mācību līdzekļi palīdzēja veidot savu garīgo pasauli, atteikties no netikumiem un pievērst uzmanību bērnu audzināšanai.

Seminārs – vēstnesis latviešu inteligences veidošanās procesam

Paaugstinātā latviešu tautas pašvērtības izjūta, kas bija vērojama pašu hernhūtiešu vidū, beidzās ar spēcīgu saspīlējumu starp brāļu draudzēm un luterisko baznīcu,³³ kas nevēlējās zaudēt savu ietekmi. Tas, savukārt, kļuva par iemeslu, ka luteriskās baznīcas mācītāji arvien kritizēja hernhūtiešu brāļu draudžu ietekmi, kā arī Valmiermuižas skolotāju

seminārā izglītotie skolotāji tika novērtēti kā ideoloģiski nepareizi sagatavoti. Pastāvošā vara labi apzinājās, ka jaunajiem skolotājiem sniegtās zināšanas paaugstina viņu izglītības līmeni, tādā veidā aktīvi ietekmējot arī sociālo sistēmu, politiskos notikumus un radot neapmierinātību latviešu zemnieku vidū.³⁴ Vērā ņemamas ir mūsdienu vācu vēsturnieka Oto Taigelera (*Otto Teigeler*) atziņas. Pētnieks uzsver, ka pārmetumi, kas tika izvirzīti pret hernhūtiešu darbību, attiecas uz trim aspektiem, pirmkārt, radās tādi ierīkojumi un iestādes (skolotāju seminārs un skolas), kas atšķirībā no evaņģēliskās baznīcas pārņēma cilvēku prātus, otrkārt, hernhūtiešu skolotāji iedragāja vietējās garīdzniecības autoritāti, un, treškārt, jaunā mācība tikai daļēji atbalstīja evaņģēlisko baznīcu.³⁵ Tā kā Hernhūtes brāļu draudzes pārstāvjiem bija cita dzīves uztvere, brāļi un māsas cīnījās pret nabaga zemnieku tautas grimšanu alkoholismā un analfabētismu, tika apgalvots, ka viņi tādējādi iestājās pret oficiālo baznīcu un valsti.

Vēsturnieki Adamovičs un Straube izsaka viedokli, ka par organizētās latviešu zemniecības tapšanu Vidzemē 18. gadsimtā ir jāpateicas hernhūtiešu kustībai, kā arī Valmiermuižas seminārā sagatavotajiem skolotājiem, jo tieši viņi aizlieguma gados kļuva par kustības garīgajiem un ideoloģiskajiem pārstāvjiem. Taču jāuzsver, ka Valmiermuižas skolotāju seminārs, pirmkārt, bija privāta mācību iestāde un pastāvēja kā Vidzemes piētiskās grupas ideoloģisko mērķu īstenotājs; skolotāju seminārs popularizēja šo ideoloģiju, kura nebija tikama pastāvošajai varai. Otrkārt, 18. gadsimtā skolotāju seminārs Vidzemē bija progresīva mācību iestāde, jo tā uzsāka skolotāju sagatavošanu no latviešu zemnieku jaunekļu vidus, treškārt, skolotāju seminārā izglītotie audzēkņi pārstāvēja citas interešu grupas, ne oficiālās varas ideoloģiju, un, ceturtkārt, skolotāju seminārs ieguva tik lielu popularitāti, ka mācīties gribētāju skaits pieauga, radot visus priekšnoteikumus pirmajai latviešu tautas atmodai un uzsverot izglītības nepieciešamību un tās lomu ikvienas tautas pastāvēšanā un attīstībā.³⁶

Ņemot vērā šos faktorus, Valmiermuižas skolotāju seminārs bija mācību iestāde, kas apdraudēja pastāvošās varas ilgtspēju, tāpēc Valmiermuižas skolotāju seminārs tika slēgts, jo jauno skolotāju ideoloģiskā sagatavotība, kas atbilda hernhūtiešu uzskatiem, nesaskanēja ar oficiālās politiskās varas uzskatiem par to, kādu vajadzētu veidot valsts sociāli politisko iekārtu Vidzemes guberņā. Vidzemes muižnieku vairākums atbalstīja oficiālās varas nostāju izglītības jautājumā, jo paši muižnieki tolaik bija ar zemu izglītības līmeni, tādēļ zemnieku izglītošanā saskatīja ekonomiskus zaudējumus un bīstamību savas kārtas interesēm. Latviešu zemnieku izglītošana tika uzskatīta par nevēlamu, jo oficiālā vara un vietējie muižnieki uztvēra izglītību kā faktoru, kas paver iespēju piekļūt politiskās varas slēptajiem vēstures faktiem.

Pēc semināra slēgšanas tās audzēkņi turpināja strādāt par muižu skolotājiem, kā uzskata Gvido Straube, neviens nepadevās – nedz latviešu zemnieki, nedz arī baltvāciešu muižnieki un mācītāji. Hernhūtes brāļu draudze, par spīti aizliegumam darboties, 18. un 19. gadsimtā sasniedza neredzētu uzplaukumu vairāku gadu desmitu garumā, viņu panākumi vistiešāk atsoguļojās izglītībā un latviešu reliģiozitātes veicināšanā.³⁷

Vācu vēsturnieks un teologs Vilhelms Kāle (*Wilhelm Kahle*) piemin mazāk zināma fon Hallartu ģimenes mājskolotāja un Frankes skolnieka Alberta Antona Firorta (*Albert Anton Vierorht*, 1697–1761) nopelnus.³⁸ Viņš vēlāk kļuva par mācītāju Rēvelē. Mācītājs Firorts bija viens no brāļu draudzes kustības garīgajiem vadītājiem Igaunijā, viņam bija laba sadarbība ar Valmiermuižas brāļu draudzi un fon Hallartu ģimeni. Mācītāja Firorta nopelni manāmi gan Vidzemē, gan arī vēlāk Saksijā. Pieredze Vidzemē, jo īpaši Valmiermuižā un Rēvelē, pamudināja viņu 1748. gadā pārņemt vairāku audzināšanas iestāžu un Marienbornas teoloģijas semināra vadību. Firorts Igaunijā līdzdarbojās Bībeles tulkošanā,³⁹ savukārt cits Frankes skolnieks – Frīdrihs Bernhards Blaufūss (*Friedrich Bernhard Blaufuß*, 1697–1756) – strādāja jau pie otrā Bībeles izdevuma latviešu valodā (1739). Frankes audzēknis un līdzstrādnieks Blaufūss bija Firorta sekotājs, savulaik viņš bija ieņēmis mājskolotāja vietu fon Hallartu ģimenē, vēlāk kļuva par mācītāju Palsmarē un Rīgā.⁴⁰

Turpmāko Hernhūtes brāļu draudzes ietekmi attiecībā uz skolotāju izglītošanu Latvijas teritorijā var novērot simts gadus pēc Valmiermuižas skolotāju semināra dibināšanas, šoreiz – Valmierā. Šeit 1839. gadā sāka darboties Vidzemes skolotāju seminārs, kas turpināja strādāt līdz 1849. gadam, vēlāk tas tika pārcelts uz Valku – tā bija robeža, kur saplūda latviskā un igauņiskā Vidzeme. Šeit nevācieši tika skoloti par ķesteriem un baznīcas skolu skolotājiem. Tolaik skolotājus gatavoja ne tikai svarīgāko mācību priekšmetu pasniegšanai, tika apgūta arī klavierspēle un dziedāšana, šīs prasmes gan vairāk atbilda ķestera amatam. Pirmais semināra vadītājs Jānis Cimze bija brāļu draudzes loceklis, un arī viņa audzēkņus saistīja hernhūtiešu idejas, kā piemēru var minēt pirmos latviešu Vidzemes kurlmēmo skolas skolotājus un vadītājus Eduardu Inzelbergu un Vilipu Švēdi. Arī Cīravas–Dzērves skola Kurzemē, ko no 1833. līdz 1843. gadam pabeidza vismaz 25 skolotāji, nepalika bez piētisma ietekmes. Skolas vadītājs izglītību ieguva mazajā Deksnas skolotāju seminārā, kur laikā no 1774. līdz 1807. gadam valdīja piētisma idejas.

Daudz vēlāk hernhūtiešu brāļu draudzes ietekme vērojama pirmajā augstskolā, kas atradās tagadējās Latvijas teritorijā, proti, 1862. gadā dibinātajā politehnikumā, kas 1896. gadā kļuva par Rīgas Politehnisko institūtu. Arī šeit bija studenti, kuriem bija tuvas brāļu draudzes idejas. Šie sekotāji tika dēvēti par menonītiem, daži brāļu draudzes pēcteči, tostarp arī students Jānis Poruks, kurš vēlāk ar saviem literārajiem darbiem ietekmēja latviešu tautas garīgās vērtības. Poruka dzejā tēlotais bezpalīdzīga, vientuļa un nomaļus stāvoša cilvēka raksturs veidots hernhūtisma ietekmē – šī reliģiskā kustība mācīja samierināties ar apstākļiem un nepretoties ļaunumam.

Lai gan Rīgas Politehniskais institūts bija tehniska augstskola, tomēr daudzi absolventi vēlāk strādāja par skolotājiem. 20. gadsimta pirmajā pusē daži hernhūtiešu brāļu draudzes atbalstītāji sāka darboties arī 1919. gadā dibinātajā Latvijas Universitātē, īpaši pieminams teologs Edgars Rumba.

Skolotāju semināra darbība Valmiermuižā kā pirmā skolotāju izglītošanas iestāde ir ierakstījusi nozīmīgu lappusi pedagoģijas vēsturē, sevišķi skolotāju izglītības vēsturē

Latvijā. Tā veicināja ne tikai zināšanu apguvi un nodošanu, bet arī deva ieguldījumu tautas audzināšanā, jo īpaši tikumisko un reliģisko vērtību popularizēšanā. Valmiermuižas skolotāju semināra darbība nodrošināja lasītprasmes attīstību pieaugušo vidū, skolotāji iesaistījās latvisko tradīciju uzturēšanā un attīstībā.

Atsauces

- ¹ Ķestere I. *Pedagoģijas vēsture. Skola, skolotājs, skolēns*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004. 113. lpp.
- ² Gliks E. *Darba mūžs un mūža darbs*. Apcerējis prof. Dr. L. Bērziņš. Rīga: Latvijas ev. lut. baznīcas virsvalde, 1935. 21. lpp.
- ³ Anspaks J., Ruberts J. u. c. *Tautas izglītības un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga: Zinātne, 1987. 24. lpp.
- ⁴ Guleke J. H. *Geschichte des livländischen Volksschulwesens*. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1997. S. 37–38.
- ⁵ Turpat, S. 38.
- ⁶ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963. 285. lpp.
- ⁷ Turpat, 293.–294. lpp.
- ⁸ Turpat, 297.–299. lpp.
- ⁹ Turpat, 286. lpp.
- ¹⁰ Donnert E. *Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008. 88. lpp.
- ¹¹ Neustupny P. Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine in Estland und Lettland. 5. *internationale Konferenz MORAVIAN*. 16.–18.10.2009 in Suchdol und Odrou/Zauchtel. S. 2. Pieejams: www.go-east-mission.de [sk. 15.08.2012.].
- ¹² Schaudinn H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München: E. Reinhardt, 1937. S. 62.
- ¹³ Bruiningk H. *Das Geschlecht von Bruiningk in Livland*. Elibron Classics, 2006. S. 144–154, 296.
- ¹⁴ Straube G. Ģenerālienes M. E. fon Hallartes rūpe. Krūze A. (red.). *Laikmets un personība*. 6. sēj. Rīga: RaKa, 2005. 98.–113. lpp.
- ¹⁵ Schaudinn H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. S. 63–64.
- ¹⁶ Sk.: A. B. U. [Archiv der Brüder-Unität], R. 19. G. a. 1. 2. a.
- ¹⁷ LVVA [Latvijas Valsts vēstures arhīvs], 237. f., 1. apr., 8. l., 13. lpp.
- ¹⁸ Schaudinn H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. S. 63–64.
- ¹⁹ Ņesterovs O. *Latviešu valodas un literatūras mācīšanas metodikas attīstība*. Rīga: Zvaigzne, 1974. 176. lpp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ LVVA, 237. f., 1. apr., 8. l., 14. lpp. Sal.: Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. 529. lpp.
- ²² A. B. U., R. 19. G. a. 1. 2. a.
- ²³ LVVA, 237. f., 1. apr., 8. l., 15. lpp.
- ²⁴ LVVA, 237. f., 1. apr., 8. l., 16. lpp.
- ²⁵ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. 293. lpp.
- ²⁶ Schaudinn H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. S. 27.
- ²⁷ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. 305. lpp.
- ²⁸ LVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 1458. lpp.; 233. f., 1. apr., 320. l., 46. lp.
- ²⁹ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. 299. lpp.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ Straube G. Ceļā uz nacionālu valsti. *Informācija, revolūcija, reakcija: 1905–2005: starptautiska konference*. 23.–25.11.2005. *Materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005. 12. lpp.
- ³² Ceipe G. Hernhūtieši: kas tie tādi un kāpēc viņi būtu jāgodā? Divi Pēteri. *Skola un Ģimene*. 2000. Nr. 10. 13. lpp.

- ³³ Teigeler O. *Die Herrnhuter in Russland. Ziel, Umfang und Ertrag ihrer Aktivitäten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006. S. 160.
- ³⁴ Schaudinn H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. S. 137; Teigeler O. *Die Herrnhuter in Russland*. S. 160.; Straube G. Ģenerālienes M. E. fon Hallartes rūpe. 98.–113. lpp.
- ³⁵ Teigeler O. *Die Herrnhuter in Russland*. S. 160.
- ³⁶ Straube G. Latvijas brāļu draudzes diārijs. Rīga: N. I. M. S., 2000. 232.–233. lpp.
- ³⁷ Straube G. Ģenerālienes M. E. fon Hallartes rūpe. 98.–111. lpp.
- ³⁸ Kahle, W. *Die Begegnung des baltischen Protestantismus mit der russisch-orthodoxen Kirche*. Leiden/Köln: E. J. Brill, 1959. S. 53.
- ³⁹ LVVA, 4011. f., 1. apr., 5914. lp.
- ⁴⁰ Schaudinn H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des Jahrhunderts*. S. 26.

Ineta Strautiņa

The Role of Valmiermuiža in the History of Pedagogical Education

Summary

Keywords: the Reformation, the history of pedagogy, Latvian Unity of the Brethren, the Valmiermuiža Seminar for Teachers, the church history

The article focuses in the establishment of the Valmiermuiža Seminar for Teachers and its preconditions. The foundation of the Seminar was related to the historical situation in Livonia over the late 17th and early 18th centuries. It was affected by several factors: first of all, the ideas on Pietism emerging in Livonia from the Western Europe; secondly, the Herrnhutian movement and the arrival of its representatives in Livonia; thirdly, the support of German priests; fourthly, Livonia was part of the Russian Empire; and, fifthly, the support of Baltic German landlords, which was crucial in establishing the Valmiermuiža Seminar for Teachers.

Examining the pedagogical task of the teachers participating in the Valmiermuiža Seminar, it can be concluded that the more educated the peasants were, the more ambitions they had and the higher was their confidence. Literature facilitated the raise of interest during the educational process, since many students of the seminar later became teachers in schools or tutors in homeschool environments. On the basis of progressive methods, only a short period of time was necessary to turn Latvian peasants into teachers. Books of religious content and the Bible helped Latvian peasants to notice the change in their lives and the potential to lead a different life in future. In comparison to the seminars organised in the 19th and 20th centuries, the Valmiermuiža Seminar for Teachers did not provide a high level of knowledge; however, taking into account the task that was set for the first half of the 18th century, namely, to prepare teachers from Latvian candidates, the seminar justified its expectations and reached the goal.

Pāvels Štolls

Čehu un latviešu brāļu draudžu darbība un tās refleksijas literatūrā

Atslēgvārdi: čehu brāļu draudze, latviešu brāļu draudze, čehu literatūra, latviešu literatūra, sirdsšķīsto ļaužu tēls

Čehu brāļu draudzes tēma ir saistīta ar latviešu kultūru galvenokārt divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, latviešu brāļu draudzi (hernhūtiešu kustību) 18. gadsimtā nodibināja Hernhūtes sūtņi, kuru dzimtene bija Austrumčehija – Morāvija. Lai gan viņi pēc savas izcelsmes pārsvarā bija etniskie vācieši, tomēr rūpīgi glabāja senās čehu brāļu draudzes garīgo mantojumu. Tieši šī iemesla dēļ viņi katoliskajā Čehijā tika vajāti, bija spiesti emigrēt un Saksijā nodibināt misijas punktu Hernhūti. Otrkārt, latviešu hernhūtieši 18. un 19. gadsimtā izveidoja plašu tekstu (pārsvarā rokrakstu) korpusu, ko var saukt par primāro hernhūtiešu literatūru un kas bija pirmie pašu latviešu radītie reliģiskie, historiogrāfiskie, literārie un citi teksti. 19. un 20. gadsimtā brāļu draudzes idejas Latvijā nozīmīgi atbalsojās gan tieši – sekundārajos literārajos tekstos (kuru autori bija brāļi Kaudzītes, Jānis Poruks, Jūlijs Vecozols, Arturs Baumanis un vairāki citi), gan netieši – terciārajos tekstos, īpaši sirdsšķīsto ļaužu tēlā. Līdzīgi teksti pastāv arī Čehijā – brāļu draudzes pirmdzimtenē.

Salīdzinot brāļu draudzes vēsturi čehu zemēs un Vidzemē, var konstatēt dažas līdzības un atšķirības. Pirmkārt, abas reliģiskās kopienas sāka darboties vēsturiski sarežģītajā laika posmā. Čehijas gadījumā brāļu draudze bija radusies 1457. vai 1458. gadā, reaģējot uz husītu radikālā spārna, īpaši taborītu, galīgo sakāvi Lipanu kaujā 1434. gadā. Brāļi bija vīlušies, ka husītu konservatīvais spārns, tā saucamie utrakvisti, cenšoties izdabāt katoļu baznīcai, nodeva vienu no galvenajiem husītu kustības ideāliem – pakļaušanos Dieva Vārdam kā augstākajai autoritātei, tāpēc 1467. gadā brāļi atstāja katoļu baznīcu, ievēlēja paši savus mācītājus un sāka darboties pēc saviem likumiem.

Gandrīz pēc 270 gadiem senās čehu draudzes piekritēji no Hernhūtes nodibināja latviešu brāļu draudzi, tomēr tā laika vēsturiskā situācija Vidzemē – vispārējā pagrimuma laikā pēc Lielā Ziemeļu kara – arī bija ļoti sarežģīta. Šajā laikā tika izveidotas pirmās latviešu brāļu draudzes – vispirms vācu brāļu, vēlāk latviešu brāļu vadībā. Tās darbojās pēc saviem īpašiem likumiem, tādējādi nereti nonākot konfliktā ar oficiālo luterisko baznīcu, kā arī ar laicīgo varu.

Otrkārt, līdzības saskatāmas arī abu kopienu sākotnējā vajāšanas posmā, ko čehu gadījumā sāka īstenot pirmais brāļu patrons, vēlākais “husītu karalis”, Jiržijs no Podebradiem. Izņemot īsu laiku 17. gadsimta sākumā, čehu brāļu draudze netika oficiāli atzīta līdz

pat 1861. gadam, kad tika izdots t. s. Protestantu patents, bet atļauju izveidot patstāvīgu baznīcu brāļu draudze ieguva tikai 1880. gadā. Kā zināms, arī latviešu brāļi tika vajāti, un uz vairākiem gadu desmitiem viņiem bija jādodas “klusajā gājienā”. Abas kustības savu darbību sāka izplatīt lauku novados, tālu no varas centriem. Čehu Brāļu draudze radās Austrumbohēmijas ciematā Kunvaldā. Pakāpeniski tā ieguva plašu atbalstu aristokrātijas un pilsētnieku aprindās, kopš 16. gadsimta vidus draudzes centrs atradās Morāvijā. Latvijā brāļu darbība tika koncentrēta Vidzemes vidienē, Rīgā līdz pat starpkaru posmam tā bija vāja.

Treškārt, gan čehu, gan latviešu brāļi bija ternārais reliģiskais un sabiedriskais spēks, kas pats veidoja ternārās reliģiskās un sabiedriskās struktūras. Pēc semiotiķa Jurija Lotmana (*Jurij Lotman*) domām, tās ir raksturīgas Rietumu civilizācijai. Ja Čehijā brāļi veidoja trešo spēku starp katoļiem un utrakvistiem, tad Latvijā – starp ortodoksālajiem luterāņiem un latviešu zemniekiem ar pagāniskiem priekšstatiem. Lai gan abas salīdzinoši nelielās brāļu kopienas īpašā veidā ietekmēja savu nāciju attīstību, to kultūras un identitātes veidošanās, tās galvenokārt sludināja universālo kristīgo vēsti un tāpēc tām nebija nacionālo šķēršļu. Latviešu brāļi sadarbojās ar vācbraļiem un piētisma ietekmētajiem vācbaltiešiem. Čehu draudzei jau 1480. gadā pievienojās vācu valdensieši, izveidojot stipru vācu atzaru, kam bija izšķiroša loma, atjaunojot brāļu draudzi Hernhūtē. Abas kopienas pārvarēja arī sabiedrības kārtas uzliktās robežas, jo tās locekļu un atbalstītāju vidū bija arī cilvēki no augstākās sabiedrības. Tieši čehu aristokrāti – ietekmīgās brāļu muižniecības izcilākie pārstāvji – bija tie, kuri cieta sakāvi Prāgas Baltā kalna kaujā 1620. gadā un gadu vēlāk tika sodīti ar nāvi Vecpilsētas laukumā.

No tā izriet ceturtais aspekts, kas būtiski atšķir abas brāļu draudzes. Trīsdesmit gadu kara laikā, 1627. gadā Bohēmijā un 1628. gadā Morāvijā, stājās spēkā Atjaunotā zemes konstitūcija, kas deva pamatu ilgstošai un vardarbīgai čehu zemju rekatolizācijai. Zemes brīvie iedzīvotāji, kuri nevēlējās pāriet katoļu baznīcā, bija spiesti emigrēt, bet dzimtcilvēkiem bija jāpieņem sava kunga katoļu ticība. Brāļu draudze turpināja darboties trimdā un kā sporādiskā “apslēptā sēkla” – dzimtenē. Jāatzīst, ka rekatolizācijas pasākumi tomēr izrādījās diezgan sekmīgi. Par to liecina fakts, ka, “sākoties čehu nacionālajai atmodai, mūsu patriotiem nebija vispār nekādu zināšanu par vecajiem Brāļiem un viņu darbu”¹. Turpretim Vidzemē brāļu draudzes locekļi bija tieši iesaistīti nacionālās atmodas gatavošanas procesos.

Saistībā ar brāļu draudzes literatūru, atšķirībā no Latvijas gadījuma, kur literārās vērtības piemīt galvenokārt sekundārajiem un terciārajiem tekstiem, čehu literatūrā vislielākā nozīme ir primārajiem tekstiem, īpaši brāļu draudzes darbiem pirms hernhūtiešu izraidīšanas trimdā. Čehu brāļu draudzes kultūras darbība kopš tās sākuma turpināja toreiz jau novārtā atstāto husītu kultūras mantojumu, koncentrējoties uz sieviešu un bērnu izglītošanu. No husītiem brāļi pārņēma un tālāk attīstīja arī nacionālā (nevis latīņu valodā bāzētā) humānisma programmu, kuras pamats bija dzimtās valodas un literatūras pilnveidošana. Šajā programmā vecā brāļu draudze sasniegusi trīs īpaši izcilus rezultātus.

Pirmais sasniegums bija saistīts ar tautas garīgo dziesmu tradīciju, ko iedibinājis Jans Huss (*Jan Hus*) un kas kļuvusi par visas čehu reliģiskās reformācijas “visvarenāko izpausmi [...] un neparasti iedarbīgo propagandēšanas līdzekli. Tā kalpoja audzināšanai, organizācijai un disciplīnai, atsevišķu grupu un grupējumu konfesijas stiprināšanai, tā izvirzīja politisku programmu un pārvērtās arī briesmīgā kara ierocī, nezaudējot savu garīgo raksturu”². Dziesma kā kara ierocis gan attiecas uz husītu kustību, jo brāļu draudze, pamatojoties uz 15. gadsimta čehu teologa Petra Helčicka (*Petr Chelčický*) mācību, atteicās lietot vardarbību garīgo mērķu sasniegšanai. Jau husītu Čehijā radusies Eiropā unikāla dziesmu krājumu tradīcija, kas savu kulmināciju sasniedza, tieši pateicoties brāļu draudzei. Svarīgi bija, ka draudze atgriezās pie garīgās dziesmas pirmatnējās vienkāršības un sarežģīto husītu polifonisko korāļu vietā “koncentrējās uz kopīgu, tautisku, vienoto jūtu caustrāvotu, vienbalsīgu kora dziedāšanu”³. Brāļu draudzes dziesmas Čehijā ietekmēja gan katoļu, gan utrakvistu autorus, tās bija zināmas arī Mārtiņam Luteram (*Martin Luther*), un vācu pētnieki “atrod pat divu trešdaļu brāļu izcelsmes dziesmu pārsvaru daudzās 16. gadsimta evaņģēliskās dziesmu grāmatās”⁴. Lai gan 17. gadsimtā šī lielā ietekme gandrīz izzuda, vēl 1735. gadā Nikolausa Ludviga fon Cincendorfa (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*) dziesmu grāmatā 2357 dziesmu starpā atrodamas 29 senas brāļu dziesmas.⁵ Tāpēc ļoti ticams, ka arī latviešu brāļu draudzes dziesmu grāmatās iekļautas senās čehu brāļu draudzes dziesmas. Šis jautājums vēl gaida dziļāku izpēti.

Nākamais draudzes izcilais sasniegums bija visas Bībeles tulkojums no oriģinālvalodām, kas izdots 16. gadsimtā (čehu tulkojumi no latīņu valodas eksistēja jau kopš 14. gadsimta). Bībeles tulkotāju kolektīvā savienojusies lieliska humānistiska izglītība ar valodas dotībām, un šis teksts kļuvis par klasiskās čehu valodas paraugu turpmākajiem četriem gadsimtiem. Šo grandiozo darbu ar savu Jaunās Derības tulkojumu uzsāka morāvietis Jans Blahoslavs (*Jan Blahoslav*) – brāļu draudzes bīskaps un daudzējādā ziņā Jana Amosa Komenska (*Jan Amos Komenský*) priekštecis. Viņš, līdzīgi Komenskim, apvienoja baznīcas garīgo vadību ar pedagogiju un izglītību, zinātņi un mākslu, sarakstīja čehu gramatiku, ar saviem tulkojumiem paaugstināja čehu literārās valodas līmeni un no jauna izrediģēja brāļu draudzes dziesmu krājumus. Bībeles tulkojums tika izdots no 1579. līdz 1594. gadam Morāvijas ciematā Kralicē pie Oslavas – “Kralices Bībele” (*Bible kralická*), sākumā sešos sējumos apmēram 1000 eksemplāru lielā tirāžā un pārsvarā brāļu draudzes garīdznieku vajadzībām. Nākamie divi izdevumi vienā sējumā tika izdoti 1596. un 1613. gadā un bija paredzēti plašākam lasītāju lokam, lai arī šī grāmata maksāja ļoti dārgi. Šis tulkojums tika atkārtoti izdots trimdā, un tas kļuvis par pamatu čehu zinātnes un literatūras atjaunošanai 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē. No šīs Bībeles valodas un stila iedvesmu smēlās, piemēram, nozīmīgākais 19. gadsimta pirmās puses čehu dzejnieks Karels Hineks Māha (*Karel Hynek Mácha*).

Trešais izcilākais brāļu draudzes sasniegums bija Jana Amosa Komenska mūža veikums. Viņš bija viens no lielākajiem čehu domātājiem, teologiem, filozofiem, pedagogiem un rakstniekiem, kā arī pēdējais čehu brāļu draudzes bīskaps. Dzimis Morāvijā, bet lielu

daļu savas dzīves pavadījis trimdā, apbedīts Nārdēnā, Nīderlandē. No viņa daudzveidīgā radošā mantojuma pasaulē viszināmākās ir viņa valodu mācībgrāmatas un darbi par pedagogiju un didaktiku: čehi viņu labprāt sauc par tautas skolotāju. Baltija bija viņa ietekmes izplatības austrumu robeža, ko, Komenskim vēl dzīvam esot, sasniedza viņa darbu izdevumi – galvenokārt mācību grāmatas “Atvērtās durvis uz valodām” (*Janua linguarum reserata*, 1631) grieķu–latīņu versijas izdevums Tartu 1648. gadā. Pēc igauņu komeziologa Lembita Andresena (*Lembit Andresen*) ziņām,⁶ dažām Komenska mācību grāmatām vajadzēja būt izdotām vēl agrāk – Rīgā, bet šā raksta autoram ir zināmi tikai divi vēlāki Rīgas izdevumi – 1682. gadā “Jutekļiem uztveramo lietu pasaule attēlos” (*Orbis sensualium pictus*, 1658) un darba “Atvērtās durvis uz valodām” 1685. gadā publicētā vienkāršotā versija ar saīsināto nosaukumu “Vestibils” (*Vestibulum*, 1632). Latviešu hernhūtiešu rokrakstos netiešā veidā parādās divi Komenska teksti. Viņa *Historia Fratrum bohemorum* jeb *Ecclesiae slavonicae brevis historiola* (1660) visticamāk bija viens no atkārtoti norakstītā “Stāstījuma no tās vecas Brāļu Draudzes” jeb “To stāstu no tās vecas Brāļu Draudzes” (1798–1801, 1835, 1845–1849) avotiem, un, domājams, Komenska plaši pazīstamie darbi “Čehu Brāļu draudzes baznīcas statūti” (*Ratio disciplinae ordinisque ecclesiastici in Unitate fratrum Bohemorum*, 1633, 1660, 1702) netieši ietekmēja arī Vidzemes “Draudzes likumus”. Tikai 1992. gadā Latvijā izdots viens no lielākajiem Komenska pedagoģiskajiem darbiem “Lielā didaktika” (*Didactica magna*, 1657). Tomēr nav jāaizmirst, ka Komenskis bija arī pēdējais čehu brāļu draudzes biskaps, kurš ir uzsvēris: “Ko es rakstīju jaunatnei, rakstīju nevis kā pedagogs, bet gan kā teologs,”⁷ tātad kā brāļu draudzes teologs.

Daiļliteratūru Komenskis bagātinājis īpaši ar savu prozu – “Pasaules labirints un sirds paradīze” (*Labyrint svēta a ráj srdce*, 1631), kas ir 17. gadsimta čehu literatūras visvērtīgākais daiļdarbs. Cik šā raksta autoram zināms, Baltijā tas netika izdots, izņemot Lietuvu, kur tas tika iekļauts 1975. gada Komenska darbu izlasē, kas nekavējoties tika aizliegta arī tāpēc, ka Komenska ceļinieks pa pasaules labirintu “meklē kārtību un harmoniju atbaidošo pretrunu pasaulē,”⁸ – tā padomju laikā bija pārāk divdomīga tēma. Latviešu brāļu draudzes vidē varētu atrast zināmas paralēles ar angļu puritāņa Džona Banjana (*John Bunyan*) darbu “Svētceļnieka gaita no šīs pasaules uz nākamo” (*The Pilgrim's Progress from This World to That Which Is to Come*, 1678), ko vienkāršotā versijā iztulkojis Juris Natanaēls Ramanis ar nosaukumu “Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm” (1787–1797) un kam, kā norāda Pauls Daija, bija diezgan liela atbalss ne tikai brāļu vidū vien.⁹ Komenska ceļinieks beidzot atrod dzīves jēgu savā sirdī, līdzīgi, piemēram, Jāņa Poruka darba “Pērļu zvejnieks” (1895) galvenajam varonim.

19. gadsimtā brāļu draudzes garīgais mantojums lēnām atgriezās čehu tautas apziņā, tomēr tā ietekme uz nacionālo atmodu bija būtiska, jo īpaši pateicoties trim personībām. Tās visas ir saistītas ar Slovākiju, kur brāļu draudzes kultūras mantojums bija vairāk saglabājies un attīstīts. Pirmais no tiem – Františeks Palackis (*František Palacký*) – bija čehu modernās vēstures zinātnes dibinātājs, rakstnieks, politiķis, izcils tautas atmodas pārstāvis, kurš tiek saukts par tautas tēvu. Viņš nāca no morāviešu evaņģēliskās ģimenes,

studēja Slovākijā un par čehu vēstures augstāko punktu uzskatīja reliģisko reformāciju – īpaši husītu un brāļu draudzes izvirzītos ideālus. Šāds uzskats vēlāk bija arī Čehoslovākijas valsts dibinātājam – prezidentam Tomāšam Garikam Masarikam (*Tomáš Garrigue Masaryk*) – to atzina pat viņa kvēlais oponents vēsturnieks Josefs Pekaržs (*Josef Pekař*), kurš to izteica ar šādiem vārdiem: “[...] humanitātes ideāls ir mūsu nacionālās dzīves visa jēga. Humanitāte, tīrā cilvēcība nav nekas cits kā vispārējās brālības ideāls, mūsu brāļu draudzes ideāls, īsti čehu ideāls. Mūsu nacionālā atmoda ir to reformācijas ideju turpinājums, par kurām Jans Huss gāja mocekļa nāvē.”¹⁰

Palackis bija arī čehu komenoloģijas pamatlicējs, brāļu draudzes vēsturnieks un propagandētājs. Viņa domubiedri bija divi slovāki, kuri vēlāk kļuva par nozīmīgiem čehu tautas atmodas darbiniekiem. Evaģēliskais mācītājs, dzejnieks, filologs un vēsturnieks Jans Kollārs (*Ján Kollár*) bija ne tikai Komenska darbu pazinējs, bet arī Komenska pedagoģisko principu praktiskais īstenotājs: “Abu domātāju nozīmīgā kopīgā iezīme ir pastāvīgās pašpilnveidošanās ideja, kā arī nacionālās idejas savienojums ar vispārcilvēcisko humanitātes ideju[...].”¹¹ Kollāra tautietis Pavels Josefs Šafaržiks (*Pavel Josef Šafařík*) bija rakstnieks, literatūrvēsturnieks, etnogrāfs un lingvists, slāvis (starp citu, arī viens no čehu baltistikas pamatlicējiem), kurš publicējis vairākus svarīgus pētījumus par brāļu draudzi un tās personībām.

No nacionālās atmodas pārstāvjiem vistuvākie kontakti ar Hernhūti bija Austrumčehijas rakstniekam Františekam Vladislavam Hekam (*František Vladislav Hek*), kurš mūža nogalē Hernhūtes arhīva vajadzībām vācu valodā tulkoja čehu brāļu draudzes dokumentus. Viņš kļuvis slavens, pateicoties tam, ka čehu izcilais vēsturisko romānu autors Aloiss Jirāseks (*Alois Jirásek*) viņu savulaik izvēlējās par piecu sējumu romāna “F. L. Veks” (*F. L. Věk*, 1890–1907) galvenā varoņa prototipu. Jirāsekam tomēr brāļu draudzes garīgais mantojums nebija tuvs, tāpēc šā romāna personāžam ar Hernhūti nav nekāda sakara, viņš tikai simpatizē vajātajiem čehu protestantiem. Jirāseks savos romānos plaši aprakstījis husītu kustību, bet brāļu draudzei atvēlējis nenozīmīgu vietu.

Sekundāro (eksplicīto) literāro tekstu par brāļu draudzi čehu literatūrā ir salīdzinoši maz, turklāt tajos bieži sastopams negatīvs skatījums uz draudzi kā uz bīstamu sektu. Brāļu draudzes gars impliciti izpaužas vairāku rakstnieku daiļdarbos – tādat terciārajos tekstos. Tas, bez šaubām, attiecas uz Karolinas Svetlas (*Karolina Světlá*) ētiski reālistiskajiem lauku romāniem, no kuriem viens ir tulkots un pat divas reizes izdots arī latviski – “Izpirktais lāsts” (1933, 1997; oriģinālnosaukums – “Krusts pie strauta” (*Kříž u potoka*, 1868)). Šīs autore uzskatu sasaisti un radniecību ar latviešu brāļu draudzes popularizētajiem principiem konstatējusi arī čehu literatūras pazinēja un tulkotāja Marta Grimma, izmantojot Jāņa Poruka simboliku: “Viņa ir sirdsšķīsto zemnieku un balto drānu ilgotāju tēlotāja čehu literatūrā.”¹² Tāds ir arī minētā romāna galvenās varones, bārenes Evas, tēls, kas ar savu mīlestību un pašizliedzību atgādina Rūdolfā Blaumaņa Kristīni novelē “Purva bridējs” (1898). Līdzīgi personāži atrodami arī par paaudzi jaunākās Terēzas Novākovas (*Teréza Nováková*) romānos, kuros cēlo vērtību apliecinātāji galvenokārt ir vīrieši. Romānā

“Jans Jileks” (*Jan Jílek*, 1904) tiek izcelta čehu brāļu vajāšana, romānā “Jirži Šmatāns” (*Jirží Šmatlán*, 1906) autore attēlo brāļu dzīvi Čehijā 19. gadsimta otrajā pusē un izveido, iespējams, vistipiskāko čehu sirdsšķīstā cilvēka tēlu. Reliģiskās degsmes un cēluma ziņā tas atgādina Krišjāni Tūteru no Jūlija Vecozola romāna “Lai nāk Tava valstība” (1922). Brāļu draudzes idejas netieši parādās arī Josefa Holečeka (*Josef Holeček*) desmit sējumu lauku hronikā “Mūsējie” (*Naši*, 1897–1930), tēlojot idealizēto patriarhālo sabiedrību 19. gadsimta pirmajā pusē Dienvidčehijas laukos. Šajā darbā zemnieks Jans Kojans ar saviem ideāliem atgādina Kasparu Gaitiņu brāļu Kaudzišu darbā “Mērnieku laiki” (1879). Ciešā saite ar brāļu draudzi redzama reformātu (pēc 1918. gada – Čehu brāļu evaņģēliskās baznīcas) mācītāja Jana Karafiāta (*Jan Karafiát*) daiļradē. Viņš uzrakstīja pirmo čehu literāro pasaku “Jāņtārpiņi” (*Broučci*, 1876), kurā brāļu draudzes ideju paudēji ir mazi, rosīgi gaismas nesēji – jāņtārpiņi. Lai gan autors savulaik tika kritizēts par pārmērīgu reformātiem raksturīgās bezatrunu pakļaušanās akcentēšanu, šī grāmata tomēr joprojām tiek atkārtoti izdota un lasīta arī mūsdienās. Savās atmiņās Karafiāts apraksta pozitīvus iespaidus no vizītes Hernhūtē.

19. gadsimtā brāļu draudzes ideāli īpaši tuvi bija jaunromantiķim, t. s. lumīriešu (*lumírovci*) paaudzes prozaiķim, dramaturgam un dzejniekam Jūlijam Zeieram (*Julius Zeyer*). Čehu letonists Radegasts Paroleks (*Radegast Parolek*) uzskata, ka Jānis Poruks “ar savu tipu ir tuvs mūsu Jūlijam Zeieram, īpaši viņa varoņu dzīves sajūtām”¹³. Šo uzskatu apstiprina arī fakts, ka Zeiers “daudzējādā ziņā bija tuvs Brāļu draudzes garam [...], ne tikai ar dažiem saviem sižetiem [...], bet arī ar savas radošās personības pamatiezīmēm, ar savu Agapē, upura un pašizliedzīgās kalpošanas kultu”¹⁴. Līdzīgi Porukam, Zeiers bija ne tikai ekumēniski ievirzīts, bet arī vispārcilvēciski orientēts. Atšķirībā no Poruka viņš savā daiļradē labprāt izmantoja čehiem samērā eksotiskas tēmas, ieskaitot lietuviešu vēsturi.

Plaši ekumēniski un humānistiski noskaņots bija arī izcilākais čehu simbolists, dzejnieks Otokars Bržezina (*Otokar Březina*), par kuru Marta Grimma savulaik rakstīja, ka viņš “kopš Komenska laikiem bija čehiem vienīgais lielais absolūtists”¹⁵. Bržezinu ietekmēja galvenokārt katoliskā mistika, tomēr “ar savu mesianismu un ar savu vispārcilvēciskās brālības vēsti Bržezina radoši turpina Brāļu draudzes mantojumu”¹⁶. Bržezinas dzejā var atrast arī zināmas līdzības ar Raiņa simbolismu, piemēram, poēmā “Ave sol” (1910).

Saikne ar brāļu draudzi bija arī diviem nozīmīgajiem čehu starpkaru literatūras pārstāvjiem, pēc politiskās pārliecības komunistiem. Dzejnieka Josefa Horas (*Josef Hora*) proletāriskā dzeja Radegastam Parolekam atgādināja agrīno Raiņa dzeju, bet Marta Grimma viņā redzēja čehu Poruku.¹⁷ Radniecību ar Poruku Grimma saskatīja Horas padevībā un atturībā, sirds, mātes, vientulības un skumju motīvos. Čehu kritiķis Františeks Ksavers Šalda (*František Xaver Šalda*) Horu sauca par Komenska mazmazdēlu,¹⁸ dzejnieks šo radniecību jo īpaši apstiprinājis krājumā “Sirds un pasaules drūzma” (*Srdce a vřava svęta*, 1922), kuras nosaukums atgādina Komenska darba “Pasaules labirints un sirds paradīze” virsrakstu.

Marta Grimma savu tulkojumu sarakstā¹⁹ norāda arī Vladislava Vančuras (*Vladislav Vančura*) romānu "Maiznieks Jans Marhousls" (*Pekař Jan Marhoul*, 1924). Šo tulkojumu pagaidām nav izdevies atrast, ja tas vispār ticis izstrādāts, tomēr ir viegli nojaust, kāpēc Grimma savulaik vēlējies šo darbu tulkot. Viņai varēja būt pievilcīgs ne tikai Vančuras oriģinālais stils, bet arī viņa varoņa ētoss, kas atgādina Poruka sirdsšķīstos ļaudis, tikai sekularizētā, proletāriskā formā. "Vančuras maiznieks turpina attīstīt vienu no čehu tautas dvēseles pamattīpiem, kas kādreiz cēlies no čehu brāļiem."²⁰ Šo vienu no čehu tautas dvēseles pamattīpiem latviešu literatūrā sauc par sirdsšķīstiem ļaudīm.

Rezumējot šos salīdzinājumus, brāļu draudzes un Komenska ideju ietekmi uz čehu tautu kavēja gadsimtiem ilga rekatolizācija, tomēr līdz ar nacionālo atmodu tās tika atzītas par vienu no čehu nacionālās identitātes stūrakmeņiem. No brāļu draudzes tekstiem visvērtīgākie ir primārie teksti, īpaši tie, kas radušies pirms brāļu došanās trimdā. 19. un 20. gadsimtā atrodami vairāki nozīmīgi terciārie teksti, kuros draudzes gars izpaužas netieši. Ņemot vērā brāļu draudzes idejisko nozīmīgumu, samērā mazskaitlīgi ir sekundārie teksti, tas ir, metateksti par brāļu draudzi. Visbiežāk tos veidojuši vēsturnieki un teologi, retāk – rakstnieki. Čehiem diemžēl nav tik monumentāla darba par brāļu draudzi, kāds ir latviešu autora Artura Baumaņa romānu cikls par hernhūtiešiem.

Atsauces

- ¹ Čapek J. B. Význam Jednoty bratrské pro české myšlení a literaturu. *Bratrský sborník*. Sast. R. Řičan. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1967. Str. 100.
- ² Doležil H. Česká píseň reformační a vývoj protestantského chorálu. *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození, I*. Praha: Evropský literární klub, 1998 [1939]. Str. 189.–190.
- ³ Čapek J. B. Význam Jednoty bratrské pro české myšlení a literaturu. Str. 97.
- ⁴ Doležil H. Česká píseň reformační a vývoj protestantského chorálu. Str. 195.
- ⁵ Štěříková E. *Jak potůček v jezeře. Moravané v obnovené Jednotě bratrské v 18. století*. Praha: Kalich, 2009. Str. 134.
- ⁶ Andresen L. Comenius und Baltikum. *Studia Comeniana et historica*. 1997. Nr. 57/58. S. 293.
- ⁷ Comenius J. A. Pro Latinitate Januae lingvarum [...] apologia [1657]. *Opera didactica omnia*. Tomus II, pars IV. Pragae: Academia scientiarum Bohemoslovenica, 1957. Str. 27.
- ⁸ Pupšys V. J. A. *Komenskis ir Lietuva. Lietuvos-Europos skaitiniai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002. 250. lp.
- ⁹ Daija P. Reliģija, misija un nācija: Džons Banjens latviešu brāļu draudzes literatūrā 18. un 19. gadsimta mijā. *Literatūra un reliģija. Zinātnisko rakstu krājums*. Sast. I. Kalniņa un V. Vecgrāvis. Rīga: Jaunā Daugava, 2010. 15.–21. lpp.
- ¹⁰ Citēts pēc: Novák A. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: R. Promberger, 1946. Str. 555.
- ¹¹ Brambora J. K opětnému oživení idejí Komenského ve vlasti v první polovině XIX. století. *Studia Comeniana et historica*. 1978. Nr. 18. Str. 16.
- ¹² Grimma M. Daži vārdi par čehu rakstniecēm. *Latviete*. 1935. Nr. 12. 221. lpp.
- ¹³ Parolek, R. *Srovnávací dějiny baltických literatur. Od nejstarších dob do současnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 1978. Str. 44.
- ¹⁴ Čapek J. B. Význam Jednoty bratrské pro české myšlení a literaturu. Str. 103.
- ¹⁵ Grimma M. Biogrāfiski kritiskās piezīmes. *Čehu lirika. Antoloģija*. Atdzej. M. Grimma. Rīga: Valters un Rapa, 1932. 147. lpp.

- ¹⁶ Čapek J. B. Význam Jednoty bratrské pro české myšlení a literaturu. Str. 103.
- ¹⁷ Grimma M. Čehu Poruks – Josefs Hora. *Latvijas Sargs*. 1929. Nr. 34. 4. lpp.
- ¹⁸ Citēts pēc: Lehár J. et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. Str. 573.
- ¹⁹ *Čechu rakstnieku sejas. Izmeklēta prōza*. Tulk. M. Grimma. Rīga: M. Grimma, 1934. [112.] lpp.
- ²⁰ Götz F. Mýtus proletáře. Vladislav Vančura: Pekař Jan Marhoul. *Literatura mezi dvěma válkami. Výbor z díla*. Praha: Československý spisovatel, 1984 [1924]. Str. 9.

Pavel Štoll

Work of the Czech and Latvian Unity of the Brethren and its Literary Reflections

Summary

Keywords: Czech Unity of the Brethren, Latvian Unity of the Brethren, Czech literature, Latvian literature, the image of pure-hearted people

This article focuses on the Unity of the Brethren (the Herrnhutian movement) and its echoes in the Czech literature compared with the Latvian situation. First, some parallels are made in the Czech and Latvian Unity of the Brethren: both came into being under complex social and religious conditions (the Czech Unity of the Brethren was founded in 1457 or 1458, the Herrnhutian movement began to operate in Livonia in 1729), were persecuted and produced ternary religious and social structures. Unlike the Czech Unity of the Brethren, which was banned from the Thirty Years' War until 1861, the Latvian Herrnhutian movement actively participated in the preparations of the national revival and, in the 19th century, heavily influenced Latvian culture.

Czech Unity of the Brethren experienced its golden age before the Battle of White Mountain (1620) when it significantly contributed to the Czech culture. The Unity of the Brethren developed the traditions of lay spiritual songs established already by Jan Hus. This tradition was known also to Martin Luther and some of the Czech songs were included also in Herrnhutian German hymn-books. It is therefore likely that some of them were also translated into Latvian, however, they have not been found so far. Another significant work of the old Unity of the Brethren was the Czech translation of the complete text of the Bible from the original languages (the Bible of Kralice, 1579–1594). The most widely known personage of the Czech Unity of the Brethren was its last bishop, Jan Amos Komenský (1592–1670), one of the greatest Czech thinkers, theologians, philosophers, pedagogues and writers.

In the 19th century, the society only gradually started to be again aware of ideas of the Unity of Brethren, mainly thanks to historians František Palacký, Pavel Josef Šafařík and the later Czechoslovak president, Tomáš Garrigue Masaryk. Out of the representatives of the National Revival, it was František Vladislav Hek who had the closest contacts with Herrnhut: he translated documents of the Czech Unity of the Brethren into German for the archive in Herrnhut. The Unity of the Brethren influenced some of the classics of Czech literature, for example fiction writers such as Karolina Světlá, Teréza Nováková, Josef Holecěk, Jan Karafiát, Vladislav Vančura, poets Jan Kollár, Julius Zeyer, Otakar Březina,

Josef Hora and more. They are mostly tertiary texts, thus without explicit reflection of the Unity of the Brethren. Some works by these authors are typologically close to those written by Latvian writers Jānis Poruks, Rūdolfs Blaumanis, Jūlijs Vecozols, Kaudzīte brothers, Jānis Rainis and others. Some of these similarities have been identified also by an expert on Czech literature, Marta Grimma, and also by the founder of the Czech Latvian literature studies, Radegast Parolek. Among the Czech works influenced by the Unity of the Brethren, an absolutely specific one is the first Czech children's book which is not a fairy-tale of folk origin called "Broučci" ("The Fireflies"). It was written by a clergyman, Jan Karafiát.

In Czech literature, the primary texts of the Unity of the Brethren from the era before the Battle of White Mountain are of the biggest importance while Latvians have significant secondary texts on the Unity of the Brethren (Kaudzīte brothers, Jānis Poruks, Jūlijs Vecozols, Arturs Baumanis and others). Czech literature does not have such monumental literary works on the Unity of the Brethren as is the novel trilogy by Arturs Baumanis.

Jouko Talonen

Ludvigs Adamovičs as a Researcher of Livonian Herrnhutism¹

Keywords: Latvian church history, Livonia, Herrnhutism, Ludvigs Adamovičs,
Latvian People's church

Introduction

Professor Ludvigs Adamovičs (1884–1942) was one of the most important figures in the interwar period in Latvian humanities. He contributed to Latvia's social and cultural life both as a theologian and as an influential personality. Adamovičs was born in Dundaga, Courland in 1884, the son of an assistant primary school teacher. After his theological studies at Tartu from 1904 to 1909, he was ordained in 1915. Adamovičs became the Docent of Church History at the University of Latvia in 1920 and acted as Professor from 1929 to 1940. In addition, Adamovičs twice served as the Vice Chancellor of the University in 1929–1931 and 1933–1936. He worked as a teacher of religion in various educational institutions and served his home country as Minister for Education from 1934 to 1935. Adamovičs was also a member of several social and cultural organizations, taking part in various conferences and events in Europe.

When the Communists came into power in the summer of 1940, following the Soviet occupation of Latvia, the Department of Theology at the University of Latvia was abolished in August 1940. Professor Adamovičs lost his position. During the Night of Terror on June 14, 1941, he and his family were arrested and transported to Siberia. In the summer of 1942, he was sentenced to death in the concentration camp of Solikamsk as an enemy of the people and executed by firing squad on June 17, 1942.

The place of Adamovičs in the Latvian theological field is not altogether obvious. He had been influenced by the early 20th century's liberal theology, and he was a scholar of critical church history. We can say that in Latvian theological circles, Adamovičs was a representative of the "Theology of Mediation". While he saw the necessity for the academic theological education of the clergy, his research into revival movements had also made him understand the special nature of religious reality. He opposed the most radical liberal theologians and held on to the fundamental beliefs of traditional Christianity.

Professor Adamovičs' bibliography numbers as many as 1020 items, also including texts in German, English, French, Estonian, Swedish and Slovak. In addition to church history, he wrote about the Old Testament exegesis, general religious studies, Latvian

school matters and the country's cultural life. Ludvigs Adamovičs was also one of the Latvian scholars who researched the ancient Latvian religion and Latvian religious practices and habits in the pre-Christian period.²

Dissertation on the Church of Livonia and the Livonian peasant from 1710 to 1740

It is important to remember that Adamovičs had become the leading Latvian church historian by the end of the 1920s. He published a general survey of the church history of Latvia, and a general church history in 1927. Adamovičs intended them to be used as schoolbooks. The church history of Latvia, entitled *Dzimtenes baznīcas vēsture* (The Church History of Our Country), was the first general work on Latvian church history. Due to Adamovičs' interest in the problematics of Livonian Herrnhutism, the religious awakening movement was covered prominently in the book: 13 pages (12% of the total page count) concerned Herrnhutism.³ Adamovičs also published a course book about the history of church for pupils of the sixth class of Latvian elementary schools in 1927. In this book he wrote quite extensively about Herrnhutism as well.⁴

Ludvigs Adamovičs' most notable study concerning Latvian church history was undoubtedly the broad monograph *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740* (The Church of Livonia and the Latvian peasant, 1710–1740) in 1933. This massive, 659-page volume was published by the Publishing House of High School Teachers of Latvia (*Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā*). The monograph was based on his unpublished dissertation, *Baznīcas un ticības dzīve Vidzemes latviešu draudzēs 1710–1740* (Ecclesiastical and Religious Life in the Latvian Congregations of Livonia 1710–1740), defended in 1929.

It contained a vast amount of new information concerning the church history of Livonia after the Great Northern War, which ended with a peace treaty in 1710 in Livonia. The territory was transferred from the rule of Sweden–Finland to become a province of Russia. In 1740 the turbulent period was over in the region and the church life became stable again. The Herrnhutian revival had just started and also began to spread to other regions in Livonia.

Pietism and Herrnhutism are given a central role in the study. The author felt deep sympathy for these religious movements. Adamovičs found that it was specifically Pietism and the Herrnhutian brotherhood that had an important role in the spiritual rebuilding in Livonia. The religious life and “growing into Christianity” (*ieaugšana kristietībā*) deepened because of the influence of these movements.

Although Adamovičs himself was more of a cultural Protestant than a Pietist in his religious-theological views, he nevertheless assessed the church history of Livonia mainly from the viewpoint of a pietistic interpretation of church history. In the thesis that he published with his dissertation in 1929, he made a distinction between an external ecclesiasticism (*ārejšais baznīciskums*) and a “living Christian religiousness” (*dzīva kristīga reliģiozitāte*).

The former term included mainly the rites of passage and participation in the Eucharist. The effect of a deeper and living Christianity, according to Adamovičs, was a result of Pietism.

The extended edition of Adamovičs' dissertation became a classic of the ecclesiastical historiography of Latvia. It was a breakthrough in Latvian Church history writing and in its national interpretation. Its national picture of church history had considerable influence on the young generation of theologians in the 1930s. Rev. Edgars Ķiploks (1907–1999), who had worked as Adamovičs' assistant and helped him with the final revision of his work, edited a new version of the book in the USA in 1963. The second edition, published by *Sējējs* Publishing House, gave exiled Latvians, living far from their native country, an opportunity to familiarize themselves with the historical roots of their people and their Church.⁵

Research on Livonian Herrnhutism

There was no Herrnhutian presence in northern Courland, the religious milieu of Ludvigs Adamovičs' childhood and youth. His appreciation of Livonia's Herrnhutian tradition arose from his Latvian national ethos. For the young, nationalistic intelligentsia with a peasant background, the history of Livonian Herrnhutism was an important element in the search for Latvian national roots. Adamovičs received the decisive stimulus to research Herrnhutism already in his student years at the University of Tartu from 1904 to 1909. He was taught church history by the famous Slovak Professor Ján Kváčala (1862–1934). Kváčala regarded Baltic students quite favourably, which was unusual in a university of Baltic-German background going through a period of Russification. Occasionally he invited Estonian and Latvian students of theology to his home, and he was a popular teacher. Professor Kváčala was a Jan Amos Comenius scholar, the best in his field. The young Adamovičs had great respect for his teacher who specialized in the history of the Herrnhutian Brethren.

The greatest inspiration to fuel Adamovičs' interest in Herrnhutism came from another teacher, Professor of Practical Theology Traugott Hahn (1875–1919). Hahn was a Pietist, which surely factored into his fascination with the currents of the Baltic religious awakening. In Hahn's pastoral care lectures, Adamovičs realized the great role Herrnhutism had played in the Baltic area. This realization encouraged him to choose Livonian Herrnhutism as the subject of his Master's thesis. The German Herrnhutian deacon August Weber, living in Tartu, helped him by providing him with Paul Schippang's manuscript *Geschichte des Werkes der Brüdergemeine unter Letten und Esten* (1879).⁶

Ludvigs Adamovičs' Master's thesis, finished in 1909, was the start of an interest in the study of Livonian Herrnhutism that would engage Adamovičs for the rest of his life. His interest was no doubt encouraged further by the fact that in Latvia independent since 1918, Herrnhutism was seen as a national element whose religious and social impact was respected by the conservative circles in the LELC, as well as by liberal academic theologians.⁷

In 1928, 1929 and 1939, Adamovičs visited the Herrnhut archives in Germany to have access to the original sources.⁸

Ludvigs Adamovičs had the opportunity to talk about Latvian Herrnhutism in Paris in 1927, where the International Congress of Church Historians was held from 19 until 22 April. His presentation was published later that year in a conference publication that doubled as a Festschrift in honour of the 70th birthday of the French exegete and historian of religion Alfred Loisy (1857–1940). The significance of Adamovičs' article *Le rôle particulier de la communauté de Frères Moraves de Herrnhute dans la vie religieuse, spirituelle et sociale du peuple letton* was as information aimed at an international audience. It was a compact overview of the background, general development between 1729 and 1861, and the socio-cultural impact of Livonian Herrnhutism.

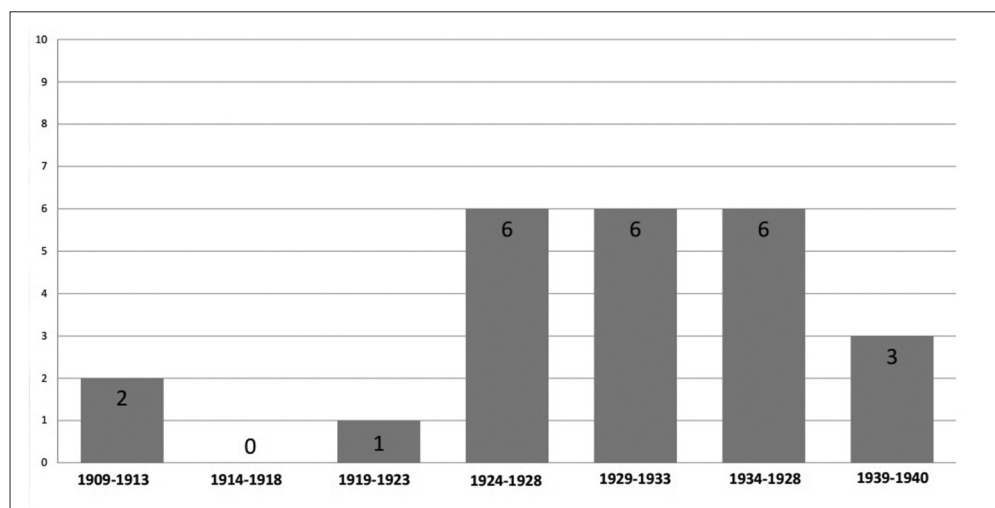
The article revealed Adamovičs' favourable attitude toward Herrnhutism. In Livonia, the movement was a phenomenon of "a glorious past" (*passé glorieux*) whose traces were still visible in the 1920s Latvia. Vicar Pauls Berents (Baerent) even wrote a short review of the article for a magazine *Latvju Grāmata* (Latvian Book), which was unusual considering it was an 11-page article rather than a monograph. Berents emphasized the article's informative value from an international perspective. The Latvian ecclesiastical situation was not very well known in Western Europe, so any presentation on the subject was welcome.⁹

In 1928 Adamovičs published a 59-page paper *Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē* (Studies in the History of Latvian Unity of the Brethren) in the *Reliģiski-filozofiski raksti* (Studies of the Society for Religion and Philosophy). In the paper he used sources from the Latvian state archive. This research was the start of a chronological account of Livonian Herrnhutism. Adamovičs thought the Tartu Theology Professor Theodosius Harnack (1817–1889) had not been objective in his research on the movement. He had supported the actions of the Livonian Church administration against Herrnhutism in the 1850s and tried to justify its hostile policies towards the movement. As a scholar, Harnack sided openly with the official ecclesiastical institution.¹⁰ On the other hand, the Baltic-German professor Leonid Arbusow Jr. (1882–1951), in his review of the paper, thought that Adamovičs was trying to overemphasize the chasm between the Baltic-German clergy representing the aristocracy and Lutheran Orthodoxy on the one hand and the common folk on the other. Arbusow wondered why Adamovičs did not see a similar divide between the equally upper-class Pietist clergy and the people.¹¹

The most intensive period of Adamovičs' research on Livonian Herrnhutism was from 1932 to 1938. At the same time he was looking more and more into the history of ancient Latvian religion. In a collection of essays entitled *Latvieši II* (Latvians) (1932) Adamovičs published the article *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos* (The Latvian Unity of the Brethren during peasant serfdom) in which he examined the background and development of the movement up to the year 1860.¹² As previously mentioned, Adamovičs explored the arrival and early stages of Herrnhutism in Livonia in his doctoral dissertation, whose printed version was published in 1933. He published part of the work as a separate

paper in 1934, entitled *Latviešu brāļu draudzes sākumi un pirmie ziedu laiki 1738–1743* (The Beginnings and First Flowering time of the Latvian Unity of the Brethren. 1738–1743). It was a report on Herrnhutism's beginnings in Livonia, and it drew heavily upon archive sources from Herrnhut. The religious awakening had erupted at Valmiera (Wolmar) in 1739 and spread like an epidemic at first. By 1743 there was a Herrnhutian presence in as many as 20 Livonian parishes.¹³

An immediate chronological follow-up to this research was Adamovičs' article *Die erste Verfolgungszeit der lettischen Brüdergemeinde 1743–1745*, published in Professor Immanuel Benzinger's 70th birthday Festschrift in 1935. He now looked at tensions between Herrnhutism and the Church, and the process that had led to prohibiting the movement's activity and another phase of the so-called "silent tread" (*stille Gang*). The attitudes of ecclesiastical leaders and the Baltic-German nobility towards the expansive awakening movement were divided.¹⁴ On the topic of Livonian Herrnhutism Adamovičs also wrote an article about the Herrnhutian missionary Christian David (1690–1751) and his connections with Livonia. *Christian David parmiles Lettons* was published in Ján Kváčala's Festschrift in 1933.¹⁵ In 1938 he published in the journal *Senatne un Māksla* (Antiquity and Art) an article about the Latvian Herrnhutian brother Skangalu Jēkabs (1723–1801), who was also internationally well known.¹⁶ In the same year, Adamovičs also published an article about the Teachers' Seminar at Valmiera in 1738–1743 in the journal *Audzinātājs* (Educator). This seminar, founded by Frau Magdalene von Hallarte and supported by J. B. von Campenhausen, served in the Herrnhutian spirit.¹⁷ There was also *Die lettische Brüdergemeinde 1739–1860*, published as an independent volume in 1938. It was an overview and summary of his 30 years of research, written in German.¹⁸

The literary work of Ludvigs Adamovičs on Herrnhutism. This figure illustrates Ludvigs Adamovičs' literary production concerning the Herrnhutian awakening movement between 1909 and 1940. Professor Adamovičs researched Livonian Herrnhutism regularly from his youth until World War II. This research field was an essential part of his career. Designed by Petri Haapakoski and Minna Mäkitalo.

In addition to his academic research on Livonian Herrnhutism, Adamovičs published some newspaper articles and other writings on the subject.¹⁹ It was an exceptionally long-term research project, ultimately left unfinished. Adamovičs made Livonian Herrnhutism known internationally as well, with papers published in French and German. His focus was primarily on the early stage of the movement from the 1730s to 1745. In his published research, he did not really use post-1750s material from the Herrnhut archive, though he did cover the general development of the movement up to the 1860s.²⁰ Even though Adamovičs had a burning passion for his Herrnhutism research, his time and resources were spread too thin for him to go further in this direction. The energetic and enthusiastic man did not always know his limits.

The mystery of a vanished manuscript

Ludvig Adamovičs continued his research on Herrnhutism in Livonia until his final years. He wrote a short article for the journal *Svētdienas Rīts* (The Sunday Morning) about the memory of 200 years of the Valmiera (Wolmar) revival in the spring of 1939.²¹ He worked at the Herrnhut archive the last week of July 1939. He presented his latest discoveries at a lecture organized by the Institute of History of Latvia on 26 April 1940. In his presentation he highlighted the socio-political role of the revival movement in the Baltic community, a topic he had not covered in so much depth. Members of the Herrnhutian movement had also been socially active. Herrnhutians had taken part in the peasant revolt in the Cēsis area at the end of the 1700s.²² The new archival discoveries about the topics of the second half of the 1700s had clearly given Adamovičs' teeth a new purchase on Herrnhutism. In the spring of 1940 he had prepared an extensive manuscript, which probably included a description of the movement's development from 1745. The manuscript was in six notebooks.²³ Taken away from Latvia in the summer of 1941 and shot at Solikamski in 1942, the professor was never able to finish this part of his life's work.

Author Arturs Baumanis was inspired to write a literary presentation based on the part of Adamovičs' doctoral thesis dealing with Herrnhutism. Adamovičs' brother's family lived in his apartment after the professor's transportation and during the German occupation of Latvia (1941–1944). The family gave this manuscript to Baumanis to use. Baumanis published a series of novels called *Herrnhūtieši* in the United States in the 1970s. This series of books deals with the early phase of Herrnhutism in Livonia including the personalities of N. L. von Zinzendorf, Christian David, Magdalene von Hallarte and David Nietzman. If and when Adamovičs' manuscript dealt with the development of the movement after 1745, Baumanis did not necessarily directly use this manuscript of Adamovičs that was finished in the spring of 1940 as his primary source.

The fate of that manuscript is a mystery. Baumanis contended in 1976 that he had given the manuscript to Adamovičs' brother's family already in 1942. Dr. Valdis Mežezers, who wrote his doctoral thesis about Herrnhutism in the Baltic countries, thought that Baumanis never gave the manuscript back that he had been allowed to make use of

in his books. The relatives of Adamovičs who lived in the United States had not had it back.

Baumanis died in 1989. As for his widow, Mrs. Jūlija Baumanis expressed in 1999 that her husband had visited Soviet Latvia and lived in Riga at his sister's home in the 1970s. Baumanis' sister lived in Riga in her brother Arturs' apartment and Adamovičs' notebooks were kept there. Baumanis is said to have given these notebooks to Professor Adamovičs' daughter, Ms. Laima Adamovičs, the only one of the family who returned to Latvia from Siberia. Laima Adamovičs is said to have given these notebooks to the Theological seminar of the Evangelical-Lutheran Church in Soviet Latvia. Mrs. Baumanis assumed in 1999 that the notebooks would have been then in the Library or in the Archives of the Department of Theology at the University of Latvia.²⁴ I have not found these notebooks either in Latvia or in the USA. The destiny of Adamovičs' last research on Herrnhutism seems quite bizarre and remains highly problematic. In any case, many researchers such as, among others, the German Guntram Philipp²⁵ and Latvians Gvido Straube and Gundars Ceipe²⁶ have used Adamovičs' published research results in their own research work. The Estonian researcher of Herrnhutism, Voldemar Ilja (1922–2010), was also aware of Adamovičs' studies.²⁷

Adamovičs' interpretation of the role of Herrnhutism in the history of the Latvian Church

How then did Adamovičs regard the role of Herrnhutism in Latvian church history? Surveys showed the appreciation the movement enjoyed in Latvia. Adamovičs was critical of some Herrnhutian emphases concerning culture, but he thought the movement on the whole was a strong positive influence on Latvian history. Livonian Herrnhutism was the key factor in his interpretation of the Latvian People's Church and Latvian church history in general from the 18th century. Adamovičs emphasized that it was through Herrnhutism that the Livonian population became truly aware of Christianity for the first time; the movement was a crucial actor in Christianizing the people. The growth of Latvians into true Christianity (*īsta kristietība*) was the fruit of Herrnhutism. The superficial ecclesialism of the Baltic-German *Herrenkirche* and the sober doctrine of Lutheran Orthodoxy had not touched or moved the common folk. On the other hand, the perception of a polarity between Pietism and Orthodoxy also arose from Adamovičs' liberal theological influences. His interpretation of the movement was in stark contrast to the strict and critical stance of Theodosius Harnack, an archetypical representative of Lutheran Orthodoxy.

As nationally-minded a theologian as he was, Adamovičs also stressed the movement's role in the rise of Latvian nationalism. The socio-cultural ripple effects of Herrnhutism were manifold. It had supported the social self-awareness of the peasantry, increased the social mobility of the rural population and improved their literacy.²⁸

An example that illustrates the impact the Herrnhutian movement had on drawing the social classes closer together is the encounter on the road leading to the estate of Valmiera (Wolmar) (Valmiermuiža/Wolmarshof) between Kīšu Pēteris (Peter Kisch)

(1699–1771), the blacksmith of Valmiera/Wolmar estate, and Count Zinzendorf, who was visiting the Baltic countries in 1736. Adamovičs described the encounter, citing the account of Ķīšu Pēteris after the event.

I was so elated when I saw him, that it was as if I had seen my beloved Saviour Himself. I met him [Zinzendorf] on the main road, and he greeted me in a friendly manner and extended his hand to me.

[Man bij pie tam tik labi, kad es redzēju viņu, it kā es redzētu mīļo Pestītāju pašu. Es sastapu viņu uz lielceļa, un viņš sveicināja mani laipni, deva man arī roku.]²⁹

This encounter was a good example concerning the Herrnhutian brotherhood where a German upper-class nobleman and a normal Latvian worker were brothers in Christ even if they were still living in different social classes. This example was a very important discovery for Livonian Herrnhutian history to Adamovičs.³⁰

In addition, Adamovičs emphasized the communal activity of peasants in the Latvian countryside because of Herrnhutian influence. Collective works (*talkas*) was an important factor in the social life of rural people. In his textbook about the church history for elementary schools, Adamovičs wrote about how this cooperation functioned in the building of prayer-houses:

The common affairs of Brothers Latvians saw as their own common affairs. Surprising was the readiness of people to contribute to the building of prayer-houses. One brought timber, another brought bricks, yet another donated windows, and still others offered their own work power; the material turned out uneven, but carefully chosen; the work was always decent, exemplary.³¹

The increase in human dignity of the peasants and the rural national movement advanced the awareness of Latvian nationalism and Latvian social activity. The role of Herrnhutism in the peasant revolts of Livonia at the beginning of the 19th century is an interesting question. Adamovičs was aware of this problem but did not go into detail concerning it.³²

Adamovičs highlighted the civilizing work of the Herrnhutian teacher seminar at Valmiera/Wolmar in the 18th century. He ascribed to Herrnhutism an important role in the rise of a Latvian nationalistic intelligentsia and even in the birth of the country's song festival tradition in the 19th century.³³ Later scholars of Latvian Herrnhutism, such as Gvido Straube and Gundars Ceipe, have highlighted the same things in their analyses of the movement's impact.³⁴ Adamovičs' research seems to have stood the test of time.

In the interwar period, national religious awakening movements were a popular subject of research around the Baltic region. Adamovičs' colleague from the University of Tartu and creator of Estonian national church history, Professor Olaf Sild, was also interested in the history of his country's awakening movements. Sild's monograph on the influence of August Herman Francke in Estonia and Livonia was published in 1928. Both Baltic church historians communicated at least occasionally with Martti Ruuth, Professor of

Church History at the University of Helsinki. Ruuth was an expert in Pietism, Herrnhutism and awakening movements. However, this did not result in any significant cooperation on awakening movement scholarship across the Gulf of Finland.³⁵

As the creator of Latvian national church history

Until the early 20th century, the study of church history in the Latvian region of the Baltics was in the hands of Baltic-German researchers. The national awakening in the late 19th century resulted in the birth of Latvian identity within Courland and Livonia's social and cultural life. Until the beginning of the 20th century, the Baltic Germans had been the ones to write the church history of the region from their Baltic-German point of view. Courland, Livonia, and Estonia had been seen as separate entities. They had each lived under different regimes and followed different patterns in the course of history and church history. Now they were seen as parts of a whole.

Professor Adamovičs created a new national interpretation of Latvian church history. Previous research concerning Latvian church history had dealt with the Evangelical-Lutheran Church in Livonia and in Courland. This research done by Baltic Germans had of course paid some attention to the so-called non-German element. But now Adamovičs took the Latvians as the starting point for his observations. He interpreted Church history from a national viewpoint.

In conclusion, Adamovičs made important contributions to Latvian church history. His surveys that focused on Herrnhutism increased knowledge of the awakening movement itself. The surveys also showed the appreciation that the movement enjoyed in Latvia. At the same time, they were strengthening his interpretation of the Latvian People's Church. According to him, Livonian Herrnhutism was an important factor in the development of the Latvian People's Church.³⁶ In this connection we must remember that Adamovičs focused his research on the history of Livonian Herrnhutism. He did not especially research the history of Courland Brethren congregations.³⁷

Afterword

As is well known, the Communist government in Soviet Latvia abolished the Department of Theology of the University of Latvia in August 1940. Some professors were dismissed, Adamovičs among them. Adamovičs and his family were among the unfortunate Latvians whom the Soviet regime transported from Soviet Latvia on June 14, 1941. In the exile, the family became separated.

Adamovičs spent the last winter of his life at the Solikamsk labour camp in 1941–1942. In the same bunkhouse there was also an archaeologist, Vladislavs Urtāns, who later told about Adamovičs' period in the camp. The circumstances were horrible. The "criminals" were forced to toil at a forest work site in frost and snow. They only got water to drink and a sort of thin fish soup to eat. Prisoners died continuously at a fast pace. In these circumstances

Adamovičs had his own mental survival strategy. After a hard day at work he rested in the bunkhouse where there were three-tiered bunk beds. Resting in the top bunk, the professor spoke aloud the lectures he had given many times to the university students in Riga. In these lectures given in the bunkhouse, the former professor covered the link between the people of Latvia and the Evangelical-Lutheran Church. Between the Baltic-German clergy, linked to the aristocracy, and the Latvian peasantry was a large separation. The Church led by the elite (*kungu baznīca*) had separated landowners and pastors from the ordinary rural people. Adamovičs also lectured about Latvian Herrnhutism.³⁸ So in the extreme conditions of the last winter of his life, in the midst of the destruction of the Latvian people, he returned to his favourite subject of the Latvian National Church, in whose development the Herrnhutian movement had played a very big role.

Abbreviations and terms

ALCH – Archives of Latvian Church History (Chicago IL)

ABU – Archiv der Brüder-Unität

LVVA – Latvijas valsts vēstures arhīvs (Historical Archives of the Latvian State)

Notes

¹ Translated by, among others, Eeva-Kaisu Törönen, Minna Mäkitalo, Olli Lampinen. Language consultant: Prof. Robert M. Whiting.

² Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. Helsinki: The Finnish Society of Church History, 2005. Passim. In his memoirs Haralds Biezais states that the interest of many Latvian academic theologians in ancient religion in the interwar period was because source material was easily available. He also thinks their research contained little comparison to international religious studies. According to Biezais, Adamovičs did not have a very deep understanding of the history of religion. Biezais H. *Saki tā, kā tas ir*. Rīga: Svētdienas Rīts, 1995. 217., 221. lpp.

³ Adamovičs L. *Dzimtenes baznīcas vēsture*. 2. papild. izd. Soest [Germany]: Pētera Mantnieka apgāds, Edgara Ķiploka apgāds, 1947. Passim; Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. Nos. 206–207.

⁴ Adamovičs L. *No dzīvības avota. Baznīcas vēstures viela*. 4. burtnīca. Pamatskolas sestās klases kurss. Rīga: Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvs, 1927. 145.–157., 185. lpp. See also Adamovičs, L. *Latvju baznīcas vēsture. Latvijas konversācijas vārdnīca*. 11. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1934.–1935. 21585.–21590. lpp.

⁵ Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. Diss. Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā, 1933. Passim; Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. No. 343; Talonen J. Ludviga Adamoviča disertācija “Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740”. *Vidzeme, baznīca, sabiedrība laikmetu maiņā. Zinātnisko rakstu krājums*. Valmiera: Vidzemes Augstskola. 2009. 30.–33. lpp.

⁶ Adamovičs L. Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē. *Reliģiski-filozofiski raksti*. 1928. Nr. 2. 8. lpp.; Talonen J. *Latvian Evangelical Lutheran theology in 1920–1944*. Manuscript in the possession of its Author. 2014. Passim.

⁷ Talonen J. *Latvian Evangelical Lutheran theology in 1920–1944*. Passim. Adamovičs’ Master’s thesis *Die Brüdergemeine in Livland im 18. Jahrhundert* can be found in the Estonian State Historical Archives in Tartu (Eesti Riiklik Ajaloo Keskarhiiv) in the collection of the University of Tartu. Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. No. 14.

- ⁸ ABU Korrespondenz (Archivar Betterman) Adamovičs to Betterman on 7 July 1928; Benutzenbuch I 1929–1953; Adamovičs L. Hernhüte. *Latvis*. 19 August 1928; Adamovičs L. Hernhütes reliģiskā dzīve. *Latvis*. 24 August 1928.
- ⁹ Adamovičs L. Le rôle particulier de la communauté de Frères Moraves de Hernhute dans la vie religieuse, spirituelle et sociale du peuple letton. *Extrait du Congrès d' Histoire du Christianisme. Jubilé Alfred Loisy*. Paris, Amsterdam. 1927. P. 169–179; Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. No. 211. Berents' review in *Latvju Grāmata* 1929. Nr. 4. 224. lpp. I thank Mr. Juha Lindström for translating this article from French for me.
- ¹⁰ Adamovičs L. *Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē*. Passim.
- ¹¹ LVVA 1632 / 2785 Book review by Leonid Arbusow Jr.; Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. No. 227.
- ¹² Adamovičs L. Latviešu brāļu draudze dzimbūšanas laikos. *Latvieši*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1932. 48.–86. lpp.
- ¹³ Adamovičs L. *Latviešu brāļu draudzes sākumi un pirmie ziedu laiki 1738–1743*. Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā, 1934. Passim. See Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. 505.–576., 612.–615. lpp.
- ¹⁴ Adamovičs L. Die erste Verfolgungszeit der lettischen Brüdergemeinde 1743–1745. *Studia theologica I*. Rīgae: [Studentu Padomes grāmatnīca], 1935. S. 53–100. Offprint.
- ¹⁵ Adamovičs L. Christian David parmiles Lettons. *Sbornik vevonavy Dr. D. Janovi Kvačalovi*. Bratislava: [n. p.], 1933. P. 84–93.
- ¹⁶ Adamovičs L. Skangalu Jēkabs (1723–1801). Audējs, hercoga Bīrona skrējējs un ziepju vārītājs. *Senatne un Māksla*. 1938. Nr. 2. 7.–11. lpp.; Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. No. 686.
- ¹⁷ Adamovičs L. Latviešu skolotāju seminārs Valmierā. *Audzinātājs*. 1938. Nr. 9. 438.–446. lpp.
- ¹⁸ Adamovičs L. *Die lettische Brüdergemeine*. Rīga: Valters un Rapa, 1938. Passim.
- ¹⁹ Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. Nos. 16, 154, 265, 267, 284, 287, 544.
- ²⁰ ABU Benutzenbuch I 1929–1953 (1929, 1939).
- ²¹ Adamovičs L. Valmieras lielās reliģiskās atmodas 200 gadu atcere. *Svētdienas Rīts*. 28 May 1939.
- ²² ABU Benutzenbuch I 1929–1953; *Valdības Vēstnesis*. 27 April 1940.
- ²³ ALCH P 1 A 4 (Mezezers) Handwritten text on Arturs Baumanis' novel *Herrnhutieši*.
- ²⁴ All the story about Baumanis and the case of Ludvigs Adamovičs' manuscript is based on material in the ALCH. In addition I obtained written information about this case from Mrs. Jūlija Baumane on 20 April 1999. See: ALCH P 1 A 4 (Mezezers) Handwritten text on Arturs Baumanis' novel *Herrnhutieši*; ALCH Letters to Ķiploks – Baumanis to Ķiploks (without date).
- ²⁵ Philipp G. *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeinde unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. (Vom Ausgang des 18. bis über die Mitte des 19. Jhs.)*. Köln/Wien: Böhlau, 1974. Passim.
- ²⁶ Straube G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs (Jaunākais noraksts) jeb Hernhūtiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Rīga: N.I.M.S, 2000. Passim; Ceipe, G. *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918–1940*. Diss. Rīga: [n. p.] 2010. Passim.
- ²⁷ Ilja V. *Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti) 1730–1743*. Diss. Helsinki: The Finnish Society of Church History, 1995. P. 25.
- ²⁸ Adamovičs L. Latviešu ieaugšana kristietībā. *Evanģēlija gaismā*. 2. iesp. Rīga: Ev.-lut. Baznīcas virsvalde 1939. 150. lpp.; Adamovičs L. Latvieši un kristīgā baznīca vēstures gaitās. *Es un mans nams*. Rīga: Ev.-lut. Baznīcas virsvalde 1940. 271. lpp.; Talonen, J. *Latvian Evangelical Lutheran theology in 1920–1944*. Passim.
- ²⁹ Adamovičs L. *Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē*. 49. lpp.; Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. P. 519. A biography (*Lebenslauf*) of Ķišu Pēteris can be found in the Archives of Herrnhut (*Archiv der Brüder-Unität*, ABU). On Count Zinzendorf's visit to Livonia and Estonia in 1736, see Ilja V. *Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti) 1730–1743*. P. 53–56.
- ³⁰ Ķiploks E. *Gaišā debesmala. Nostāsti*. [Lincoln]: LELBAs Apgāds. 1997. 1.–3. lpp.

- ³¹ Adamovičs L. *No Dzīvības Avota. Baznīcas vēstures viela*. P. 156. I thank Master of Theology Uģis Sildegs for translating this important text from Latvian for me.
- ³² *Valdības Vēstnesis*. 27 April 1940; Adamovičs, L. *Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi*. Red. Edgars Ķiploks. [Minneapolis]: Latviešu ev.-lut. Baznīca Amerikā, 1978. 89. lpp.
- ³³ Adamovičs L. Latviešu skolotāju seminārs Valmierā. 438.–446. lpp.; Talonen J. *Latvian Evangelical Lutheran theology in 1920–1944*. Passim.
- ³⁴ Straube G. Brāļu draudzes Vidzemē un latviešu identitāte. *Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē. Konferences materiāli*. Zinātniskie redaktori: I. Misāns, E. Oberlenders, G. Straube. Rīga: N.I.M.S., 1999. Passim; Straube G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs. (Jaunākais noraksts) jeb Herrnhütiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Passim; Ceipe G. *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918–1940*. Passim.
- ³⁵ Talonen J. *Latvian kansallisen teologian synty. Kiista teologian suunnasta ja taistelu pappiskoulutuksesta Latvian evankelis-luterilaisessa kirkossa 1918–1934* (The Birth and Development at Latvian Evangelical Lutheran Theology in 1918–1934). Rovaniemi: Societas historica Finlandiae septentrionalis. 2008. P. 207.
- ³⁶ Talonen J. The Birth of the national Church history of Latvia in 1918–1991. *Lietuvių katalikų mokslo Akademijos metraštis*. 2003. T. 23. 417.–424. l.; Freimane A., Talonen J. *Bibliography of Ludvigs Adamovičs*. Passim; Talonen, J. *Latvian Evangelical Lutheran theology in 1920–1944*. Passim.
- ³⁷ On Herrnhutism in Courland, see Cilnis J. Brāļu draudze Kurzemē. *Baznīcas gada grāmata 1991*. Lincoln, Nebraska: LELBA, 1991. Passim.
- ³⁸ Interview of Heinrihs Strods on 26 September 2001.

Jouko Talonens

Ludvigs Adamovičs kā Vidzemes hernhūtiešu kustības pētnieks

Kopsavilkums

Atslēgvārdi: Latvijas baznīcas vesture, Vidzeme, hernhūtisms,
Ludvigs Adamovičs, latviešu tautas baznīca

Profesors Ludvigs Adamovičs bija viens no nozīmīgākajiem humanitāro zinātņu pētniekiem starpkaru laika Latvijā. Viņš iesaistījās Latvijas sabiedriskajā un kultūras dzīvē gan kā teologs, gan kā personība ar plašu ietekmi. Turklāt svarīgi paturēt prātā, ka Adamovičs kļuva par vadošo Latvijas baznīcas vēsturnieku divdesmito gadu beigās. 1927. gadā viņš publicēja vispārēju pārskatu un fundamentālu pētījumu par Latvijas baznīcas vēsturi. Par viņa visnozīmīgāko pētījumu Latvijas baznīcas vēsturē nešaubīgi uzskatāma plašā monogrāfija "Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740" (1933). Tajā galvenā uzmanība pievērsta pētīšanai un hernhūtismam, kas autoram bija īpaši tuvas tēmas.

Adamoviča maģistra darbs, ko viņš aizstāvēja 1909. gadā Tartu Universitātē, iezīmēja aizsākumu viņa interesei par Vidzemes brāļu draudzi, un šī interese pavadīja Adamoviču visas dzīves garumā. 1928.–1929. un 1939. gadā viņš apmeklēja Hernhūtes arhīvu Vācijā, lai iepazītos ar avotiem. No 1932. līdz 1938. gadam Adamovičs visaktīvāk nodevās Vidzemes brāļu draudzes izpētei, publicēdam zinātniskus rakstus, kā arī populārzinātniskas apceres periodikā un citus tekstus.

Atsevišķas interpretācijas, kas saistītas ar brāļu draudzes iespaidu uz kultūru, izpelnījās Adamoviča kritiku, taču viņš uzskatīja, ka šai kustībai kopumā bijusi liela un pozitīva nozīme Latvijas vēsturē. Būdams nacionāli orientēts teologs, Adamovičs arī uzsvēra brāļu draudzes kustības nozīmi latviešu nacionālisma tapšanā. Hernhūtismam bija daudzveidīga iedarbība uz sabiedrību un kultūru – tas atbalstīja zemnieku sabiedrisko apziņu, palielināja lauku sabiedrības sociālo mobilitāti un uzlaboja tās izglītības līmeni.

Summary

Professor Ludvigs Adamovičs was one of the most important figures in the interwar period in Latvian humanities. He contributed to Latvia's social and cultural life both as a theologian and as an influential personality. It is important to remember that Adamovičs had become the leading Latvian church historian by the end of the 1920s. He published a general survey of the church history of Latvia, and a general church history in 1927. Ludvigs Adamovičs' most notable study concerning Latvian church history was undoubtedly the broad monograph *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740* (The Church of Livonia and the Latvian peasant, 1710–1740) in 1933. Pietism and Herrnhutism are given a central role in the study. The author felt deep sympathy for these religious movements.

Ludvigs Adamovičs' Master's thesis, finished in 1909 at the University of Tartu, was the start of an interest in the study of Livonian Herrnhutism that would engage Adamovičs for the rest of his life. He visited in 1928, 1929 and 1939 in the Herrnhut archives (Archiv der Brüder-Unität) in Germany to have access to the original sources. The most intensive period of Adamovičs' research on Livonian Herrnhutism was from 1932 to 1938. He published scientific studies as well some newspaper articles and other writings on the subject.

Adamovičs was critical of some Herrnhutian emphases concerning culture, but he thought the movement on the whole was a strong positive influence on Latvian history. As nationally-minded a theologian as he was, Adamovičs also stressed the movement's role in the rise of Latvian nationalism. The socio-cultural ripple effects of Herrnhutism were manifold. It had supported the social self-awareness of the peasantry, increased the social mobility of the rural population and improved their literacy.

Valters Nollendorfs

Hernhūtiešu laikmets Artura Baumaņa romānu triloģijā. Literārs raksturojums un vērtējums

Atslēgvārdi: vēsturiskais romāns, brāļu draudze, vēstures interpretācijas literatūrā, stāstītājs, skatpunkts

Par visiespaidīgāko trimdā sarakstīto vēsturisko romānu, kas ir apjoma, ir vēsturiskā autentiskuma, stila ziņā var pretendēt uz labākā latviešu vēsturiskā romāna vietu, jāmin Artura Baumaņa romānu cikls par hernhūtiešiem astoņos sējumos un trīs daļās.¹

Tā es 2001. gadā apgalvoju “Latviešu literatūras vēstures” 3. sējumā. Bet apgalvots vēl nav pierādīts. Par to, ka trimdas literatūrā Artura Baumaņa vēsturiskais romāns, pareizāk – romānu triloģija, ieņem vadošo vietu, nevar strīdēties. Pamatojumu prasa apgalvojums, ka šis varētu būt labākais latviešu vēsturiskais romāns. Šeit centīšos sniegt savu pamatojumu un savus argumentus. Pārējais jau citu literatūrzinātnieku un literatūras vērtētāju ziņā.

Sākšu ar agrinākajiem iespaidiem. Esmu viens no pirmajiem, kam bija izdevība lasīt romānu triloģijas manuskriptu. Tas bija 20. gadsimta septiņdesmito gadu sākumā. Satiku Arturu Baumanī Amerikas vidienes latviešu centrā Garezerā. Zinot, ka esmu atbildīgs par apgāda “Ceļinieks” grāmatām, viņš apjautājās, vai apgāds būtu ieinteresēts izdot viņa romānu. Īstenībā nekas neesot jādara. Viņš pats gādāšot par iespēšanu. Vajadzīgs apgāds kā izdevējs. Ja esot ar mieru apdomāt, viņš atsūtīšot manuskriptu izvērtēšanai.

Es zināju, kas ir Arturs Baumanis – kultūrvēsturnieks, sarakstījis grāmatas par Krišjāni Baronu un Kronvalda Ati, kuras pats biju lietojis. Zināju par hernhūtiešiem. Lai atsūta, būs interesanti palasīties. Liels bija izbrīns, kad lielas aploksnēs vietā ar simts, pāris simts lapām man pienāca vesela kartona kaste. “Ko gan latvieši visu var sarakstīt,” man ienāca prātā, un nodomāju, ka to visu gan nepūlēšos lasīt, jo nezin vai varēšu atlicināt tik daudz laika romānam, kas droši vien līdzīgs Aleksandra Grīna vai Jēkaba Janševska sacerējumiem. Gan jau pietiks ar nejausi izvēlētām lappusēm vai nodaļām, lai redzētu, vai darbs “Ceļinieka” cienīgs. Tā es paņēmu rokās pirmās mašīnraksta lapas, lai pārbaudītu, cik nopietni darbs vērtējams, un nevarēju apstāties. Tas vilktin ievilka. Te bija kas jauns, neparasts, fascinējošs latviešu vēsturiskā romāna žanrā.

Sākšu ar apjomu. Teikt vienkārši “romāns” šķiet nedaudz maldinoši, ja ne necienīgi – darbam trīs daļās, astoņās grāmatās, kopā apaļās divtūkstoš lappusēs. Tuvākais salīdzinājums, protams, ir Aleksandra Grīna Lielā Ziemeļu kara epepeja “Saderinātie”, arī trīs

daļās – “Pelēkais jātnieks”, “Sarkanais jātnieks” un “Melnais jātnieks”, nedaudz vairāk nekā tūkstoš lappusēs, tātad puse no hernhūtiešu triptiha. Pat tāds lieldarbs kā Jēkaba Janševska “Dzimtene” ar nepilnām tūkstoš piecsimt lappusēm netiek līdzī Baumaņa darba apjomam.

Pats Baumanis savam darbam kopnosaukumu nav devis, kā viņš man skaidroja, par publikācijas iespējām runājot. Nosaukumi ir katrai no trim daļām un katrai no astoņām grāmatām. Un tomēr visas ir savstarpēji saistītas. Man žēl, ka necentos viņu pārliecināt par nepieciešamību dot apvienojošu nosaukumu. Tagad iznācis tā, ka viegli var rasties pārpratumi. Piemēram, elektroniskajā Latvijas bibliotēku kopkatalogā atrodamas tikai triloģijas atsevišķās daļas. Citi meklējumi tīmeklī palaikam it kā patstāvīgas rāda tikai atsevišķās grāmatas, tāpēc, manuprāt, ir nepieciešams vienoties par kopnosaukumu un to arī lietot. Tas būtu sevišķi svarīgi, kādam izdevējam iedrošinoties nākt ar jaunu izdevumu. Mans priekšlikums:

Artūra Baumaņa “Hernhūtieši”, romāns trīs daļās, astoņās grāmatās.

I. Grāfa kunga sūtnis (1975), 605 lpp.

1. Vidzemes naktis, 263 lpp.
2. Vivat Anna!, 312 lpp.
3. Ceļš uz elli, 230 lpp.

II. Saderinātie (1975), 591 lpp.

1. Āderes laidēji, 317 lpp.
2. Cilvēka liktenis, 274 lpp.

III. Hernhūtieši (1973), 813 lpp.

1. Zīmes un brīnumi, 250 lpp.
2. Uguns stabs, 283 lpp.
3. Žēlastības vējš, 280 lpp.

Kā vēsturisks romāns Baumaņa opuss pelnījis vēsturnieku iedziļināšanos. Sarunā ar Jāni Krēslīņu (sen.), kurš pats pētījis hernhūtismu Latvijā, Baumanis norāda uz dažādajiem vēsturiskajiem avotiem, ko viņš lietojis, lai savam romānam piešķirtu vēsturisko autentiskumu.² Interesanta avotkritiska diskusija abiem izraisās sakarā ar carieni Katrīnu I, mācītāja un Bībeles tulkotāja Ernesta Glika audzumeitu, par kuras attēlojumu Baumanis saka: “Par Katrīnu I romānā, manuprāt, nav neviena anachronisma. Tas, kas par viņu tur teikts, gan varbūt cieš no par daudz pasvītota vēsturiskuma.”³ Interesants jautājums – vai Baumaņa romāns savā vēstures interpretācijā var pretendēt uz vēstures literatūras statusu?

Līdzīgi svarīgi un interesanti ir no Baumaņa darba izrietošie filozofiskie un ideoloģiskie aspekti. Par savu romānu Baumanis saka: “[Tas] tēlo tautas mošanos, kad pie tās nonāk Cincendorfa vēsts.”⁴ Baumanim tātad brāļu draudžu kustība Latvijā nav tikai reliģiska, bet jau tautas kustība – mošanās, atmoda – un līdz ar to iesākumi nācijas veidošanās procesiem. Baumanis ar šiem uzskatiem nav vienīgais, bet viņa darbs šos procesus iemieso pilnasinīgos cilvēku tēlos ar visām cilvēciskajām īpašībām un savstarpējām attiecībām,

kas šos procesus ļauj lasītājam ne tikai izprast, bet arī savā veidā tiem dzīvot līdzī. Baumanis saka:

Vajadzēja būt ļoti svarīgiem cēloņiem arī tāpēc, ka, vajāta un jau tikpat kā iznīcināta, šī kustība vairākas reizes atdzima vēl lielākā spēkā. Kad to fonu – aizmuguri – biju aplūkojis, tikai tad sapratu, kāpēc toreiz Vidzemē ir varējis izplaukt tik ķēnišķīgs politisks un reliģisks zieds kā saiešanas kambaru sistēma: tas bija iedēstīts uz, tā sakot, milzīgas komposta jeb (tautas valodā runājot) mēslu kaudzes. Vidzemes panorāma man rādīja neaizmirstamu ainu: latvietim itin nekur nebija glābiņa – ne baznīcā, ne muižā, ne pie ķeizara, ne ķeizarienes, un kaut arī šī pati būtu pa daļai vidzemniece, pa daļai kurzemniece, varbūt pat latviešu cilmes (Katrīna I).⁵

Mans nolūks nav iedziļināties šī visnotaļ bagātīgā darba saturā un no tā izrietošajos secinājumos. Centīšos to vērtēt no diezgan šaura literārā viedokļa, koncentrējoties uz romāna formu un tajā lietotajiem izteiksmes līdzekļiem. Tai pašā laikā centīšos pamatot savu sākotnējo atzinumu par darba literāro vērtību. Tātad – kas to sevišķi izceļ daudzu citu vēsturisku romānu vidū.

Kā jau pats žanrs – vēsturiskais romāns – izsaka, runa ir par kāda vēsturiskā posma tēlojumu ar prozas līdzekļiem. Tā pamatā ir vēstījums. Jau pieminētās Aleksandra Grīna “Saderināto” triloģijas pirmā daļa sākas ar plašu skatījumu: “1681.–2. gada ziema bija tik barga, ka tai līdzīgas neatcerējās paši sirmākie vectēvi. Sniegs sāka snigt tūliņ pēc Ticības atjaunošanas svētkiem, un ap Mārtiņiem jau bija sadzītas pirmās kupenas.”⁶ Lasītāju uzrunā episks vispārējās situācijas raksturojums pagātnes formā, ko jau pašā sākumā akcentē vēsturisks gadskaitlis. Dominējošs ir stāstījums, stāstītāja kā vērotāja perspektīva no ārpusē un no vēlāka laika. Palaikam dialogos vērojami centieni imitēt notēlotā laikmeta valodu un izteiksmes veidu, bet stāstījumā dominē rakstnieka un lasītāja laikmeta valoda. Tā tas ir Grīna darbā.

Baumaņa romānu triloģija atšķiras no šī diezgan ierastā vēsturiskā romāna modeļa vairākos svarīgos veidos.

Pirmkārt, saglabājot vēsturiskā romāna tradicionālo perspektīvu kā logatu, Baumanis savu vēstījumu ietērpj vēsturiskā laikmeta valodā vai – te nu darbs filologiem un valodniekiem – vismaz ticamā 18. gadsimta valodas imitācijā. Valodnieks Valdis Zeps savulaik savā pirmajā vērtējumā par romāna valodu norādījis, ka Baumanim izdevies ne tikai ievīt laikmeta valodas īpatnības dialogos, bet arī aprakstošajos tekstos, citiem vārdiem – visu romānu sarakstīt vēsturiski stilizētā valodā. Uz to norāda arī pats autors:

Valoda ir vēsturiskota, stilizēta. Tā liek lasītājam manīt, kuŗa laikmeta bērns ir šis romāns. Dāvīda kunga vēstules ir lielāko tiesu bez punktiem, kommatiem, lielajiem burtiem: norādījums uz viņa ļoti vājo prasmi rakstīt. “Hernhūtiešus” gatavojot, autors ir tik stipri ietekmējies no viņu stila, ka tagad viņam krietni jāpiepūlas, lai tiktu vaļā no tā.⁷

No vienas puses, tas modernajam lasītājam sagādā grūtības, no otras, un tas, manuprāt, ir svarīgāk – lasītāju iesaista laikmeta garīgajā gaisotnē. Tāpat kā autoru, arī lasītāju šis stils pēc sākotnējās piepūles pārņem savā varā. Minēšu tikai dažus piemērus.

Autors lieto īpašvārda ģenitīvu pirms titula vai sabiedriskā stāvokļa apzīmējuma, kā to darām vēl šodien, sakot “Bērziņa kungs” vai “Eglītes kundze”: *Hinkeldeja prāvests, Hallarta baronese, Hāzenfūsa dakteris*. Tāpat tālaika svešvārdi – *pauris, fierdelstunda, deņčuks, adulteris, istorija, afis, levis*. Lai akcentētu, ka ne viss notika latviešu valodā, stāstītājs sarunu vai domu gaitu gan atstāsta latviski, bet pabeidz vācu valodā, piemēram, garāku skaidrojumu par Vidzemes dzimtcilvēku ekonomiku no sava, t. i., vācu barona viedokļa barons fon Kampenhauzens beidz ar vārdiem: “Redziet, civilizētā dzīvē viss dibinājas uz kārtību – bet šī uz tiesībām [..]. Taisni tā landrāts teica: *Recht und Ordnung*.”⁸ Vai arī, ar krievisku akcentu, kā podporučikam Tumanskim: “*Mit irer gnedigen erlaubnis, libe frau gaupmanin*.”⁹ Reizēm netulkoti svešvārdi iepīti tiešā runā. Tā nostalgiskās izjūtās, caur pils logu vērodams kuģu iekraušanu miglātajā Rīgas ostā, ģenerālgubernators ģenerālis de Lasija, pēc tautības īrs, pusbalsi saka: “*By God! Napominajet čto to rodnoje..*” “Tiešām, uz mata kā Īrijā,” piebilst stāstītājs.¹⁰ Netrūkst deminutīvu, it sevišķi latviešu zemnieku valodā, un, protams, hernhūtiešu terminoloģijas, kas caurvij visu darbu – *Tas Jērs, Tā Vēsts, Asiņainais Vīrs*. Te piemērs no brāļa Krišjāņa diārija, kas rakstīts bez pieturzīmēm:

TAM VĀRDAM vislielākās sekmes bērnu koņos pārņemti mazie svilst kā ceplis tajos noskatīdamies tēvi un mātes lej tūkstoš pateicības asaras puspuišbrāļiem mīlestības mielasts bija kopā ar puīšu brāļiem bija tik kareivīgs ka visus pārņēma liels žēlastības vējš un nākotnē vieglprātībai nebūs vietas par ko paldies Dievam kā zibens TAS GARS pār tiem nāca tā ka cilvēki visu nakti dziedāja un DIEVU lūdza.¹¹

Ja romānu triloģijas vēsturiski stilizētā valoda ļauj iekļauties un iejusties laikmeta gaisotnē, tā neizskaidro Jāņa Krēšliņa (sen.) jautājumu autoram par darbā atrodamajiem tēliem, kas, savukārt, prasa autora spēju tēlot daudzšķautņainus raksturus:

Man imponē tas, ka romānā nav rodami parastie stereotipi, gan par muižniekiem, gan par mācītājiem, gan par zemniekiem. Visi ir ļoti cilvēciski, īstenībai ļoti atbilst apraksti par daudzu tā laika muižnieku visai pieticīgo dzīves veidu. Kas palīdzēja Jums tā iejusties, iedzīvoties 18. gs. vidē?¹²

Uz šo jautājumu Baumanis tieši neatbild. Viņš piemin, ka svarīgs bijis laiks, jo viņam ar romāna rakstīšanu nav bijis jāsteidzas. Manuprāt, Krēšliņa (sen.) jautājums tomēr būtu atbildams, taču tad to vajadzētu pārformulēt: “Kā Jūs veidojāt savu stāstījumu, lai izvairītos no stereotipiem un ļautu izpausties cilvēcībai?”

Patī svarīgākā atbilde, un tas ir otrs raksturīgais Baumaņa darba aspekts: Baumaņa stāstītājs savu stāstu nepauž galvenokārt no sava suverēni episkā, bet gan no stāstā iesaistīto personu skatupunkta. Arī plašais vēsturiskais fons nav stāstīts no ārpus stāvošā stāstītāja, bet atsevišķo personu viedokļa. Lai gan stāstītājs, kā jau episkam darbam pieder, vēsta trešajā personā un liek izprast, ka viņš – it kā no augstākas perspektīvas – sagatavo situāciju, bet teikto vai domāto tikai atstāsta vai tieši citē, tai pašā laikā komentē vai raksturo,

ciktāl tas atbilst attiecīgās personas pašnovērtējumam vai spriedumam. Piemēram, podporučika Tumanska skatupunkts pēc zviedru leitnanta Delabarra aresta:

Šorīt leitnants Delabarrs podporučikam vairs tik daudz nerūpēja. [Stāstītājs.] Nu tas vairs nekur neizbēgs. Pagājušā nakts tam būs pierādījuse – no Lisas muižas paklētes nevar izklūt tik viegli ārā kā no Cēsu cietuma, jā, jā [..]. Kādu brīdi Tumanskis spēlējās pat ar to domu: atstās pie arestanta nevis divus sargus kā sākumā, bet pietiks ar vienu. [Atstāstīts domu gājieni.] “Vīru man maz – īpaši, ja sūtu pusi vada Korta darbos [..].” [Domu gājieni citāta veidā.] Dienesta intereses uzvarēja – un tas princips, pie kā podporučiks mēdza turēties, proti – divi arvien drošāk nekā viens. [Stāstītājs.] Tie viens otram skatīšies uz pirkstiem, vai ļauns cilvēks tur neiespiež kādu marku vai pat dālderī. Jo vai tad ir tāds dragūnis pasaulē, kas neņemtu kukuli, – tik plīks kā dragūnis ir? [Atstāstīts domu gājieni.] Tā stingriba, ko Tumanskis reizēm parādīja, tomēr bija maldinoša. Varētu pat sacīt: viņš bija dziļi cilvēcis, tas, ko smalki cilvēki par humānu sauc. Ērmoji jau nu izklausās, bet – kaut gan virsnieks, viņš tomēr ienāda asins izliešanu. Iekšā bija maiga dvēsele. [Stāstītājs.]¹³

Tas, ko par Tumanski lasītājs uzzina turpmāk tekstā, gan dažreiz liek domāt citādi, bet stāstītājs te no komentāriem atturas, kas, protams, vienlaikus arī atstāj pamatu aizdomām, ka stāstītājs, gan ar smalkas ironijas piedevu, ļauj Tumanska pašraksturojumu iztulkot lasītājam vai klausītājam pašam, protams, paturot pēdējo – neizteikto – vārdu.

Par carienes Katrīnas I izcelsmi uzzinām no Hinkeldeja prāvesta sarunas ar vācbrāli Krišjāni Dāvidu. Hinkeldejs turpina domu gājieni par jaunās varas neuzticēšanos luterīcīgajiem un, kā noslēpumu atklādams, noliecas pie Dāvida kunga auss un piebilst:

– Aiz tā paša iemesla arī lielajam caram negāja viegli – nu, *imperatrix* Katrīnas dēļ (abi jau vairāki gadi kopš Dieva priekšā). Šā ar bija bijuse mūsu cilvēks, tas ir, iekams Pēteris nebija viņu līcis pārkrīstīt par pareizticīgu. Tikai tāpēc Glika prāvests viņu kā skuķēnu no Krustapils paņēmis līdzī uz Alūksni [..].

– Kas man Rīgā teica – viņa esot bijuse kurzemniece vai no Poļu Vidzemes?

– Taisnība kā vienam, tā otram. Un kā es to varu apgalvot? Vienkārši. Visas ziņas jau pie mums, dvēseļu ganiem, satek. Priekš gadiem piecpadsmit uz mūsu pusi bija atsūtīts tāds galma padomnieks Bestuževa kungs. Pate Katrīna bija pavēlējuse noskaidrot, kas pa tiem juku laikiem noticis ar šās piederīgiem.¹⁴

Te Baumanis prāvesta mutē ieliek pats savu atklājumu par Bestuževa ziņojumu, par ko viņš stāsta Jānim Krēšlīnam (sen.).¹⁵ Prāvesta zināšanas par Bestuževa pētījumu, protams, ir pietiekami ticamas.

Triloģijas gaitā bieži mainās gan skatupunkti, gan raksturojumi. Stāstītājs paliek ārpusē un neuzmetas par viszinīgu izšķirēju dažādo viedokļu vai skaidrojumu vidū, bet ļauj tiem izpausties visā savā daudzveidībā. Cenšoties atrast šīs daudzveidības kopsaucēju, nonāku pie atziņas – un tā ir trešā Baumaņa svarīgā raksturīpašība – ka epasa struktūra un būtība vislabāk izprotama no dramaturģijas viedokļa. Lai gan Baumaņa triloģijas logats

ir episks, tā aizpildījums, par spīti episkajam atvēzienam, pamatā ir dramatisks. Dramatisks eposs? Īsumā:

- triloģija ir koncentrēta gan laikā, gan vietā. Tā gan rada episka plašuma iespaidu, bet visu astoņu grāmatu darbība reāli norit apmēram viena gada laikā un ģeogrāfiski ierobežotā telpā, galvenokārt – Lisas un Rozes muižās;
- triloģija ir bagāta ar dažādu līmeņu dramatisku spriedzi un konfliktiem: gan nacionāliem, gan politiskiem, gan sabiedriskiem, gan kulturāliem, gan individuāliem. Tie, protams, lielā mērā izriet no paša laikmeta, taču Baumanis tos nerisina episki stāstoši, bet galvenokārt dramatiski konfrontējot cilvēkus un situācijas;
- triloģijas tēli raksturoti spilgti – kā pilnasinīgas darbojošās personas ar visām cilvēcīgajām pozitīvajām un negatīvajām rakstura īpašībām, emocijām un kaislībām. Ir trīs galvenie individuālie varoņi: Lisas baronese Friderika Delabarra, viņas tēvs Rozes barons Frīdrihs fon Korts un grāfa Cincendorfa sūtnis vācbrālis Krišjānis Dāvids. Viņu personības, savstarpējās un publiskās attiecības nosaka stāstījuma attīstību no sākuma līdz galam. Friderikas tante Sofija, ģenerāliene Hallartes baronese, fon Kampenhauzena landrāts, fon Mengdena dzimta un citi vācu dižciltīgie ar savām komplicētajām radniecībām, savstarpējām attiecībām un konfliktiem veido vācu bruņniecības fonu. Hinkeldeja un Noihauzena prāvesti ar saviem amata brāļiem personificē vācisko luterisko garīdzniecību. Podporučiks Tumanskis un ģenerālgubernators De Lasijs – divas raksturā un izcelsmē dažādas jaunās, cariskās varas izpausmes – krievisko brutalitāti un pasaulīgo autoritārismu. Latviešu dzimtļaužu spektru personificē atsevišķas personas – pērminderis Plaukts, viņa dēls Jēkaups, kannarauģis Ādams, cofe Trūte, vešeriene Kača, balbieris Atis, taču drīzāk kā raksturlomas, ne patstāvīgas personības. Aiz darbojošos tēlu fona apspiestā, pagrimumsī, bet vienlaikus arī vitālā dzimtļaužu tauta parādās kā dramatisks koris, kura klātbūtne ir noprotama un nojaušama valdošo personību domās un runās, bet kura potenciālā individuālā rīcībspēja ir vēl tikai veidošanās stadijā;
- triloģijas darbība likumsakarīgi virzās uz spilgtiem dramatiskiem kāpinājumiem un lūzuma punktiem – zemnieku konfrontācija ar dragūniem izvarotās Trūtes dēļ; pērmindera Plaukta padēla Jēkaupa atgriešanās no ilgām šķūtīm un mēģinājums atriebties Rozes muižkungam par pavedināto sievu Kaču; saiešanas nama Sānu Pušums dibināšana; Lisas muižkundzes kapteiņa Delabarra kundzes konflikts ar tēvu; viņas saderināšanās ar pirmā vīra brāli – zviedru leitnantu Delabarru; fon Korta divi sabrukumi un ellēbraukšana; Friderikas un vācbrāļa mīlestība; Krišjāņa Dāvida izraidīšana no Vidzemes un pirmās brāļu draudzes nonākšana pašu latviešu noteikšanā;
- triloģija ir piesātināta ar dialogiem. Domu un uzskatu izmaiņas, cilvēku attiecības un konflikti tiek risināti galvenokārt tiešā sarunā vai monologos, kas ir dramatiska darba raksturīgākā iezīme;
- romāna gaitā ir daudz epizožu, kas atgādina mizanscēnas – skatuvisku iekārtojumu, izvietojumu un darbības aprakstu. Epizodes ir scēniski attēlotas.

Atļaušos šos konstatējumus ilustrēt sīkāk. Jau pats triloģijas sākums atgādina mizanscēnu, kas ievada dialogā, darbībā un vienlaikus arī lielā episkā konflikta būtībā.

Kaut kas šo puteņa pievakari muižas ļaužu pirtīnā notiek. Kad iekšā parauga, sākumā te izskatās kā pirmajās radīšanas dienās, kad viss bija neiztaisīts – tumšs, tukšs, tikai migla grozījās pa ūdens virsu.

Jā, vidū, liekas, kas kustas un murd. Kad, no turienes bēgdami, garaiņas ķēmi atkāpjas pirtīņas kaktos, actīnai līdzīgi sāk mirkšķināt kā caur mākoņiem spiezdāmās zvaigznīte. Tā – skala uguns. Un, lūk, sprēslenīca, kur tas iesprausts, ap to viens, divi... nē, trīs stāvi.

Ko tās sievietes vāra vai buļ – un kas tās tādas? Vai no tiesas raganas – jeb bērniņu saņemt taisās? Tā, kas, gan Trūti rīkodama, gan pate darbodamās, kustas, stīvu kāju pievilkdama, atgādina Lisas īpašnieces krustmāti fon Patkula freilēni jeb, kā krustmāte teiktu, Sofitanti [...].¹⁶

Šis rindkopas rakstītas tagadnē. Tās it kā lasītāju ievēd pirtīnā, kurā sākas darbība, kas nu jau, gandrīz nemanot, norisinās pagātnes formā. Jau pašā sākumā ir netieša norāde gan uz bībelisko pasaules radīšanu, gan latvisko bērna laišanu pasaulē. Ieskanas it kā Viljama Šekspīra “Makbeta” raganu motīvs. Un tad jau lasītājs nonācis pirtī, 18. gadsimta realitātē – pagātnē: “Krāsns mutē iezvērojās ogles, kad paksī grūdās vējš.” Ļoti iespaidīga un dramatiska mizanscēna man šķiet šī:

Uz ziemas galu muižas kūti bija tik daudz sūdu sakrājies, ka govīm ragi dūrās griestos. Darbinieku turpretī maz. Kad talka ievilkās otrā nedēļā, leitnants [Delabarrs] noprata – tas darbu plāns, ko abi ar fon Kortu uzmetuši, nezina, vai izpildāms. Nu, un tad gāja stārstam virsū [...]. No kantoņa izskrējis, druknais Viesulis elsdams metās pārtaišņi pāri piesnigušajiem kāpostdārza kaceniem pie mēzējiem. “Junkuram taisnība,” viņam iešāvās prātā, kad viņš ieraudzīja: trīs ragavas tukšas gaida kārtu, bet darbinieki, cits caur citu teikas un jokus stāstīdami, tikko cilā dakšas. Gaiķa Jānim tās no rokām izrāvis, viņš šim gribēja dot ar kātu pa muguru, bet darbinieks, zināms, pabēga sāņus.

– Ausaini! – stārstas spalgi sauca. – Es tev rādišu! Tā tev būs jāstrādā! – –

Nevien darbinieki no blāviena sabijās, bet arī kaktā uz perēkļa tupošā vista. Tie aplkusa; šī sāka kladzināt.

Rīku ar tādu sparpu žļurgā iedzinis, ka virca pašam acīs saskrēja, viņš cēla. Dakšas bija ar kaudzi pilnas labi noblieķētu – asi garojošu – sūdu. Ar lidošanu tie ielidoja ragavās. Talcinieki samirkšķinājās; acīs bija lasāms: “Kas tur liels – es ar’ tā varētu, ja tavā vietā būtu, tu, kungam no ratu pakaļas izkritis ērms! Iedomājies tikai: reizi nedēļā viņš paķer dakšas – un tad mums rādišot, kā tās jācilā, tpu tu [...].”

Uzvaroši paskatījies uz vienu, otru, trešo, Viesulis pēkšņi visā gaļumā nogāzās vircotajos pakaišos – kā nozāgēts koks.

Nu pagāja laba stunda, kamēr sameklēja lielkunga balbieri Ati. Šis nespēja nekā līdzēt, mironi jau sāka pārņemt stīvums.

– Jā, tā tev būs strādāt, – kāds domīgi atkārtēja stārstas pēdīgos vārdus.¹⁷

Varbūt ne gluži uz skatuves, bet filmā šādu ainu viegli iztēloties.

Interesanta un iespaidīga ir skatupunktu maiņa Jāņu vakara ainā, jauno saiešanas namu lūkojot. Skatupunkts sākumā ir vietējo vāciešu un vācbrāļa – Hernhūtes sūtņa. Dialogs lietišķs, pat mazliet nenopietns. Pirmais runātājs ir Hernhūtes sūtnis, kurš kā namdaris atzinīgi novērtējis Bēkuru klēti un saka:

– Vēl vienu logu derētu ietaisīt – pret to varētu nolikt teicēja pulti. Viens, divi, trīs [...] savi desmit solu rindas ieies.

– Tiem es došu kokus, – sacīja Delabarra kundze.

– Teicami.

– Augstsirdīgi, – piebilda prāvests. – Bet kā mēs šo kapelu (vai kas nu viņa būs) kristīsim. Ja šī ēka dabūs jaunu uzdevumu, tad arī īpašs – piemērots – vārds nebūtu par ļaunu.

Sētā ienākuši, to jautājumu dziļāk pārrunāja. Fon Patkula freilene ieteica par Jauno Jeruzalemi saukt. Plauktiņš – par Jērakalnu. Baznīcas kungs šim pretojās, norādīdams:

– Te jau tikai tāds māla paugurs.¹⁸

Te pēkšņi iejaucas kas negaidīts, un skatupunkts mainās. Nu jau tas ir Hernhūtes sūtņa skats, atdalīts arī no vietējiem vāciešiem, kuri par notiekošo zina, bet vienlaikus arī cenšas to noklusēt vai pat izslēgt no apziņas. Zemnieku tauta te iejaucas notiekošajā kā no citas pasaules nākošs mistisks koris, kura klātbūtne ir gan reāla, gan nesaprotama, pat draudoša:

Kas zina, cik ilgi būtu strīdējušies, ja, saulei rietot, par gabaliņu kāds melniņš nebūtu atskanējis. Tumsš jau nu kļuva, bet vācbrālis ievēroja, kā pārvēršas sarunas biedru ģimji. Plaukta tēvs uzreiz nodūra acis. Lisēnietes sačukstējās. Pirkstus sirmajā ciķelē ieģrūdis, prāvests sāka šo plūkāt. Visi četri pagriezās uz to pusi, kur vainagiem galvā cauri vakaram aizgāja dziedoņu bariņš. Pēc brītiņa tos bija aprijuse tumsa. Tikai melniņš vēl trīsēja gaisā. “Kāda kaislība iekšā! Un katras frāzes galā viens un tas pats refrēns,” Dāvida kungs pie sevis teica. “Interesanti, kas tas tāds, ko viņi daudzina.”

Kā apburts viņš nedrīkstēja pakustēties. Arī pārējie klusēja. Tad – vēl viens pulciņš parādījās, to pašu vilkdams, [...] un brīdi vēlāk vēl viens.

– Kur viņi šonakt pulcēsies? – prāvests kā pie sevis teica.

– Tepat aiz birzs – Kursuļa pakalniņā, – atbildēja Plaukta saimnieks, kam tas jautājums bija domāts.¹⁹

No vācbrāļa izolētā skatupunkta nevar būt lielāka atstatuma starp viņa misiju un novēroto, kas viņam ir pilnīgi svešs:

[...] vairāk nekā tās ugunis, kas pakalnos dega, vācbrāli satrauca simtbalsīgā dziedāšana visās malās. Klausīdamies viņš vienu lāgu pat aizmirsa, kur stāv un kāpēc atnācis. Kad bija atskurbis, trīskārt nospļāvās: “Un atpestī mūs no ļauna...” Tā jau tā nelaime – neviena no šīm dziesmām nerunāja par Asiņaino Vīru. Grāfa kunga sūtnim dega zināt: “Vai Tā Jēra dziesma viņiem skanēs tikpat gražni? Aleluja tikpat vareni kā ligo?” Jo balsis tiem ir, par to viņam vairs nav šaubu.²⁰

Spraigs ir Trikātas mācītāja stāstījums amatbrāļiem un replikas par viņa kannarauģa redzējumu “Visu dvēseļu Dienā – tā saukto veļu laikā”. Stāstītājs piemetina, ka mācītājs sācis vāciski, “bet, kad nonāca pie tās vietas, kur vajadzēja stāstīt, ko īsteni dzirdējis no kannarauģa, tad pārgāja uz pauru valodiņu. Par to neviens nebrīnījās. Šā izteikumi, izrādījās, bija bijuši tik pauriski, ka daudzām lietām vāciski tur nemaz nebija ekvivalenta.”²¹ Tālāk seko šāds dialogs:

- Dodamies no Brenguļiem uz mājām, mans cilvēks uz ceļa sastapies ar dīvainu procesiju.
- Lai Dievs pasarg’!
- Bijis vesels bars.
- No kuŗas puses nākuši?
- No kapu kalniņa.
- Bet tas tak nelikumīgi. Viņi tak beigti. Tā vairs nav kārtība.
- Netraucē viņu, lai stāsta.
- Redziet, kādas lietas notiek rudenos latvju zemē: ceļš bijis pilns miroņu. Kur tik pagriezies, no visā pusēm nākuši, jājuši.
- Ko – jājuši?
- Ne jau zirgā.
- Bet kā tad?
- Dažs uz vepŗa, cits uz gaiļa. Kā kuŗš.
- Kas tie tādi, kas nav jājuši – kam bijis jātiek uz priekšu pašiem uz savu roku?
- Mārkos noslicinātie mauku bērniņi. Un kuŗā kautie. Tie, kam nav taisītas bēres.
- Tā tak vislielākā nelietība!
- Pagaidi, pagaidi. Lai viņš turpina.
- Vakars bijis. Mārki abpus ceļam kūpējuši. Drošs kas drošs – pārlēcis pāri grāvim, lai tie radījumi viņam neuzskrien virsū. Tomēr pamanījuši.
- Ak tu žēlīgs!²²

Tā ir tīrā drāma. Turklāt šis ir tikai iesākums no vairāku lappušu stāstījuma un replikām. Līdzīgu dramatisku dialogu triloģijā ir ļoti daudz.

Vai man izdevies pierādīt manu sākotnējo apgalvojumu, ka Baumaņa romānu triloģija “var pretendēt uz labākā latviešu vēsturiskā romāna vietu”? Tas droši vien nav iespējams. Ceru, ka esmu vismaz parādījis, kāpēc es manuskripta lapas nevarēju nolikt, neizlasījis no sākuma līdz galam, rosinājis turpmāku interesi un diskusiju. Ceru, ka būs kāds literatūrzinātnieks, kurš veiks salīdzinošu pētījumu un vērtējumu par latviešu vēsturiskajiem romāniem, lai vai nu pierādītu, vai noraidītu manu apgalvojumu. Tas varētu būt doktora darba cienīgs pētījums.

Beigās tomēr drusku par saturu un tā nozīmi mūsdienās. Arī no šā viedokļa, manuprāt, Baumaņa apjomīgā astoņu grāmatu triloģija pelnījusi ne tikai apbrīnu un cieņu, bet arī pienācīgu uzmanību, jo Baumaņa darbs nav tikai par pagājušajiem laikiem. Tas ir par mums.

Tā vēsts, kas romānā varbūt ir iekšā, varētu skanēt tā. Izturiet; palieciet stipri nākamiem laikiem. Sveši sludinātāji nāks un ies; tas pats attiecas uz kakla kungiem. Latvieši – “Dieva tauta” – paliks. Vidzemes brāļu draudze tieši uz to dibinājās: uz latviešu personālu – teicējiem, kārtu priekšniekiem, uzraugiem no tautas vidus.²³

Tā izsakās pats autors sarunā ar Jāni Krēsliņu (sen.). Triloģija beidzas ar vārdiem “Laipa nu bija. Bet arī bezdibens joprojām palika.”²⁴ Padomāsim, vai vēl joprojām neesam uz hernhūtiešu mestās laipas un kā tiksim bezdibenim pāri.

Atsauces

- ¹ Nollendorfs V. Trimdas literārā tematika. *Latviešu literatūras vēsture*. Red. V. Hausmanis. 3. sēj. Rīga: Zvaigzne, 2001. 373. lpp.
- ² “Materiālus vācu kopš kāda 1942. gada Rīgā, Latvijas Universitātes teoloģijas fakultātes bibliotēkā un Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēkā, kā arī ķeros pie prof. Luža Adamoviča atstāto piezīmju caurskatīšanas. Tās man uzticēja kādu laiku viņa brālis. Profesors, kā zināms, tika 1941. gadā deportēts. Izstudēju brāļu draudzes centra – Hernhūtes – publicētās vēsturisko pētījumu sērijas. Savienotajās Valstīs visvairāk guvu Ņujorkā – Ūnijas teoloģiskā semināra lielajā bibliotēkā – īpaši strīdus rakstu (polemiku) nozarē. 18. gadsimtena latviešu centienus pētīju šur un tur.” Krēsliņš J. Autora paškommentāri par hernhūtiešu romānu [intervija ar Arturu Baumanu]. *Jaunā Gaita*. 1976. Nr. 109. 11. lpp. Pieejams: http://zagarins.net/jg/jg109/JG109_Baumanis.htm [sk. 04.04.2014.].
- ³ Turpat, Nr. 110, 47.–48. lpp.
- ⁴ Turpat, Nr. 109, 8. lpp.
- ⁵ Turpat, 11. lpp.
- ⁶ Grīns A. *Pelēkais jātnieks* [triloģijas “Saderinātie” 1. daļa]. [Delmenhorsta]: Jaunā Vārda apgāds, 1949. 7. lpp.
- ⁷ Krēsliņš J. Autora paškommentāri par hernhūtiešu romānu. Nr. 110. 48.–49. lpp.
- ⁸ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns*. 3. sēj. Ceļš uz elli. [Grand Haven]: Ceļinieks, 1975. 57. lpp.
- ⁹ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns*. 2. sēj. Vivat Anna! [Grand Haven]: Ceļinieks, 1975. 63. lpp.
- ¹⁰ Baumanis A. *Hernhūtieši*. 3. sēj. Žēlastības vējš. [Annarborā]: Ceļinieks, 1973. 236. lpp.
- ¹¹ Baumanis A. *Hernhūtieši*. 2. sēj. Uguns stabs. [Annarborā]: Ceļinieks, 1973. 275. lpp.
- ¹² Krēsliņš J. Autora paškommentāri par hernhūtiešu romānu. Nr. 109. 10. lpp.
- ¹³ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns*. 1. sēj. Vidzemes naktis. [Grand Haven]: Ceļinieks, 1975. 76.–77. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 172.–173. lpp.
- ¹⁵ Krēsliņš J. Autora paškommentāri par hernhūtiešu romānu. Nr. 109. 11. lpp.
- ¹⁶ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns*. 1. sēj. Vidzemes naktis. 7. lpp.
- ¹⁷ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns*. 2. sēj. Vivat Anna! 96.–97. lpp.
- ¹⁸ Baumanis A. *Saderinātie*. 1. sēj. Āderes laidēji. [Grand Haven]: Ceļinieks, 1975. 214.–216. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 214.–216. lpp.
- ²⁰ Turpat, 218. lpp.
- ²¹ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns*. 3. sēj. Ceļš uz elli. 33. lpp.
- ²² Turpat, 33.–34. lpp.
- ²³ Krēsliņš J. Autora paškommentāri par hernhūtiešu romānu. Nr. 110. 49. lpp.
- ²⁴ Baumanis A. *Hernhūtieši*. 3. sēj. Žēlastības vējš. 280. lpp.

Valters Nollendorfs

The Age of the Unity of the Brethren in Arturs Baumanis' Novel Trilogy. Literary Analysis and Critique

Summary

Keywords: a historical novel, the Unity of the Brethren, literary interpretations of history, the narrator, the focal point

The trilogy of Arturs Baumanis' novels takes an important place in Latvian exile literature in the second half of the 20th century. It consists of three parts and eight books totalling in approximately 2000 pages. It significantly exceeds the amount of historical works by other Latvian authors, for example, Aleksandrs Grīns' war epoch on the Great Northern War *Saderinātie* (The Engaged) or Jēkabs Janševskis's *Dzimtene* (Homeland). As a historical novel Baumanis' opus is worth examining in terms of history. The author attempts to answer the question why and how Baumanis's work can be considered the best Latvian historical novel written. The author mentions various historical sources used by Baumanis, in order to add historical authenticity to his novel. Furthermore, the author investigates the philosophical and ideological aspects of Baumanis's novel.

In Latvian literature the historical novel is one of the most popular genres. A reader is attracted by epic characterisation of the overall situation in the past, which from the very beginning is emphasised by a historical timeframe. The omnipresent narrator's voice from a different time is dominating in these works. At times the dialogues attempt to imitate the language and mode of expression of the portrayed time period, but the narration is dominated by a contemporary language of the writer and the reader. The author claims that Baumanis' trilogy differs from the above described historical novel so popular in Latvian literature in several aspects. First, by keeping the traditional perspective of the historical novel as a framework, Baumanis tells the story in a language characteristic to the historical period. On the one hand, it raises some difficulties for a modern reader, on the other hand, the reader is engaged in the atmosphere of the period. Second, Baumanis's narrator is not telling the story from a sovereignly epic perspective, but from the point of view of the characters. Besides, the historical background, too, is not presented from the perspective of the omnipresent narrator, but from the point of view of certain individuals. Third, it must be taken into account that the structure and essence of an epoch is best understood from the point of view of drama, although the framework of Baumanis'

trilogy is epic. Consequently, it is possible to interpret Baumanis' trilogy as a dramatic epos. The author concludes the article by examining the connection of Baumanis' trilogy with nowadays, as well as analysing the contextual link between the age of the Unity of the Brethren and the history of the 20th century.

Janīna Kursīte

Sarunas ar Baumanī:
daži uzzīmējumi romāna "Hernhūtieši" kontekstā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Janīna Kursīte

Conversations with Baumanis: Some Sketches in the Context of the Novel *Hernhūtieši* (The Herrnhutians)

Summary

Keywords: Arturs Baumanis, history of the Unity of the Brethren, architecture of the Unity of the Brethren, Latvian literature, archive studies

The article provides an insight in the materials that the author has collected over the meetings with Arturs Baumanis in person in 1988. During several conversations the author took notes on Baumanis' stories about himself and his contemporaries—writers and cultural workers—as well as about writing the trilogy *Hernhūtieši* (The Herrnhutians). During these conversations photographs of Arturs Baumanis were taken, and over the years, it has turned out that these pictures are nearly the only publicly accessible visual representations of him. Likewise, the author collected additional notes written by Baumanis on the creative process of *Hernhūtieši*, as well as his biographical notes. So far they have been published only partially. The article provides a broader perspective on these notes, revealing significant sources of inspiration for Baumanis' creative work.

In the context with these conversations and notes the second part of the article examines the architectural features of the Herrnhutian gathering houses. The research carried out by architects Pauls Kundziņš and Roberts Legzdiņš is the most important one in this aspect, and the specific pattern of the pillars of these houses has been particularly emphasised by these authors. It confirms that the Herrnhutians built their cult buildings completely on their own without any external influence. The forms of the pillars were not related to the style of the official architecture of the time at all. Pauls Kundziņš refers these peculiar forms of pillars to the Early Middle Ages. The artist and ethnographic scholar Jēkabs Bīne has written about the parallels of these architectonic details in the art of Lithuanians, ancient Prussians, ancient Indians, Norwegians, the Karelians, etc. This architectonic detail had not only a practical, but also a sacral function.

Ieva Kalniņa

Artura Baumaņa romānu triloģija: garīgās kustības nostiprināšanās Vidzemes kultūrtelpā

Atslēgvārdi: Arturs Baumanis, vēsturiskais romāns, brāļu draudzes sākumi, koloniālisms, sievietes tēls literatūrā

Artura Baumaņa romānu triloģija “Grāfa kunga sūtnis”, “Saderinātie” un “Hernhūtieši” atšķiras no latviešu vēsturisko romānu klāsta – pagātnes notikumu (karu, nemieru, dumpju, revolūciju) vai ievērojamu personu vietā tajā rādīta garīgās kustības nostiprināšanās sabiedrībā. Artura Baumaņa intervijā Jānim Krēsliņam (sen.) sniegtā atbilde raksturo romāna saturu:

Šis romāns nav ne dēku, ne vētrainas mīlestības romāns. Tēlo tautas mošanos, kad pie tās nonāk Cincendorfa vēsts. Uz to faktu ir likts galvenais uzsvars. Atmodas pacilātībai pretstatā ir tie drausmīgie apstākļi, kuŗos latvieši atradās pēc Lielā Ziemeļu kara.¹

Artura Baumaņa romāna vēstījums laika aspektā ir tradicionāli lineārs – romāna darbība ilgst nepilnu pusotru gadu. Romāns stāsta par 1729./1730. gadu, kad no Hernhūtes Vidzemē ierodas vācbrālis – Kristians Dāvids (*Christian David*, 1692–1751). Novatoriski veidota romāna telpa – visas personas ir saistības ar Lisas un Rozes muižu, kur norisinās lielākā daļa notikumu. Arī atsevišķas citas triloģijas darbības vietas – Valmiermuiža, Rīga, Kurzeme – saistītas ar Lisas un Rozes muižnieku vai kalpotāju gaitām un likteņiem. Telpas izveidē romāns ir latviešu literatūrā moderns darbs, jo nākamais vēsturiskais romāns ar līdzīgi veidotu telpu ir Aivara Kļavja postmodernā tetraloģija “Viņpus vārtiem” (2005–2012), kuras centrā ir Pēterupes apkārtnē.

Baumaņa romāna vēstītājs atbilstoši tradicionālajam vēsturiskajam romānam ir neitrāls, brīžiem ironisks, brīžiem – pat sarkastisks. Redzes punkti, no kādiem ieraugām romāna notikumus, mainās – vizinošā vēstītāja vietā stājas vācbrāļa, arī citu personu – Frikes, Hallartes jeb Hallartienes, Paulīnes – skatījums, atsevišķos gadījumos dialogā tie mainās (interesantākās situācijas saistītas, piemēram, ar vācbrāli un Friki, kad abi nomaldās mežā, u. c). Neitrālais vēstījums ir auktoriāls – distancēts, visaptverošs, informatīvs. Romānā ir daudz monologu un dialogu, dažbrīd teksts pārvēršas garā tiešajā runā.

Romānā ir plaši vēsturiski ekskursi, kas raksturo laikmetu – 18. gadsimta vidu. Lasītājs uzzina par Krievijas carienēm Katrīnu un Annu, kņaziem Meņšikovu un Dolgorukiju, maršalu Moricu u. c. Atbilstoši reālisma romāna tradīcijai vēsturiskā informācija ietverta dialogos – Hallarte stāsta vācbrālim, grāfam Kampenhauzenam vai kādam citam Krievijas

jaunumus, savukārt grāfs ar klātesošajiem dalās zināšanās par pieredzēto Pēterburgā. Dialogos personas nereti cenšas pamatot, kāpēc būtu jārunā tik gari: vācbrālis u. c. jāiepazīstina ar Krievijas vēsturi, Vidzemes apstākļiem, Hallartei un fon Kampenhauzenam jāapliecina savs izcilais stāvoklis vietējo muižnieku vidū. Jāatzīst, ka daudziem stāstiem tieša sakara ar romāna notikumiem nav (Katrīnas, Meņšikova, Morica u. c. dzīvesstāsti). Identiskas vēsturiskās pasāžas romānā atkārtojas vairākas reizes, acimredzot te pietrūkusi stingra redaktora roka, vai arī autors uzskatījis, ka neviens viņa apjomīgā romāna tekstu neizlasīs visu, jo teksti par carienēm Annu un Katrīnu, par Meņšikovu ir ne tikai pārlietu gari, bet arī atkārtojas reizes trīs.

Romāna centrā ir Lisas un Rozes muižnieki un viņu radinieki un paziņas. Spilgti tēlota ir Frika (Delabarra kundze), freilene Pauline (fon Patkule), grāfiene Hallarte, fon Korts (Kortiņš), fon Mengdens, fon Kaleni, mācītājs Hinkeldejs, māj mācītājs Paulijs, poručīks Tumanskis u. c. Baumanis viņus attēlo ambiciozus, varaskārus, netikumīgus, seksuāli aktīvus, ilgajos kara gados apskrandušus un daudz piedzīvojušus, mainoties dažādām varām, tomēr izdzīvot spējīgus. Pēc nonākšanas zem Krievijas valdīšanas Baumaņa tēlotās personas mēcās dzīvot jaunās varas apstākļos – Krievijā – miera laikos.

Romāna pirmās daļas “Grāfa kunga sūtnis”, kas kalpo kā izvēsta ekspozīcija, trešajā grāmatā “Ceļš uz elli” tēlotā mācītāju saieta viesi, noklausījušies informāciju par Hernhūti un vācbrāļa viesošanos muižā pie grāfienes Magdalēnas Elizabetes fon Hallartes (*Magdalene Elisabeth von Hallart, 1683–1750*)², atzīst: “Tātad tas taisnība – ka tā nav pauru vaina, bet, kā parasts, kad zivs sāk pūt, tad tas sākas no galvas gala.”³ Romānā atsegta tieši “ši pūšana no augšas” – kāpēc un kā Vidzemes muižnieku vidē brāļu draudzes idejas kļūst populāras, kā tiek izveidoti pirmie saiešanas nami. Īpaši triloģijas noslēdzošajā daļā tiek parādīts, kā Bekuru saiešanas namā Sānu pušums sanāk zemnieki no tuvienes un tālienes, kā ar grūtībām rodas pirmie virsnieki, priekšdziedātāji, bet vēstītājs (un arī autors) neatklāj, ko šie cilvēki domā, jūt, kādi motīvi viņus vada, toties muižnieku pārdzīvojumi un rīcība aprakstīta detalizēti.

Romānā vairākkārt uzsvērts, ka vācbrālis redz nonikušus, nabadzīgus zemniekus, bet to, kas katru no viņiem pamudina doties uz saiešanas namu, autors neapraksta. Par to nedomā un nerunā arī citas personas, jo muižniekiem, mācītājiem un valsts pārvaldes pārstāvjiem ir tikai vienas rūpes – lai nebūtu dumpja. Romānā Baumanis zemniekus sauc par pauriem. Muižniekiem un mācītājiem viņi ir tikai pauri. Vairākkārt tiek uzsvērts, ka zemnieki bēg, Rozē uzturas bēgļi (Kortiņš tā atrisina pēckara darba roku trūkumu), aizbēg arī viņa zemnieki – uz Kurzemi vai Rīgu –, darbojas ķērāji, muižas kalpotāji, nododot aizbēdzējus, gūst peļņu. Zemnieku domas un attieksmi šajās situācijās Baumanis lasītājam neatklāj.

Vācbrālis uzskata, ka zemnieki ir nemācīti un mānīcīgi, ka vērojama novirzīšanās no luterānisma principiem. Baumanis parāda, ka šāda aizvirzīšanās no kristietības vērojama arī muižnieku vidū. Fon Korts uzskata, ka viņš noslēdzis līgumu ar velnu un baidās no kanarauģa Ādama, pirtnieka, no viņa uzmanās arī pārējie muižnieki. Viena no ironiskākajām

ainām romānā ir mācītāja Hinkeldeja ierašanās Rozē pēc fon Korta nāves, kad viņš pēta skursteni, kas aizdedzies kunga nāves brīdī, un pa kuru, kā uzskata muižnieki un zemnieki, fon Korts devies pie sava saimnieka – Velna.

Modris Zeberīņš recenzijā “Lielā romāna noslēgums” tieši fon Kortu uzskata par romāna centrālo asi un spilgtāko tēlu: “Fon Korts ir dzīvespriecīgs, pagānisks, velnišķīgi sulīgs un pasakaini reālistisks.”⁴ Zeberīņš fon Kortu salīdzina ar Kunga tēlu Raiņa traģēdijā “Spēlēju, dancoju” – abi muižnieki ir neparasti dzīvelīgi un tēloti ar ironiju.

Lasītājs, redzot zemnieku pievēršanos hernhūtismam, raugās uz viņiem galvenokārt ar divu tēlu acīm – vācbrāļa, kurš visur saskata “Tā Jēra lielo darbu”, vai mācītāja Hinkeldeja, kurš raugās uz Sānu pušumā sanākušajiem ļaudīm caur mazu lodziņu. Zīmīgi, ka mācītājs Hinkeldejs romānā atkārtoti Baumaņa dzīves situāciju – arī viņa pirmā iepazīšanās ar Bekuru saiešanas namu notikusi caur sānu lodziņu.⁵

Romāns vēsti par nabadzīgajiem un bagātajiem muižniekiem, precīzāk – muižniecēm, kuras garlaicības, personisko bēdu, varaskāres un ambīciju dēļ sekmīgi realizē projektu – brāļu draudzes veidošanu. Sānu pušums rodas ne Delabarra kundzes ticības dēļ, bet viņas vēlmē pārspēt Hallarti un pretoties tēva gribai precēt Bengtu, kā arī nepatikā pret tēva izlaidīgo dzīvesveidu un pateicoties aizrautībai ar vācbrāli. Arī romāna beigās redzam, ka viņa ir radījusi Sānu pušumu savu psiholoģisko problēmu risinājumam. Vienlaikus tā ir arī savdabīga koloniālā hibriditātes⁶ situācija – kolonizētāji un kolonizējamie iedibina jaunu reliģisku kustību, kurā, kā uzsver vācbrālis, svarīgi vieno ties dziesmā.

Romāna noslēdzošajā daļā “Hernhūtieši” Baumanis izmanto maģiskā reālisma elementus, viņš iežīmē brāļu draudzes uzvaras gājienu latviešu vidū, izplatīšanos un popularitāti Vidzemē. Vēsturiski brāļu draudzes popularitāte nostiprinās krietni lēnāk:

1731. gadā [romāna lineārais laiks beidzas 1730. gadā, kad Kristians Dāvids atstāj Vidzemi – I. K.] hernhūtieši jau varēja plūkt sava darba augļus – viņu pulkā tika uzņemts pirmais vietējais iedzīvotājs – Kīšu Pēteris no Valmieras draudzes, tādejādi kļūstot par pirmo “atmodināto” latviešu zemnieku.⁷

Latviešu literatūrā līdzīgu paņēmieni – nākotni iekļaut romāna tagadnes laikā – izmantojis Jānis Veselis romānā “Tiruma ļaudis” (1928), kur romāna beigās tiek harmoniski savienota tagadne ar nākotni pēc gadiem divdesmit.

Līdzīgā situācijā kā Delabarra kundzi Baumanis romānā tēlo fon Hallarti – viņas vīrs ir bijis ģenerālis, viņa jaunībā uzturējusies Drēzdenē, iepazinusi piētisma idejas, bijusi pazīstama ar Erdmūti Doroteju fon Reisu (*Erdmüthe Dorothea Reuß*, 1700–1756), vēlāko grāfiene fon Cincendorfu, un tagad, kad viņa kļuvusi par atraitni, viņai Valmiermuižā trūkst spožās un trauksmainās dzīves, Hallartiene (kā romānā viņu dēvē A. Baumanis) grib gūt ievēribu ar saviem darbiem gluži kā grāfiene fon Cincendorfa, viņa alkst atzinības muižnieku un fon Cincendorfu acīs.

Valmiermuiža romānā tiek rādīta kā piētisma domubiedru centrs Vidzemē, tāpēc plašajās viesību epizodēs līdzās grāfienei ir Baltazars fon Kampenhauzens un tiek risinātas

garu garās sarunas. Fon Kampenhauzens atradās spēcīgā Augusta Hermaņa Frankes (*August Hermann Francke*) ietekmē un vēlāk kļuva par hernihūtisma ideju sekmētāju Baltijā.⁸ Romānā redzams, ka viņam ir grūti būt tikai par Ungurmuižas īpašnieku un nepiedalīties galma dzīvē, hernihūtisma kustība ir darbības sfēra, kas viņam sniedz dzīvesprieku. Baumanis parāda, ka daļa Vidzemes muižniecības (fon Hallarte, fon Kampenhauzens u. c.) ir gatava teoloģiskās domāšanas sistēmas evolūcijai. Muižniecība to organizē, bet romāna spēks ir muižnieku tēlu veidojumā, jo pat fon Hallartes darbībai līdzās teoloģiskiem motīviem ir daudz spēcīgākie personiskie iemesli. Romāna tēli nav tikai piētisma ideju nesēji, bet ir dzīvi cilvēki. To labi redzam arī motīvos, kas izskaidro vietējo muižnieku labvēlību pret saviem pauriem, kuriem tiek dota atļauja pulcēties saiešanas namos, piemēram, fon Kālens ir tik ļoti aizrāviesies ar vācbrāli (grib ar viņu pārgulēt), ka atļauj zemniekiem doties uz Bekuru saiešanas namu, bet fon Korts šādā veidā ligst ar meitu un ieriebj mācītājam Hinkeldejam. Fon Korts necieš Hinkeldeju, neatvēr naudu baznīcas remontam, viņam kopā ar pārējiem muižniekiem ierašanās baznīcā ir izklaide.

Arturs Baumanis rāda, ka valdnieku maiņa, Krievijas caru laulības un miļākie, kas neatbilst viņu sociālajai kārtai, dod cerības arī Delabarra kundzei apprecēt vācbrāli, bet fon Hallartei – māj mācītāju Pauliju, zviedriskos latviešu zemnieka brāli. Grāfienes fon Cincendorfas ierašanās Vidzemē sakārto sabiedrisko sistēmu – brāļu draudzē sociālas kārtas netiek un netiks pārkāptas. Triloģijas noslēdzošās rindas – par laipu, kas mēsta starp muižniekiem un zemniekiem, – ir autora tieša iejaukšanās tekstā, jo romāna darbība un personu likteņi nekādā veidā šo domu neapstiprina, visa pēdējā daļa liecina – nebūs pārkāpt sociālās kārtas, tas, raugoties no 18. gadsimta Latvijas vēstures pozīcijas, ir arī loģiski.

Kara un pēckara apstākļi un dzimtbūšanas situācija romānā pamato, kāpēc sievietes aktīvāk pievēršas brāļu draudzei. Sievietes – muižnieces un zemnieces – varas maiņu situācijās ir vardarbības apdraudētas krietni lielākā mērā. Baumanis tēlo jaunus cilvēkus, viņš pats atzīst: “Herhūtieši ir arī romāns par jaunības entuziasmu.”⁹ Lielākā daļa romāna personu ir gados jauni cilvēki, viņi ne tikai spēj pēc garas darbadienas doties uz tāliem saiešanas namiem, kā intervijā uzsver un romānā atklāj autors,¹⁰ bet arī visas tēlotās personas ir iejauktas kaislību, laulību un dažādu citu pārkāpumu jūklī. Jaunas sievietes šajās situācijās ir gan upuri, gan līdzdalībnieces – kara laikā ir izvarota un mirusi fon Patkulu dzimtas piederīgā, fon Korts meitu aizsūtījis uz Zviedriju un paglābis tur, bet, kad meita, pieaugusi sieviete, nedara tēvam pa prātam, viņš to iesloga bēniņos, bet ēdienu viņai nes tēva piegulētāja.

Baumanis rāda, ka zemnieku sievas un meitas cieš vēl vairāk, piemēram, krievu virsnieks Tumanskis kopā ar fon Megdeni dzērumā brauc pa kaimiņu muižas teritoriju, iebrūk zemnieku mājās, izvaro viņu meitu. Kad meita paliek stāvoklī, mācītājs Hinkeldejs baznīcā jauno sievieti pazemo, bet fon Korts par situāciju uzjautrinās un kaitina fon Mengdeni. Lisas muižnieces mēģina sodīt fon Mengdeni – aizliegt ierasties viņu muižā. Romānā šādi aizliegumi seko cits citam ar apskaužamu regularitāti, tomēr jau pēc

pāris mēnešiem brālēnam viss tiek piedots. Baumanis parāda, ka Vidzemes muižniekiem ir ļoti svarīgi būt vienotiem, lai noturētu savas privilēģijas, morāli pārkāpumi šo kopību netraucē.

Tumanska zaldāti, ko Vidzemes muižās tur valdība, baidoties no muižnieku un luterāņu mācītāja atbalsta zviedriem, nīkst muižās, klejo pa tām un gan par maksu, gan iebrūkot zemnieku mājās apmierina savas seksuālās vajadzības. Baumanis uzsver, ka šādā kara situācijā visneaizsargātākās ir zemāko sociālo kārtu sievietes.

Dzimtbūšanas sistēma fon Kortam atļauj realizēt un plaši izklāstīt pirmās nakts tiesības savā muižā. Viņš muižnieku vidū lepojas ar sava advokāta atzinumu, ka kunga dzimtcilvēks ir viņa lieta un viņš to izmanto, kā vēlas. Par savu darbību viņš stāsta fon Kampenhausenam un fon Hallartei, to zina viņa kaimiņi, mācītājs, meita un sievasmāsa, vācbrālis, bet neviens neiebilst: viņš ir muižnieks, turpretim dzimtļaužu meitenes nav īsti un pilntiesīgi cilvēki. Pēc dažiem gadiem – 1739. gadā – landrāta Rozena deklarācija koncentrētā veidā izsaka muižniecības nostāju, proti, “tā uzskatīja vietējos pamatiedzīvotājus par neapstrīdamu muižnieka īpašumu, ar kuru tas var brīvi rīkoties”¹¹. Fon Korts nonāk gandrīz asinsgrēkā, tomēr par to neuztraucas pat mācītājs, pašam Kortiņam, kā rakstnieks ironizē, grēka jēdziens ienāk prātā tikai pirms nāves, jo negribas nonākt pie paša velna.

Kad autors sāk tēlot latviešu zemnieces, kuras kalpo muižā, viņš saglabā latviešu tautasdziesmu priekšstatu, ka muižas meitas ir netiklas, bet stārasta meitas – slinkas. Dažbrīd tas jūtams pat teksta līmenī: “Baltu maizi ēda, cik lien, un pienu dzēra”¹² “Viņa tecēja tikusi – dziedādama.”¹³ Baumanis atklāj iezīmes, kas raksturīgas koloniālai sistēmai – apspiestie pieņem kolonizētāju uzvedības modeļus un uzskatus, sakari ar kolonizētāju pacel apspiestā vērtību savā sociālajā grupā. Vēstītājs izstāsta, ka mātēm ir pat gods atdot meitu uz nakti muižniekam, jo tā viņu dzimtā būs muižnieku atvase ar smalkākām asinīm. Klusa cerība, kas gan nepiepildās, ir uz fon Korta testamentu – varbūt viņš kaut ko atmetīs savam bērnam. Tikai garāmejojot autors piemin, ka Rozē ir pāri, kuri vispār neprecas un dzīvo netiklībā vai bēg no fon Korta, vai izmanto viņa prombūtni vai slimību, lai atļauju precēties izprasītu Lisas lielmātei.

Spilgti un izvērsti romānā tēlotas divas muižas kalpotājas – Kačiņa, fon Korta vešeriene, un Trūte, Lisas lielmātes, cofe, istabene. Kačiņa ir precējusies ar Jēkaupu. Literatūrkritiķe Valija Ruņģe uzskata, ka viņš ir viens no Baumaņa romāna neatkarīgākajiem raksturiem, kurš nepadodas cīņā par savu dzīvi un sievu.¹⁴ Fon Korts aizsūta Jēkaupu šķūtniekos, cerībā, ka viņš neatgriezīsies. Kačai nākas aiziet no mājām, smagais darbs zemniecei nepatīk, un viņa ar prieku pārnāk strādāt uz muižu. Kortiņam patīka viņas mierīgā, lidzenā daba: “Tu esi zelta vērtā. Tev laba natūra.”¹⁵ Kačiņa ar savu stāvokli lepojas, un, kad vīrs, tomēr atgriezies mājās, neuzskata situāciju par normālu, vīru pamāca: “Nāc tak pie prātiņa. Vai tev žēl, ka esmu tik augstu tikuse,” viņš dzirdēja. “Mani visas apskauž.”¹⁶

Arturs Baumanis rāda, ka Kačai jāpiedalās arī Kortiņa un ciema meitu guldināšanā, kuras laikā muižnieks vēl pamatīgi ņirgājas par meitenēm. Viņš Kačai liek noskatīties

sieviešu izvarošanā, tā būtībā viņu iesaistīdams šajā procesā. Ne visas meitas labprātīgi tam piekrīt, un vešeriene skaišas uz meitām, kas “prasti uzvedas”¹⁷. Pati viņa fon Kortu uzskata “sliktāku par lopu”¹⁸. Vēsturiskajam romānam ir raksturīgs rādīt skarbas, nežēlīgas situācijas, kas pieskaras arī tabu tēmām – Baumaņa romānā tiek tēlotas ainas, kas saistītas ne tikai ar pirmās nakts tiesībām, bet arī seksu trijatā.

Rakstnieks atklāj – muižniekiem ir izdevīgi, ka fon Kortam ir šāda vešeriene, kas viņu kopj, kamēr Delabarra kundzes tēvs ir slimš. Pēc fon Korta nāves Kača laimīgi dzīvo ar Jēkaupu. Viņa kļūst par brāļu draudzes piekritēju, bet jautājums, vai viņas dabu var mainīt kalpošana Tam Jēram, paliek neatbildēts. Tā ir koloniālā situācija – apspiestais lepojas ar sev ierādīto vietu, viņam zūd kritiska spēja novērtēt savu darbību, kā arī izveidojas psiholoģiska aizsargbarjera.

Trūte romānā ir Lisas lielmātes tuvākā kalpone. Viņa ir izlutināta stārasta meita, un pēc tēva nāves zemnieka darbu strādāt viņa negrib. Viņa kļūst par Delabarra kundzes istabeni, tomēr nav īsti skaidrs, kāpēc Baumanis uzskata, ka muižā nav jāstrādā. Trūte nevar vien izvēlēties vīru, viņa grib precēt kādu smalkāku, sociāli augstāk stāvošu vīrieti, bet balbierim un seržantam viņa nav vajadzīga. Viņa grib pārgulēt ar somu seržantu, kurš viņu atdod arī savam kara biedram, bet Trūte sāk pretoties, jo tas ir pret viņas gribu. Izceļas tracis, kas gandrīz vai izraisa zemnieku un kareivju bruņotu sadursmi. Situāciju nomierina vācbrālis, taču muiža un virsnieks nepaziņo par dumpja situāciju. Kad to uzzina Rīgā, latvietes izvarošana, protams, netiek izmeklēta, bet vācbrālis tiek izraidīts no Krievijas. Romāna autors parāda, ka pat nejausa vācbrāļa iejaukšanās sociālajās attiecībās nav pieļaujama un Krievijas ierēdņi no ārzemju idejām un ārzemniekiem vēlas norobežoties.

Vēstītājs ir atklāti ironisks un sarkastisks pret Kaču un Trūti, bet pret Delabarra kundzi un ģenerālieni Hallarti viņa ironija ir slēptāka, kaut arī viņu tikumība nebūt nav diez ko augsta, taču pat Trūte un Kača izlaidībā nepārspēj fon Kalenu pāri. Baumanis būtībā attēlo tikumisko pagrimumu muižniecībā un zemniecībā, kas ir tik visaptverošs, ka tradicionālais luterānisms šo situāciju nespēj mainīt. Romāns rāda, ka grūtajos kara gados visos sabiedrības slāņos ir iznīcināta morāles apziņa, nepieciešamība atgriezties normālā situācijā miera laikā triloģijā ir viens no iemesliem brāļu draudzes straujajai ienākšanai Vidzemē.

Romāns “Hernhūtieši” spilgti atklāj reliģiskās kustības dzimšanu, to romāna attēlojumā nosaka Vidzemes muižnieku nepieciešamība iekļauties jaunā morālā un kristīgā situācijā, atsevišķu muižnieku vēlme sekot jaunām idejām tautas izglītošanā, kā arī dzimtcilvēku neapskaužamais ekonomiskais, tiesiskais un morālais stāvoklis. Gan starp muižniekiem, gan dzimtcilvēkiem fiziski, ekonomiski un garīgi apdraudētākās ir sievietes, kuras aktīvi iesaistās Bekuru saiešanas nama izveidē. Par aktīvākajiem saiešanas nama organizētājiem zemnieku vidū kļūst nevis tikumīgākie zemnieki, bet muižas kalpotāji, kuriem ir lielāka un daudzveidīgāka pieredze rīkot darbus, bet reizē viņi arī morālā ziņā ir izgājuši caur dažādiem pārbaudījumiem. Baumanis parāda tipiski koloniālu situāciju, kurā vairākos

aspektos notiek savdabīgs hibriditātes process – māņticībā, morāles jautājumos, brāļu draudzes izveidē.

Atsauces

- ¹ Autora paškomentāri par romānu. Sk.: Krēsliņš J. (sen.). Intervija ar Arturu Baumani. *Jaunā Gaita*. 1976. Nr. 109.–110. 47.–49. lpp.
- ² Sk.: Ceipe G. *Magdalēna Elizabete fon Hallarte (1683–1750)*. Pieejams: <http://bdm.lv/index.php/bralu-draudzes-vesture/18-gadsimts/37-magdalena-fon-hallarte/> [sk. 20.06.2015.].
- ³ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns. 3. sēj. Ceļš uz elli*. [Grand Haven]: Ceļinieks, 1975. 29. lpp.
- ⁴ Zeberīņš M. Lielā romāna noslēgums. *Laiks*. 1976. Nr. 41.
- ⁵ Ruņģe V. Hernhūtieši. *Latvija Amerikā*. 1976. Nr. 3.
- ⁶ Rakstā lietoti postkoloniālo teoriju tradicionālie termini. Plašāk sk.: Kalnačs B. *Baltijas postkoloniālā drāma*. Rīga: LU LFMI, 2011. 225., 226. lpp.
- ⁷ Straube G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. Rīga: N. I. M. S., 2000. 50. lpp.
- ⁸ Turpat, 38. lpp.
- ⁹ Krēsliņš J. Laikmets, kad latvieši kalpoja tam jēram. *Laiks*. 1977. Nr. 32.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Straube G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*, 28. lpp.
- ¹² Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns. 3. sēj. Ceļš uz elli*. 205. lpp.
- ¹³ Turpat, 206. lpp.
- ¹⁴ Ruņģe V. Hernhūtieši–3. *Latvija Amerikā*. 1976. Nr. 5.
- ¹⁵ Baumanis A. *Grāfa kunga sūtnis: hernhūtiešu romāns. 3. sēj. Ceļš uz elli*. 140. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 150. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 165. lpp.
- ¹⁸ Turpat.

Ieva Kalniņa

Arturs Baumanis' Trilogy: Spiritual Movement in the Cultural Space of Livonia

Summary

Keywords: Arturs Baumanis, historical novel, the beginnings of the Unity of the Brethren, colonialism, the image of a woman in literature

Arturs Baumanis' novel *The Herrnhutians* is different among other Latvian historical novels—instead of revealing events from the past (warfare, unrest, riots, revolutions) or prominent individuals the author shows the beginnings of the Unity of Brethren. The narrative of Baumanis' novel is traditionally linear in terms of time—the plot unfolds in the period of one and a half years. The spatial dimension has been innovatively created—all characters are related to the Lissenhof and Lubar Manors, where most of the events take place. Baumanis' narrator is neutral and often ironic pursuant to the traditional historical novel. The novel provides extensive historical information that characterises the given period—the mid-18th century.

The landlords of the Lissenhof and Lubar Manors, as well as their relatives and friends take the central place in the novel. The story is about the poor and the rich landlords, or to be more precise—the landladies, who due to boredom, personal suffering, lust for power and ambitions successfully implement a project—the Unity of Brethren. The novel reveals why and how the ideas of the Unity of Brethren became popular among Livonia landlords and how the first gathering places were established. Especially in the third part of the trilogy *The Herrnhutians* the author shows how peasants arrive from places near and far to the Bekuri gathering house and how the first leaders are appointed. However, the narrator (as well as the author) does not reveal the thoughts, feelings and motives of the peasants, whereas the emotions and experience of landlords have been scrutinised carefully.

War and post-war circumstances, as well as serfdom in the novel explain why women turn to the Unity of Brethren more actively. Women—both the landladies and peasants—are under the most severe threat during political upheavals. Baumanis shows a colonial situation, where a peculiar process takes place.

Inguna Daukste-Silasproģe

Artura Baumaņa personības dažādās šķautnes

Atslēgvārdi: dzeja, literatūrkritika, vēsture, bibliotēkas, pedagoģijas vēsture, nacionālā atmoda

Artura Baumaņa vārds latviešu rakstniecības vēsturē ierakstīts ar apjomīgo kultūrvēsturisko romānu ciklu “Hernhūtieši” (1975), tomēr viņa personības daudzpusība rosina paraudzīties uz līdz šim mazāk pētītām radošo meklējumu šķautnēm. Dzejnieks, kritiķis, stāstu un romānu autors, redaktors, skolotājs, muzeja pārzinis un bibliotekārs – šādas intereses vai darbības loki iezīmējas atsevišķos Artura Baumaņa dzīves gados Latvijā, trimdas gados Vācijā un ASV. Šā raksta nolūks ir iezīmēt viņa daudzpusību un mazāk zināmos talantus, kas atklāj viņa interesi par latviešu literatūru, tautas vēsturi un tās krustpunktiem, latviešu kultūru (citu kultūru saskarē), pedagoģisko darbu un kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu, kā arī ieskicēt jauna dzejnieka pasauli. Rakstā netiks analizēts un vērtēts romānu cikls “Hernhūtieši”, par ko sarunā ar Jāni Krēsliņu (sen.) autors bildis: “Tā vēsts, kas romānā varbūt ir iekšā, varētu skanēt tā. Izturiet, palieciet stipri nākamajiem laikiem. Sveši sludinātāji nāks un ies, tas pats attiecas uz kakla kungiem. Latvieši – “Dieva tauta” – paliks.”¹

Kad 1976. gadā Annarborā notika gadskārtējā apgāda “Ceļinieks” sanāksme, kuras diskusiju temats bija Artura Baumaņa astoņu sējumu romāns par hernhūtiešiem Vidzemē 18. gadsimtā, vēsturnieks Andrievs Ezergailis, skatīdams romānu no vēsturiskās un vēsturnieku perspektīvas, atzinis, ka “Baumanis devis meistarisku dzimtbūves portretu, saskatot tajā cilvēcisku motīvu purvāju,” savukārt Jānis Krēsliņš (sen.), iztīrējot romānu no kultūrvēsturiskā viedokļa, uzsvēris, ka “Baumanis ļoti pareizi uztvēris reliģijas nozīmi latviešu tautas attīstībā”, un atzīmējis, ka “tieši hernhūtiešu valoda padara Baumaņa darbu par svarīgu pienesumu latviešu literatūrā”².

Dzīves gaitas un izglītības ceļš

Arturs Baumanis dzimis 1905. gada 27. februārī Rīgā, Dāvja un Marijas Baumaņu ģimenē, savukārt viņa dzimta cēlusies no Smiltenes puses. Skolas gaitas viņš sācis Rīgā, Leitāna skolā mazturīgajiem, kur mācījies no 1913. līdz 1917. gadam. Vecākiem pārceļoties uz Smilteni, turpinājis mācības Smiltēnē: beidzis virsreālskolu (1918), Smiltenes otrās pakāpes Darba skolu (1919) un Smiltenes reālskolu (1922). Jaunības dienu Smilteni Arturs Baumanis aprakstījis plašā un faktiem bagātā apcerē “Smiltenes vidusskola”, kas iekļauta

viņa skolasbiedram Ērikam Raisteram veltītajā grāmatā “Kad mēs jauni bijām” (1972). Viņš atminējies īpašo gaisotni, kas valdījusi pilsētā un skolā, un skolotājus, arī savus novadniekus – dzejniekus Pēteri Ērmani, Ēriku Raisteru, Alfonsu Franci, dramaturgu Jūliju Pētersonu, mācītāju Kārli Kundziņu un citus, kā arī Raiņa viesošanās Smiltēnē 1922. gada februārī, kad skola Smiltēnes Biedrības namā bija sarīkojusi dzejas pēcpusdienu. Atmiņā palikusi pārpildītā biedrības zāle, vētrainie aplausi: “Rainis bija mūsu kalngals. Viņa personā Smiltēnē bija ieradies ir liels dzejnieks, ir Nacionālā teātra direktors, ir Satversmes sapulces loceklis un viens no toreiz lielākās politiskās – sociāldemokrātu – partijas vadītājiem.”³ Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas (LU AB) Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu lasītavas Artura Baumaņa fondā glabājas viņa skolas gadu domraksti,⁴ liecības, dokumenti par skolotāja darbu dzimtajā Smiltēnē, Jaunjelgavas komercskolā un Augusta Dombrovska pamatskolā Vecmīlgrāvī⁵. Līdz šim nebija zināms, ka 1940./1941. mācību gadā Arturs Baumanis bija skolotājs Rīgas Valsts ekonomiskajā tehnikumā.⁶

Ģimenes rocība bija pieticīga, tālab pēc skolas absolvēšanas 1922. gada vasarā Arturs Baumanis Rīgā pabeidza trīs mēnešu skolotāju sagatavošanas kursus, nokārtoja eksāmenus⁷ un septiņpadsmit gadu vecumā uzsāka skolotāja gaitas Smiltēnes pilsētas 3. pamatskolā. Jāatzīmē, ka tolaik Latvijas mazpilsētās trūka skolotāju.

Vienlaikus ar pedagoga darbu aizsākās arī Artura Baumaņa literārā jaunrade, un 1923. gadā parādījās pirmās publikācijas Rīgas izdevumos “Līra” un “Jaunākās Ziņas”. Tomēr arī turpmākās Artura Baumaņa darba gaitas saistītas ar pedagoga darbu (līdz 1930. gadam) Smiltēnes apkaimē. Vēloties studēt, viņš devās uz Rīgu un iestājās LU Tautsaimniecības un tiesību fakultātē (studijas beidza 1932. gadā)⁸, tomēr galvenokārt savu dzīvi saistīja ar kultūru un latviešu rakstniecību.

20. gadsimta trīsdesmitajos gados Arturs Baumanis aktīvi publicējas Latvijas periodiskajos izdevumos. Pāris gadus viņš bija jaunizveidotā Rakstniecības un teātra muzeja pārzinis. 1944. gada rudenī Baumanis devās bēgļu gaitās uz Vāciju, kur dzīvoja Augsburgas latviešu bēgļu nometnē, bija laikraksta “Latvju Domas” (1945–1946) redaktors. 1949. gadā viņš izceļoja uz ASV, kur pirmie gadi aizritēja vienkāršos darbos: laukstrādnieks Dienviddakotā (1949–1950) un noliktavas darbinieks Čikāgā (1950–1951). Līdzīgi citiem latviešu dzejniekiem un kultūras darbiniekiem Arturs Baumanis svešumā meklēja iespējas izglītoties un izraudzījās bibliotēkzinības, ilgus gadus pēc studiju beigšanas nostrādājot par bibliotekāru Detroitas publiskajā bibliotēkā (1952–1970), kur iekārtoja arī latviešu nodaļu. 1989. gada 17. jūlijā Detroitā (ASV) Arturs Baumanis aizgāja mūžībā.

Literārās jaunrades aizsākums: dzeja un īsproza, mēģinājumi drāmā

Artura Baumaņa pirmie literārie mēģinājumi saistās ar Smiltēnes virsreālskolas žurnālu “Skolnieks”, kurā 1918. gadā ar pseidonīmu Ptolemejs publicēts Baumaņa pirmais dzejolis un stāstiņš. Savukārt 1923. gadā žurnālā “Līra” plašāks lasītāju un vērtētāju loks iepazīst jauno literātu Arturu Baumani. Jāatzīmē, ka Latvijas posmā Baumanis periodiskajos

izdevumos publicējis dzeju un īsprozas darbus, tomēr tie nav izdoti grāmatās un palikuši periodisko izdevumu lappusēs. 20. gadsimta divdesmito gadu pirmajā pusē rakstniecībā, īpaši dzejā, ienāca vairāki jauni autori – Aleksandrs Čaks, Pēteris Ķikuts, Kārlis Rabācs, Ēriks Raisters, Alfons Francis, Eriks Ādamsons, Jānis Plaudis, Zinaīda Lazda, Anna Sakse un citi. Katram no šiem autoriem turpmākās literārās gaitas veidojās atšķirīgās zīmēs un laikmetos, atšķirīgā intensitātē un tonalitātē.

Caurlūkojot Artura Baumaņa dzejas publikāciju dinamiku kopš pirmajiem literārajiem mēģinājumiem, vērojams, ka intensīvākais laiks bijis 1925. un 1926. gads, kad galvenokārt laikraksta "Latvis" lappusēs publicēti līdz pat divdesmit dzejoļiem. Turpmākajos gados dzejošanas intensitāte (vismaz publikāciju ziņā) mazinās, un viņš pievēršas literārām apcerēm, kritikai un dažādu vēsturisko laikmetu izpētei, kā arī aizsākas darbs ar monumentālā romānu cikla iestrādēm. Arī trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados periodikā var atrast atsevišķus Artura Baumaņa dzejoļus, pa kādam arī trimdas gados, tomēr vērojams, ka viņš pievēršas publicistikai, tostarp grāmatu recenzēšanai. Artura Baumaņa dzejai raksturīgi formas un izteiksmes meklējumi, vēlme savas jauna cilvēka izjūtas, pārdomas un šaubas izteikt dzejas rindās. Noskaņu ziņā to caurvij gan dzīvespriecejs jauneklīgums, gan arī filozofiskas pārdomas, reizumis pat fatālisms.

Jāver kā vakarloģi
 dvēseļu grāmatas ciet;
 nav dzīvei mana vaiga,
 tad man ir jāaiziet
 ar vēsmu zaļajiem gariem,
 kas viens pret otru dzied.
 Varbūt nāks kur pretī
 savs debess gars.⁹

Dzejā dominē jauna cilvēka divatnes ilgas, mīlestības jūtas, aizraušanās. Arī Arturam Baumanim dzejā ir sava "nezināmā", "ilgotā", "nesastaptā": "Un tā caur dzīvi es eju piepildīt sevi / meklēt un atrast pašu miļāko vaigu."¹⁰ Mīlestības dzejā jaušamas sentimentālas un romantiskas iezīmes, aizsapņošanās, dominējošie tēli – sapnis, ilgas, dvēsele: "Kā pavasara ūdens, ievām ziedot, rimst un šalkt, un putot, tā dvēsele mīlot top apskaidrota"¹¹; sirds: "Sirds kā zars pie dzīves koka, / sājpu vējš ko brīvi loka."¹² Atsevišķos dzejoļos atklājas arī pieklusināts dabas tēlojums: "Kad dienas slīd uz vakariem / un putni meklē dusu, / ar ganiem un sauli uz pakalniem / to runājāmie redz klusu,"¹³ kas nereti kļūst par cilvēcisko izjūtu fonu. Kaislīgas notis ieskanas vasaras, saulgriežu laika noskaņās, samanāms dabas un cilvēka paralēlisms, bet tikpat nozīmīga dzejniekam ir pilsēta ar tās ielām, steigu, cilvēciskajiem vilinājumiem un vēlmi saplūst ar pilsētas trauksmainumu, nemieru, smaržām un skaņām.

Kā citas dzīves atmiņas,
 kas atviz dzīvē šajā,

aiz mežiem dzērves paceļas
 un dodas debess klajā.
 Ak, draugs –
 kas ilgas sirdī dziļi slēgs –
 no ļaudīm reiz kā dzērve bēgs
 uz silto zemi arī.¹⁴

Dziest vakara sarkanie logi,
 Pil jumti vēsām lāsām.
 Bet bērni pie vārtiem vēl skatās,
 Kā maigām ūdens krāsām
 Kāds glezno marta zilgmi
 Starp torņiem tumšiem un smailiem,
 Starp kokiem ielas malās
 Ar zariem slapjiem un kailiem.¹⁵

Dzejā jaunais autors un viņa liriskais es mēģina minēt arī dzīves mīklas.

Vai rozei ziedot nesāp,
 pret sauli veroties un pret zvaigznēm.
 Tas ir tik reti –
 ka visu, ko slēpis, rādīt drikst,
 visi ziedi drikst plaukt.
 Sāp, ka visiem jāvīst būs.¹⁶

Vēlāko gadu lirikā vērojams apcerīgums un filozofiskums, sava veida rimtums. Savukārt par Artura Baumaņa īsprozu, kurā tēlotas ikdienišķas situācijas pilsētā un laukos un cilvēku attiecības, kritikā lasāms: “Baumanim ir asas tvērēja, raksturotāja, konstruētāja spējas, bet viņš vēl neapzinās sava mērķa un nemāk izvēlēties situāciju.”¹⁷ Līdzās dzejas un īsprozas darbiem Arturs Baumanis roku iemēģinājis arī vēsturisku lugu rakstniecībā.

Viņš sarakstījis vēsturiskas operas libretu par zemnieku un zvejnieku nemieriem Dundagā un Ventspilī 19. gadsimta sešdesmitajos gados.¹⁸ Darbība noris muižā, iezīmējot divas šķirtas pasaules – barona un muižkungu dzīvi un uzskatus un muižas ļaužu ikdienu, dzīvi, intrigas, nesaskaņas, taču arī alkas pēc pārmaiņām. Šis ir pārmaiņu priekšnojautu laiks – ir saņemtas ziņas no galvaspilsētas, ka gaidāma zemnieku brīvlaišana, tomēr muižas barons vēlas to noklusēt. Muižkungi vēlas, lai Dundagā valdītu miers un nekas nemainītos, tomēr muižā jau vēdi brīvdomības gars, paslepus tiek lasītas “Pēterburgas Avīzes”, zemnieki atsakās parakstīt jaunus līgumus. Muižas ļaudis nav vienoti, un muižkungi to izmanto, spriežot, ka skolotāja Nika Šūberga vadībā daudz jau to jaunlatviešu Dundagā nevarētu būt. Barons Sakens teic, ka pazīstot savus zemniekus, tomēr ir nobijies, kad muižkungs Mirbahs iebilst: “Pazīstiet un tomēr nepazīstiet. Latvietis šo zemi uzskatījis vienmēr par savu. Un, ja valdība ar’ grib viņa pusē nostāties, tad tak viņš neies par savu zemi

jums maksāt renti.”¹⁹ Irlavas Skolotāju semināru beigušā, izglītotā Nika Šūberga un nabaga zvejnieka meitas Eņģeles starpā autors risina šādu dialogu:

Šūbergs. Mēs esam modušies jaunai dzīvei, esam tiešām nomodā. Paliksim nomodā par mūsu laimi. Visa Kurzeme berž miegu no acīm. Bet mākoņi krājas preti saulei.

Eņģele. Nē, nē, Nik, galvu augšā! Tev laba vieta, laba alga.

Šūbergs. Man laba vieta, jauka līgava. Bet sāp man sirds par dundziniekiem. Grib viņiem laupīt zemi, ko tie vistumšākajos laikos uzskatījuši par savu īpašumu. Kad tie pagājušā nedēļā nāca pie manis un izmisuši savā briesmīgajā nelaimē lūdza palīdzību, es šaubījos, bet galā nespēju tiem to liegt. Nu ir Niks Šūbergs viņu pilnvarnieks rentes māju lietā.

Eņģele. Esmu muļķe meitene. Jaušu ļaunu. Teic, kā dundziniekiem palīdzēt vari?

Šūbergs. Mēģināšu baronu pierunāt, lai viņš rentes līgumus tiem neuzspiež. Vai tiešām viņš mani un dundzniekus nesaprātis.

Eņģele. Ne mūžam. Ņēmējs nekad nebūs devējs – tik daudz es saprotu. Ar labu jūs nekā nepanāksiet. Tu pats – tu vari daudz panest.

Šūbergs. Zvejnieki solījās briesmās mani nepamest vienu. Es viņiem ticu. Un, ja nekur vairs nebūs glābiņa, tad Krišs Valdemārs Pēterburgā par mums iestāsies. Un tu tak būsi mana. Ko lai vēl tīkoju?

Eņģele. Ak, nebūs viegli tev cīnīties ar baronu: ūdens taukiem pa virsu nepeld.

Šūbergs. Tad cīnīšos, līdz varbūt... kritīšu.²⁰

Muižkungi zemniekus brīdina un arī pamāca, norādot viņu vietu un statusu. Zemnieki vēlas savu zemi, jo tajā saskata drošību, kamēr muižnieku viedoklis ir šāds: “Kungi visi grib būt. Tad, kur tie bauri būs? Nekas, nekas. Tikai šos vārdus atceraties: Sakena kungs jums ir kā tēvs. Kas tēvam neklausa, klausu patēvam; kas neklausa kungam – klausu pātagai!”²¹ Operas libretā, kas nav līdz galam izstrādāts, iezīmējas arī dramatisms un traģisms – to veido pašu latviešu nespēja vienoties, jo allaž atrodas kāds, kurš mainīgajā un svārstīgajā situācijā meklē labumu sev, nevis spēj iziet ārpus sava ego. Turklāt situācijas kāpinājumam autors izmanto arī kādus pagātnes noslēpumus, kas zināmi un ļauj manipulēt ar svārstīgiem ļautiņiem. Šie mēģinājumi drāmā vēlreiz apliecina Artura Baumaņa interesi par tautiskās atmodas laikmetu, personībām un idejām.

Literatūrkritika, recenzijas, apceres

Līdzās pirmajiem literārajiem mēģinājumiem Arturs Baumanis, kritiķa Jāņa Grīna rosināts, kopš 1926. gada raksta un publicē recenzijas,²² apceres, literatūrvēsturiskus rakstus un ievadrakstus. Kritiķis Jānis Grīns Baumaņa rakstības stilu raksturo vārdiem “lietišķi, asi un pregnanti”²³.

Latvijas pirmās brīvvalsts laikā Baumaņa literatūrkritiskie raksti, apceres par jaunākajām oriģinālliteratūras grāmatām un atsevišķiem cittautu literatūras tulkojumiem²⁴, procesiem, autoriem publicēti mēnešrakstos “Latvju Grāmata” “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, “Piesauļe”, “Daugava”, “Latvju Mēnešraksts”, žurnālos “Līra”, “Zaļā Vārna”,

“Burtnieks”, “Sējējs”, laikrakstos “Latvis” (slejā “Grāmatniecība”), “Latvijas Jaunatne”, “Jaunākās Ziņas”, “Latvijas Vēstnesis”, “Rīts” un “Brīvā Zeme” (1938.–1939. gadā bijis speciālkorespondents Rietumeiropā) un citur.²⁵ Vērojams, ka tolaik Artura Baumaņa interešu lokā ir spilgtas personības: pirmā literatūrzinātniskā apcere par Jāni Poruku publicēta laikrakstā “Latvis” 1926. gadā,²⁶ arī atsevišķas parādības un procesi latviešu literatūrā. Starp tiem minami raksti un izvēsti jaunāko grāmatu apskati žurnālos “Daugava”, “Jaunā Daiņa”, “Burtnieks”, “Sējējs” u. c.

Artura Baumaņa literatūrvēsturiskās un kritiskās apceres un raksti ir lietišķi, korekti, apliecinot autora ieinteresētību latviešu rakstniecības procesos, attīstības tendencēs, kā arī prasību pēc literārām kvalitātēm un autora atbildību par rakstīto vārdu. Nereti Artura Baumaņa vērtēto autoru un grāmatu lokā nonāk arī viņa vienaudži, tomēr viņš savos spriedumos spēj būt objektīvs, reizumis arī nesaudzīgs un prasīgs. 1937. gadā laikrakstā “Brīvā Zeme”²⁷ rodama ziņa, ka Arturs Baumanis strādā pie latviešu kritikas vēstures. Mēnešrakstā “Daugava”, salīdzinot dzejnieka un prozas autora darba stilu, viņš raksta:

Liriķis pūlas vienā ašā skatā aptvert visu pasauli. Bet prozā šī metode nerealizē rakstnieka nodomus. Romāns, novele, stāsts prasa uzcītīgas stila studijas, labu temata pazišanu, izdomu, ideju. Jo prozas uzdevums mazāk ir noskaņot, bet vairāk – pārliecināt, un šinī virzienā prozaiķim jāmeklē simetriska izteiksme un mākslinieciska ticamība. [...] Ar to vien jau mākslinieks daudz sasniedz, ja viņš neapmierinās ar slīdēšanu pa dzīves virspusi.²⁸

Rakstā “Mūsu jaunākā dzeja” Arturs Baumanis atzīst – nav pamata bažīties, ka dzeju maz izdod, ka dzeju nelasa, tomēr nedrīkstētu gan jebkuru refleksiju un ik katru dzejoli iekļaut krājumā un izdot, ir jābūt atlasei un kritērijiem:

Dzejas kā kultūras fenomena nozīme nav mazinājusies. [...] Orientēties jaunākajā dzejā – tas nav viegls uzdevums. Tagad dzejo tik daudz, un daudziem iet jau ļoti gludi. Tomēr grūti uzreiz pasacīt, kas no katra iznāks. Bez tam īpaši lirikā vajag būt lielam talantam, lai vecu vecos motīvus varētu nostādīt atkal jaunā gaismā un tikt pie ievēribas.²⁹

No lielā jauno autoru pulka Artura Baumaņa simpātijas pieder Aleksandram Čakam: “Čaks spēj būt vienmēr jauns. Viņš māc savu īpatnību arī apvaldīt dzejas robežās. [...] Mūsu dzejas apjomā viņam savs patstāvīgs stils, ko par citiem jaunajiem dzejniekiem reti var sacīt.”³⁰ Artura Baumaņa uzskats ir, ka daiļproza ir literatūras žanrs, kas prasa no rakstnieka daudz piedzīvojumu un darba mīlestības, bet vispirms talantu, lai rakstnieks neapmaldītos savā darbā, norādot, ka itin bieži novērojama jauno autoru nespēja tikt galā ar tematu, raksturiem, sižeta risinājumu, vērojama aplama laikmeta izpratne, sava veida diletantisms.

Baumanis rakstījis ne vien recenzijas par jauniznākušajām grāmatām un pārskatus par procesiem jaunākajā rakstniecībā, bet arī recenzijas par iestudējumiem Latvijas teātros, piemēram, izdevumos “Jaunā Daiņa” un “Daugava”. Arturs Baumanis šajā laikā

pievērsies arī atdzejai – atdzejojumi iekļauti “Angļu dzejas antoloģijā” (1940), kur citu atdzejotāju pulkā ir Andrejs Johansons, Anšlavs Eglītis, Eriks Ādamsons, Mirdza Ķempe, Laima Akurātere u. c.; Baumanis tulkojis arī dažas lugas, tostarp Jevgeņija Švarca (*Evgenij Švarc*) lugu “Snip-snap-snurē” (pēc Hansa Kristiana Andersena (*Hans Christian Andersen*) pasakas “Sniega karaliene” motīviem, pirmizrāde Nacionālajā teātrī 1939. gada 20. dec., rež. Osvalds Uršteins), Šarla de Peirē-Šapuī (*Charles de Peyret-Chappuis*) lugu “Mīlestības neprāts” (pirmizrāde Nacionālajā teātrī 1939. gada 13. janv., rež. Jānis Zariņš).

Literatūras, kultūras un vēstures procesu vērtētājs

Arturs Baumanis bijis viens no Luda Bērziņa rediģētās “Latviešu literatūras vēstures” (1935–1937) autoriem. Otrajā sējumā publicētas Baumaņa apceres par Neredzīgo Indriķi un Krišjāni Baronu, bet 6. sējumā, literatūrkritikas nodaļā, – raksti par Jāni Lapiņu, Rūdolfu Egli, Paulu Jēgeri-Freimani, Kārli Kārkliņu, Alfredu Gobu, Robertu Kroderu un Jāni Akmeni. Iespējams, tolaik viņš apjauta, cik maz pētīta tautas atmodas laika darbinieku dzīve un darbi, un nolēma pievērsties tieši šā laikmeta un vēsturisko norišu izpētei, kā arī nozīmīgu personību likteņiem. Balstoties plašās avotu studijās un laikabiedru atmiņās, 1935. gadā Krišjāņa Barona biedrības apgāds izcilā folkloras vācēja simtgadē publicēja Artura Baumaņa monogrāfisko pētījumu “Krišjānis Barons: Dzīve un darbi” (atk. izd. Helmara Rudziša apgādā “Grāmatu Draugs” 1984. gadā). 1946. gadā saīsinātā variantā grāmata izdota arī bēgļu nometnē Augsburgā.

Materiālus pētījumam Baumanis ieguva arī no Krišjāņa Barona brāļa bērniem, tostarp Barona Tērbatas studiju un 19. gadsimta 60. gadu Pēterburgas laiku vēstules. Izstrādājot manuskriptu, Baumanis četras nedēļas pavadīja, izstaigājot Krišjāņa Barona dzīves vietas Kurzemē, Jelgavas muzejā atrada dokumentus no Krišjāņa Barona ģimnāzijas laikiem, divas nedēļas uzturējās Ventspilī un Dundagā, veica pētījumus arī Dobelē, Nīgrandē un Strutelē, arī Tērbatā. Jāatzīmē, ka par šo pētījumu Arturs Baumanis saņēma Krišjāņa Barona prēmiju 400 latu apmērā.

Interese par tautas atmodas laikmetu šajā laikā izrādās noturīga, un 1937. gadā, ieguvis arī Kultūras fonda stipendiju, Arturs Baumanis dodas uz Igaunijas arhīviem pētīt un vākt materiālus par Krišjāni Valdemāru. Jāatzīmē, ka Baumanis piedalījies Valdemāra divsējumu “Rakstu” (1936–1937) redkolēģijas darbā. Līdztekus Baumanis strādājis pie darba par citu tautas atmodas laikmeta personību, kas 1939. gadā rezultējās apgādā “Zemnieku Domas” izdotā grāmatā “Kronvaldu Atis. Dzīve. Darbu izlase”. Par šo veikumu Baumanis atkārtoti ieguva Krišjāņa Barona prēmiju 300 latu apmērā (zīmīgi, ka arī par pirmajiem trim “Hernhūtiešu” cikla romāniem Arturs Baumanis, jau būdams trimdā, saņēma Pasaules brīvo latviešu apvienības Krišjāņa Barona prēmiju). Arī turpmāk Baumanis interesējās par šo laikmetu un Ata Kronvalda personību, un 1975. gadā tika publicēta monogrāfija “Pa Kronvalda Ata pēdām”.

Literatūrkritiķis Jānis Andrupis atzinīgi vērtējis Artura Baumaņa veikumu, plašāku sabiedrību iepazīstinot ar latviešu nacionālās atmodas laikmeta spilgtām personībām, uzteicis plašās arhīvu studijas, materiālu apzināšanu, faktu un datu precizitāti:

Baumanis nepieder tiem biogrāfiem, kas kultūras darbinieku vērtē no sava individuālā vai sava laika viedokļa, lai jūsmīgos vārdos cildinātu viņa nopelnus. Viņa grāmata [par Ati Kronvaldu – I. D.-S.] ir bagāta faktu materiāla apvienojums. Tajā nav nekā lieka, subjektīva vai laikmetiska, kas kādreiz vēlākajiem lasītājiem, lielo darbinieku vērtējot, varētu izlikties par novecojušu. [...] Katru savu teikumu Baumanis lietišķi pamato ar visdažādāko annāļu izrakstiem. Liekas, ka autors pārmeklējis visus pieejamos dokumentus, kuros atzīmēts Kronvalda vārds. Grāmatā atrodam gan Kronvalda skolas atestātu izrakstus, gan policijas apliecību un draudžu arhīvu ziņas. Savāktais bagātais faktu materiāls nozīmīgs nevien Kronvalda dzīves, bet arī visa viņa laika apgaismojumam, un mūsu literatūrvēsture būs Baumanim pateicīga par šo rūpīgi un lietpratīgi veikto darbu.³¹

Arturu Baumanis saistīja arī vēstures studijas – kontekstu apzināšana. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 1938. gadā publicēts raksts “Kronvalda Ata un Kr. Valdemāra senči”. Iespējams, pateicoties interesei par tautas atmodas laikmetu,³² Arturs Baumanis arvien vairāk aizdomājās arī par tām ietekmēm, kas veicināja latviešu tautas garīgo un politisko atmodu. Viņu interesēja atmodas laika latviešu studentu organizāciju un korporāciju vēsture – par šo tēmu viņš ir publicējis vairākus rakstus. Artura Baumaņa apercējums “Kronvalda Atis un Tērbatas Studentu vakari” – par korporācijas *Lettonia* pirmsākumiem – iekļauts Pētera Bolšaiša sakārtotajā grāmatā “*Vivat Academia...: atmiņas un stāsti par buršu valsti*” (2007).

Izdevumu sastādītājs, redaktors un pedagogs

Arturs Baumanis vairākus gadus strādājis par skolotāju un skolu pārzini. Ikdienas darbā gūtie vērojumi un pieredze kļuva par pamatu, lai pēc Latvijas Izglītības ministrijas norādījumiem sastādītu mācību materiālu “Lasāmā grāmata pamatskolas 2. klasei” (1939) un piedalītos skolotāju konferencēs. Viņš sastādījis arī dzejas antoloģiju “Jaunā Latvija” (apakšvirsraksts “Tapšanas dziesma”, 1936), kā arī ilustrētu latviešu dzejas hrestomātiju pamatskolai un pirmsskolai “Dzejas dārzs” (1935, atkārtoti un papildināti izdevumi – 1936, 1939), kurā bija sniegtas arī biogrāfiskas ziņas par dzejniekiem. Tolaik Arturs Baumanis bija skolotājs Rīgas 2. pilsētas pamatskolā.

1940. gadā pirmajā pusē Arturs Baumanis neilgu laiku bija Latvijas Rakstu un mākslas kameras izdotā mēnešraksta “Raksti un Māksla” atbildīgais redaktors. Jaunā izdevuma saturs pirmajā numurā tika definēts šādi – ietvert sešas galvenās rakstu un mākslas nozares:

- 1) daiļrakstniecību, publicistiku un avīžniecību;
- 2) radītāju un atdarinātāju, vokālo un instrumentālo skaņu mākslu;
- 3) tēlotājas mākslas – tēlniecību, glezniecību un pielietojamās mākslas;
- 4) skatuves un deju mākslu;

- 5) tautas gara mantas;
- 6) vaļas mākslas.

Uzsākot izdod jauno mēnešrakstu, bija paredzēts, ka tas iznāks reizi mēnesī, tomēr, mainoties politiskajai situācijai Latvijā, iznāca tikai seši numuri. Šis izdevums sniedz plašu ieskatu latviešu kultūras dzīvē pēdējā Latvijas pirmsokupācijas pusgadā. Atzīmēšanas vērts ir Artura Baumaņa mēnešrakstā publicētais ievadraksts “Gaume un paliekošas vērtības”, kurā autors akcentējis gara darbinieka, tostarp rakstnieka un žurnālista, atbildību lasītāja un sabiedrības priekšā, uzsverot, ka gara darbinieks allaž ir bijis klāt tautai būtiskos pagrieziena punktos – revolūcijās, karos, nemieros.

[..] pamatīgi skolot gaumi ir tāpēc pirmā prasība, par ko latviešu rakstnieks tagad uzstājas. Rakstnieka skola nedrīkst būt – Kronvalda vārdus pārfrāzējot – nekāda kumēdiņu būda, kur pa vienu galu laiž iekšā vārnēnus un pa otru pēc maza brītiņa nāk laukā tūliņ rakstnieki, kuņģiem nevien atļauj, bet pat uzdod reprezentēt mūsu rakstniecību lielos svētkos, lielos žurnālos un laikrakstos u. t. t. Ir jāatkārto un jāiekaļ, ka ne sižets ceļ dzeju lielu un autoru par dzejnieku, bet gan talantīgs un skolots dzejnieks liek daudzinaīt sižetu. Ir tādi vēstures tēli, tādi simboli, kas, būdami mums ikvienam svēti, nav vis pieminami vienalga kur. Tādi vārdi kā tēvu zemes mīlestība, varoņi, tautas vienība, nav banalizējami, tos atkārtojot vietā nevietā.³³

Mūsdienīgi izskan arī Artura Baumaņa reiz rakstītais par kritiku un kritiķu atbildību savos vērtējumos un spriedumos, kā arī viņu pašu vērtību sistēmu:

Kritiku, kas negribēdama vai nespēdama kvalificēt labo, slikto, iznīcina visas mērauklas, uzskatīsim droši par kaitīgu un nebaidīsimies atklāt un apkaņot. Mums ir vajadzīga kritika ceļa rādītāja. Negodīgs ir neizvēlīga kritiķa darbs; zaudējumi, ko tas nodara rakstniecībai, ir milzīgi. Vissāpīgākais, nelabojamākais to starpā ir – labas gaumes pazaudēšana. [..] Slēdziens: būsim stingri prasībās un vērtējumos. [..] Lai mūs vieno nevien vajadzība pēc maizes un ūdens, bet arī pēc neviltotas gara maizes, pēc gara pasaules, kas godam atbilstu jaunās Latvijas idejai.³⁴

Arturs Baumanis ir guvis pieredzi, vērtējot rakstniecību, procesus, tendences, arī māksliniecisko kvalitāti, viņš nebaidās būt kritisks un precīzi runāt par makulatūras ražotājiem – zemas kvalitātes literārajiem darbiem, paviršību un virspusību.

Latvijas pirmās brīvvalsts laiks iezīmīgs ar daudzskaitlīgiem periodiskajiem izdevumiem gan Rīgā, gan arī ārpus tās. Arturs Baumanis akcentējis preses izdevuma, tajā publicēto rakstu un literāro tekstu nozīmi: “Tā kļūst par ieroci, ar kuņģu veido sabiedrisko domu pašu mājās un pasaulē.”³⁵ Tā laika iezīme – daudzi latviešu rakstnieki un dzejnieki bija periodisko izdevumu redaktori, rakstu autori, recenzenti, apskatnieki. Vērtējot žurnālista amata iezīmes, Arturs Baumanis secinājis:

Žurnālista stāvoklis ir ļoti delikāts. No vienas puses – šī cilvēka amats ir pēc iespējas pilnīgas informācijas iemantošana un tālāksniegšana par faktiem un par to, kāda tiem nozīmē – pozitīva vai negatīva – laikmeta vadošo ideju iedzīvināšanā. No otras puses – viņš ir cilvēks, kas grib ēst savu dienīško maizi.³⁶

Līdz šim nebija zināms, ka 1943. gadā Arturs Baumanis uzsācis darbu pie “Latviešu literatūras leksikona”, kura izdošana iecerēta piecdesmit līdz sešdesmit burtnīcās vairāku gadu garumā. Šis fakts minēts laikrakstā “Kurzemes Vārds”³⁷, kurā vēstīts par jaunākajām iecerēm grāmatniecībā. Par to, ka vismaz plānošanas darbs pie šāda unikāla leksikona izveides bija uzsākts, liecina Artura Baumaņa fonds LU AB Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu lasītavas krājumā, kur glabājas mape ar materiāliem, uzmetumiem, plānojumu, pat eventuālo šķirkļu un to rakstītāju saraksts³⁸ un instrukcija, kā veicams darbs ar datiem, faktiem, informācijas izklāsts. Šeit rodams arī Artura Baumaņa pamatojums šāda leksikona nepieciešamībai:

Vēl nav neviena latviešu rakstniecības leksikona. Ko šis robs nozīmē, to izjutis nevien katrs literatūrzinātnieks, skolotājs, filoloģijas students, sabiedrisks darbinieks savā darbā, bet arī ikviens inteligēnts lasītājs. Mūsu literatūras apjomā tas nozīmē turklāt arī to, ka mums joprojām nav nekāda kopsavilkuma un reizēm pat jēdziena par daudzu literatūras un latviešu korelācijām (tulkojumi, ietekmes, aizgūti motīvi un formas u. t. t.) un par latviešu rakstniecības bagātībām (dažādos žanru un formu nozarojumos) kā tādām un citām kultūras vērtībām; tāpat vēl nav nekur sakopotas ziņas par dažādu pasaules un speciāli latviešu gara dzīves kustību atspoguļojumu mūsu rakstniecībā, par dažādu institūtu nozīmi mūsu rakstniecībā u. t. t. Ņemot vērā to, ka latviešu literatūra, vislielāko uzplaukumu piedzīvodama Latvijas divdesmit divos neatkarības gados, spēj uzrādīt jo bagātīgā mērā augstas kvalitātes sasniegumus sevišķi šobrīd, uzskatāms par nepieciešamu nekavējoties fiksēt liecības par mūsu kultūras šīs nozares šķēršļiem un ieguvumiem bagāto attīstības gaitu, kā arī vērtību krājumiem un pašreizējo līmeni. To iespējams darīt leksikonā, kur ļoti kodolīgā, enciklopēdijai raksturīgā veidā iespējams dot par ikvienu šķirkli (*Stichwort*) monogrāfiskas ziņas.

Latviešu rakstniecības vārdnīcai liekams pamatā reālleksikona princips. Tā iekārtojums būtu alfabētisks (pie tāda turējušies gandrīz visi leksikoni, arī Merķera/Stamlera vācu rakstniecības reālleksikons).

Par vārdnīcas saturu, tuvāk runājot, jāpiezīmē, ka nekādā ziņā nedrīkstētu palikt ārpus šādas interešu grupas:

1. vecā literatūra (garīgie raksti);
2. folkloras no literatūrzinātnes viedokļa;
3. literatūrzinātne, īpaši poētika;
4. dažādi institūti/biedrības, pulciņi, fondi u. t. t.;
5. ārzemju latviešu rakstniecība;
6. periodika;
7. tulkojumi;
8. *lettica*;
9. žanru un formu izplatība;
10. dažādu sižetu izplatība (pazudušais dēls, Bībeles sižeti u. t. t.);
11. ietekmes (pašu un cittautu);
12. virzieni;

13. pseidonīmi;
 14. grāmatniecība (sevišķi edīcijas jautājumos – firmas, sērijas, greznie un tautas izdevumi u. t. t.);
 15. latviešu rakstniecības attiecības ar teātri, filmu, mūziku, tēlotājmākslām;
 16. nelatvieši mūsu literatūrā (kā rakstnieki);
 17. terminoloģija;
 18. dažādi augšā nepieminēti pasākumi, kam tiešs sakars ar latviešu rakstniecību.
- Leksikona rediģēšanu uzņēmos Rakstniecības un teātra muzeja darbinieki Arturs Baumanis un Ella Ābele.³⁹

Tāpat arhīva materiāli apliecina, ka Arturs Baumanis bija uzsācis darbu pie “Literatūras vārdnīcas”, kā arī “Latviešu teātra enciklopēdijas”⁴⁰ plānošanas un izveides. Saglabājušies dokumenti liecina, ka, ja būtu izdevies īstenot šīs ieceres, tas būtu nozīmīgs ieguvums latviešu rakstniecībā un kultūrvēsturē. Diemžēl neviens no šiem iecerētajiem projektiem neīstenojās.

Redaktora un pedagoga darbu Arturs Baumanis turpināja arī bēgļu nometņu laikā Vācijā. Domājot par latviešu bērnu izglītošanu svešumā, viņš sastādījis “Ābeci” (Augsburga, 1945, 1946). Augsburgā izdotas arī citas Baumaņa veidotas grāmatas: latviešu dzejas antoloģija angļu valodā *Latvian Poetry* (1946), “Krišjānis Barons. Biogrāfija” (1947), “Tautas dziesmu izlase” (1946). Augsburgā Artura Baumaņa redakcijā tika izdoti divi kalendāri – “Latviešu kalendārs 1946. gadam” un “Latviešu kalendārs 1947. gadam” –, kuros publicēti arī jaunākie daiļliteratūras darbi; autoru vidū ir Elza Ķezbere, Klāra Zāle, Pēteris Ērmanis, Karola Dāle, Knuts Lesiņš u. c.

Kopā ar Augsburgas latviešu bēgļu nometnē⁴¹ tolaik dzīvojošo rakstnieku Knutu Lesiņu Arturs Baumanis izveidoja un izdeva laikrakstu “Latvju Domas” (1945–1946)⁴². Īpaši izceļams ir laikraksta literārais pielikums “Jaunatnei”, tajā galvenokārt publicēti latviešu klasiķu darbi vai to fragmenti, un tas bija domāts trimdas skolu latviešu literatūras stundām.⁴³ Arī svešumā Arturs Baumanis netieši turpināja savu pedagoga misiju. Jāapzinās, ka, dodoties bēgļu gaitās, latvieši līdzī spēja paņemt vien nepieciešamākās lietas, tostarp reti bija kāda grāmata, bet, lai sekmīgi darbotos latviešu skolas, bija nepieciešama lasāmviela tiem skolas bērniem, kuri latviešu bēgļu nometņu skolās un ģimnāzijās turpināja savu latvisko izglītību.

Muzeja pārzinis un bibliotekārs

Līdzās jaunradei, ikdienas darbam, pētnieciskajām interesēm no 1937. līdz 1944. gadam Arturs Baumanis bija jaunveidotā Rakstniecības un teātra muzeja pārzinis. LU AB Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu lasītavas Artura Baumaņa fondā ir materiālu kopums “Par viņa darbu Rakstniecības un teātra muzejā”, kur rodams raksts “Rakstniecības un teātra muzeja krājumi” un plāna melnraksts Annas Brigaderes un Rūdolfa Blaumaņa izstāžu izveidei. Fondā gūstamas liecības, ka 1938. gadā Arturs Baumanis devies

komandējumā, lai gūtu ieskatu par Eiropas modernajiem muzejiem un to izveidi, darbību, īpaši rakstniecības un teātra muzeju nozarē, iesniegumā viņš pamatojis sava komandējuma mērķi:

Komandējums dotu Rakstniecības un teātra muzeja organizēšanas darbam tos veselīgos, uz teorētiskiem apsvērumiem un praktiskiem pieredzējumiem dibinātos nopietnos pamatus, ko ikvienam pasākumam sagādā iepazīšanās ar attiecīgās nozares sasniegumiem. Tas pasargā no dažas lielas kļūdas un neveiksmes un rāda, kādā kārtā valsts līdzekļi izlietojami tiešām lietderīgi un oikonomiski.⁴⁴

Jāatzīmē, ka Rakstniecība un teātra muzejs apmeklētājiem tika atvērts 1940. gadā, pirmā izstāde bija veltīta Rainim. Muzejā tika apvienots agrāk dibinātais Latvijas Skatuves biedrības teātra muzejs un Skolotāju biedrības literatūras izstāde, turklāt Rakstniecības un teātra muzeja pārziņā nonāca arī Raiņa, Rūdolfa Blaumaņa, Reiņa un Matīsa Kaudzīšu mājās, kā arī Annas Brigaderes Sprīdīšos ierīkotās piemiņas vietas. Muzeja funkcijas bija līdzīgas mūsdienu muzejiem – krāt, apkopot rakstnieku un teātra darbinieku atstātās piemiņas lietas, rokrakstus, uzmetumus, manuskriptus, vēstules u. c. Muzeja raksturojums 1940. gadā februārī:

Rakstniecības nodaļā vispirms jāmin rakstnieku stūrīši. Rakstnieku stūrīšos sakopoti rokraksti, piemiņas lietas, ģimenes, bibliotēkas, grāmatu dažādi izdevumi, dokumentu fotogrāfijas u. c. lietas, kas stāsta par rakstnieku dzīvi un darbu. Izstādītos materiālus pēc zināma laika apmaina pret jauniem, tā kā apmeklētājs muzejā arvienu skata kaut ko neredzētu. Aspazijai, Brigaderei, Blaumanim un Rainim muzejā ir atsevišķas istabas. [...] Rakstniecības un teātra muzejs gan vēl jauns pasākums, bet latviešu intelīgencē un skolu jaunatnē modinājis lielu interesi, ko apliecina lielais apmeklētāju skaits – apm. 1000 mēnesī. Muzeja materiāli izkāroti viegli pārskatāmā, lietderīgā veidā un dod daudz ierosinājumu.⁴⁵

Savā ziņā radniecīgu pasauli muzeja pārziņa darbam Arturs Baumanis trimdā atrada grāmatu pasaulē – bibliotēkā. Tomēr, lai iekļūtu šajā pasaulē, pusmūža vecumā bija jāuzsāk studijas. Jāatzīmē, ka bibliotēka kļuva arī par dzejnieces Zinaīdas Lazdas, rakstnieces Indras Gubiņas un citu trimdinieku darba un iztikas pelnīšanas vietu. “[...] lai kļūtu par amerikāņu bibliotekāru ar kaut cik pieņemamu algu un zināmām izredzēm nākotnē, ir jābeidz viena no tā sauktajām akreditētajām bibliotekāru skolām.”⁴⁶ 1952. gadā Arturs Baumanis Čikāgas Universitātē ieguva maģistra grādu bibliotēku zinībās un ilgu gadu vadīja Detroitas publiskās bibliotēkas Svešvalodu grāmatu nodaļu, kur bija iekārtojies arī latviešu grāmatu nodaļu, un publicēja rakstus angļu valodā profesionālos grāmatu kultūrai veltītos izdevumos. 1951. gada nogalē par Baumaņa darbu bibliotēkā tika rakstīts:

Latviešu apmeklētājam viņš rāda savu krievu nodaļu, jo tur kādā plauktā glabājas Kaudzīšu “Mērnieku laiki”, glīti iesieti, ar E. Brencēna ilustrācijām (izdoti 1949. g. Rīgā, bet tikai krievu valodā). Arī lietuviešu plaukti diezgan pagaži. Tikai latviešu nav. “Bet būs!” saka bibliotekārs. “Nākamā gada sākumā gan tautiešu saziēdotas, gan pirktas būs ap 50 latviešu grāmatu.”⁴⁷

Bibliotekāra darbu Baumanis raksturoja šādi:

Amerikā no bibliotekāra – un arī no bibliotēkas – prasa vairāk nekā Eiropā un nekā tas bija neatkarīgajā Latvijā. Tas tā ir īpaši lielajās bibliotēkās, kas ar saviem milzīgajiem anglo–amerikāņu grāmatu krājumiem kalpo vienkāršajam gadījuma lasītājam tikpat nopietni kā studentam, advokātam, veikalniekam un zinātniekam. Šīni ziņā praktiski visas amerikāņu bibliotēkas – augstskolu bibliotēkas neizslēdzot – ir tautas bibliotēkas šī apzīmējuma visdažādākajās nozīmēs. Par bibliotekāra izglītību runājot, tas nozīmē, ka amerikāņi ir spiesti tai piegriezt arvien lielāku vērību, kas izpaužas arvien stingrākās prasībās pret bibliotekāru skolām.⁴⁸

“Tā sauktā maizes darba apstākļi pēc tam nebija tādi, ka būtu iespējams pietiekami daudz laika veltīt rakstīšanai. Un es nepiederu pie mudīgiem strādniekiem. Turklāt manuskripts iznāca biezāks, nekā biju sākumā domājis,”⁴⁹ atzinis Arturs Baumanis. Trimdā viņš vācis materiālus arī latviešu trimdas žurnālistikas vēsturei, tomēr vērojams, ka šajā periodā publicējies salīdzinoši reti, vien sešdesmito gadu otrajā pusē un septiņdesmitajos gados laikraksta “Laiks” lappusēs var atrast pa kādam jaunam dzejolim, apcerei vai recenzijai. Dzejnieks Pēteris Ērmanis 1960. gadā publicētā pārskatā par latviešu trimdas rakstniecību Baumani pieskaita t. s. klusētājiem. Dzīvesbiedre par Arturu Baumani rakstījusi:

[Baumanis] vispār nemilēja par sevi daudz stāstīt, bija vienpatis. Tāpēc arī trimdā izdotajās autobiogrāfijās līdz šim par viņu, no viņa nekā nav. Pieturējās pie uzskata, ka galvenais ir tas darbs, ko cilvēks dara. [...] Cilvēkos Arturs visvairāk cienīja godīgu darbu un patiesības meklēšanu, ne teoretiski filozofiskā nozīmē, bet gan praktiskajā ikdienas dzīves un kultūras laukā. Pats bija nerimstoši darbīgs, arvien ko meklēja, pētīja rakstos.⁵⁰

Šis raksturojums precīzi iezīmē Artura Baumaņa daudzpusību, plašās intereses, kā arī pamatīgumu. Savas dzīves laikā viņš bijis kluss, atturīgs, tomēr, viņam aizejot, palicējiem nācies atzīt, ka viņa mūžs bijis garš, darbīgs un neparasti ražīgs. Artura Baumaņa dzīves gājums, darbības sfēras un jomas apliecina viņa noturīgās intereses – fakta nozīmi, krāšanu, apkopošanu un iedziļināšanos laikmetā un procesos, kā arī mērķtiecīgo ceļu uz apjomīgo kultūrvēsturisko romānu ciklu “Hernhūtieši”.

“Atzinību, sabiedrisku slavu viņš nemeklēja. Trimdas kulturālās un politiskās dzīves starmešu gaismā viņu bija velti meklēt, bet, viņam mūžībā aizejot un metot skatu pāri visam viņa veiktajam, blakus žēlām ir arī skumjas par to, cik bieži mēs nepamanām mūsu vidū dzīvojošās izcilās personības un nepazīstam viņu veikto,”⁵¹ rakstīja Jānis Krēsliņš (sen.).

Aizskrien nomods, ar postu man kaujoties.

Tad sapņos tu izplet savas rokas,

Čuksti ausī – mēs jau atkal tiksimies!

Jā, kādu vakaru,

Kad debess ziedēs sārta,

Kā apsolīta pilsēta

Tu vērsi savus augstos roku vārtus.

*Tad tiksimies.
Vai kādā zaļā kalnā?
Varbūt mūs leja sivedīs,
Purviem kūpot salnā – –
Bet varbūt ne kalns, ne leja.*⁵²

Atsauces un piezīmes

- ¹ Krēsliņš J. Arturu Baumanī pieminot. *Laiks*. 1989. 29. jūl.
- ² Ezerģailis A. Asiņainā vīra modināšana. *Laiks*. 1976. 24. jūl.
- ³ Baumanis A. Smiltēnes vidusskolā. *Kad mēs jauni bijām. Eriks Raisters dzīvē un darbos*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1972. 200. lpp.
- ⁴ ZA FB RK 9560/7 [šeit un turpmāk – tag. LU AB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa]. Artura Baumaņa skolas gadu domraksti un piezīmes latviešu literatūrā. Piemēram: “Tautas rakstniecība brīvajā Latvijā”; “Pirmie paštautiešu rakstnieki” (02.02.1920.); “Mūsu tautas senatne pēc Ausekļa rakstiem” (28.05.1920.); “Zemnieku dzīves pozitīvās īpašības pēc Neikena stāstiem” (05.12.1920.); “Sieviešu tipi Apsīšu Jēkaba rakstos” (11.03.1921.); “Tautiski konservatīvais laikmets latviešu literatūrā” (28.04.1921.); “Veidenbaums kā cilvēks” (20.05.1921.); “Latvijas dabas bagātības” (24.01.1922.). Visi domraksti un piezīmes novērtēti ar atzīmi 5.
- ⁵ Par darbu Rīgas pilsētas Augusta Dombrovska (29.) pamatskolā liecina Rīgā 1938. gada 22. oktobrī izsniegtā apliecība Nr. 371, kurā teikts, ka Arturs Baumanis ir strādājis šajā skolā par skolotāju (18.01.1933.–28.10.1935.; 01.10.1936.–21.11.1937.), kā arī iekārtojis un vadījis skolas kooperatīvu un kooperatīva grāmatvedību un kā skolas priekšnieka palīgs vadījis un pārzinājis skolas saimniecību un vedis saimniecības grāmatas. Sk.: ZA FB RK 9555/2, A. Baumaņa fonds.
- ⁶ Par to liecina izsniegtā apliecība. Sk.: ZA FB RK 9555/2, A. Baumaņa fonds.
- ⁷ Par to liecina Izglītības ministrijas Skolu departamenta izsniegtais dokuments “Paātrinātie skolotāju sagatavošanas kursi, Rīgā 1922. g. 9. sept., apliecība Nr. 3933/26.”, saskaņā ar kuru no 1922. gada 13. jūnija līdz 10. septembrim Baumanis trīs mēnešus apmeklēja skolotāju sagatavošanas kursus, noklausījies lekcijas pedagoģijas priekšmetos un dabas zinātņu grupā, izpildījis obligātos praktiskos darbus un izturējis pārbaudījumus. Savukārt cits dokuments liecina, ka Izglītības ministrijas Skolu virsvalde 1925. gada 6. augustā viņam piešķīrusi pilnas sešklasīgās pamatskolas skolotāja tiesības. Sk.: ZA FB RK 9555/2, A. Baumaņa fonds.
- ⁸ Par studijām liecina 1932. gada 15. jūlijā Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes izsniegtā izziņa Nr. 188, ka Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tautsaimniecības nodaļas students Arturs Baumanis ir izturējis mutiskos diplompārbaudījumus 1931./1932. m. g. pavasara sesijā. Lai iegūtu diplomu, viņam sešu mēnešu laikā jāiesniedz LU satversmē paredzētais diplomdarbs. Sk.: ZA FB RK 9555/2, A. Baumaņa fonds.
- ⁹ Baumanis A. Varbūt. *Latvis*. 1925. 2. sept.
- ¹⁰ Baumanis A. Cilvēcības kalns. *Latvis*. 1925. 27. aug.
- ¹¹ Baumanis A. Albumā. *Latvis*. 1925. 22. jūl.
- ¹² Baumanis A. Nojautas. *Piesauļe*. 1932. Nr. 3.
- ¹³ Baumanis A. Dzejnieks uz laukiem. *Daugava*. 1930. Nr. 2.
- ¹⁴ Baumanis A. Dzēves. *Latvis*. 1926. 19. okt.
- ¹⁵ Baumanis A. Marta gleznotājs. *Piesauļe*. 1931. Nr. 6.
- ¹⁶ Baumanis A. Vai rozei nesāp. *Latvis*. 1926. 9. marts.
- ¹⁷ O. L. Grāmatu galds. *Pēdējā Briedī*. 1929. 21. jūn.
- ¹⁸ LU AB Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu lasītavā Artura Baumaņa fondā glabājas vairāki operas libretu varianti, kuru sižeta centrā zemnieku nemieri Dundagā 19. gadsimta 60. gados. Sk.: ZA FB RK 9563/10 (operas libreta (lugas) mēģinājums par jaunlatviešu laiku Dundagā, 140 lp.); ZA FB

- RK 9563/9 (variants operas "Junkura laiki Dundagā" libretam, 68 lpp.); ZA FB RK 9561/8 (melnraksts operas "Junkura laiki Dundagā" (Dumpis Dundagā) libretam, 55 lpp. ar piezīmēm un labojumiem).
- ¹⁹ Sk.: ZA FB RK 9563/10, A. Baumaņa fonds. Operas libreta (lugas) mēģinājums par jaunlatviešu laiku Dundagā, 140 lpp. [manuskripta lappuses nav numurētas].
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Turpat.
- ²² Tostarp recenzijas: par J. Lapiņa "Sapņi un īstenība" (*Brīvā Zeme*, 1936), A. Gulbja "Kopoti raksti", A. Franča "Zintis", Aspazijas "Kaisītas rozes", Br. Ābera "Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmajā pusē", J. Kiseļa "Ciņa par dzimteni", J. Jaunsudrabiņa "Neskaties saulē", J. Medeņa "Varenība", K. Lejnieka "Latviešu draugi pagātnē", A. Čaka "Mūžība skartie", P. Jurēviča "Nacionālās dzīves problēmas", par P. Roziša dzejas krājumu "Sarunas", P. Jēgeres-Freimanis "Atziņu ceļi", V. Veldres "Seni stāsti par manu māju", V. Lesiņa "Uzvara", Z. Lazdas "Zaļie vārti" (visi – *Aizsargs*, 1937), J. Jaunsudrabiņa "Mana dzīve" (*Jaunākās Ziņas*, 1937), J. Sudrabkalna "Viena bezdelīga lido", P. Šmita "Vēsturiski un etnogrāfiski raksti", R. Vipera "Jaunu laiku vēsture" (*Sējējs*, 1938), K. Lejnieka darbu "Ādolfs Alunāns" (*Daugava*, 1938), V. Plūdoņa Kopotiem rakstiem (*Sējējs*, 1939), F. Dziesmas "Līvzeme" (*Latvju Mēnešraksts*, 1943), J. Širmaņa "Dadžu Juritis" (*Izglītības Mēnešraksts*, 1943), B. Veisbergas "Orindas piezīmes" (*Laiks*, 1977), K. Dziļlejas "Poētika" (*Laiks*, 1985).
- ²³ Grīns J. Jaunā paaudze. *Laiks*. 1955. 27. jūl.
- ²⁴ Tostarp par Dantes "Dievišķās komēdijas" tulkojumu, Viljama Metjūza (*William Matthews*) grāmatu "Angļu literatūra", Elinas Zālītes tulkoto Antona Tamsāres (*Anton Tammsaare*) romānu "Zeme un mīlestība", par Rabindranata Tagores (*Rabindranath Tagore*) "Lirika" K. Egles un R. Rudziša atdzejojumā, igauņu eposu "Kalevipoegs" E. Zālītes tulkojumā.
- ²⁵ Piemēram, recenzijas žurnālā "Latvju Grāmata" par šādiem izdevumiem – 1926. gadā: Ā. Erss "Latgales stāsti", A. Kurcijs "Ciņā ar nezināmo", J. Sudrabkalns "Spārnotā armāda", J. Jaunsudrabiņš "Ziema", K. Students "Vasara laivā", P. Ērmanis "Es visur dzīvību redzu"; 1927. gadā: A. Gailīte "Grēcinieces", A. Laiviņš "Azes nāve", tautas antoloģija "Dzīves ziedoni"; 1928. gadā: J. Akuraters "Sapņotāji", V. J. Gregri "Latvijas karalis", antoloģija "Dvēseles dziesma", I. Kaija "Kopoti raksti"; 1931. gadā: Aspazija "Kopoti raksti". Izdevumā "Izglītības Ministrijas Mēnešraksts" – 1928. gadā: P. Ērmanis "Atraidītie un izredzētie", par "Mazās Skatuves" izdevumiem; 1929. gadā: J. Poruks "Kopoti raksti", P. Rozītis "Pret savu gribu", A. Upīts "Zem naglota papēža", R. Rudzītis "Svētceļotāja piezīmes". Literārā mēnešrakstā "Daugava", piemēram, 1930. gadā: A. Mežsēta "Apburtā pilsēta", P. Balodis "Uzlēcošā saule", V. Lesiņš "Laimas untumi", K. Lapiņš "Nemiers un mīla"; 1935. gadā: V. Lācis "Senču aicinājums", "Latvju lirika" (sak. Ādolfs Egles); 1936. gadā: J. Jaunsudrabiņš "Ūdeņi", J. Alunāns "Dziesmiņas" u. c.
- ²⁶ Apcere "Poruka nozīmē" publicēta laikrakstā "Latvis" 1926. gada 27. jūnijā, vēl šajā laikrakstā publicētas apceres par Falliju, Pērsieti, J. Poruku, A. Čaku, P. Ērmani, A. Austrīņu, R. Blaumani, A. Kronvaldu, V. Plūdoni, A. Brigaderi, I. Kalnāri u. c.
- ²⁷ Laikraksts "Brīvā Zeme" 1937. gada 6. febr.; tomēr raksta autorei nav izdevies atrast kādas citas dokumentālas liecības par šo Artura Baumaņa veikumu.
- ²⁸ Baumanis A. Piezīmes par jaunāko prozu. *Daugava*. 1929. Nr. 8. 991., 992. lpp.
- ²⁹ Baumanis A. Mūsu jaunākā lirika. *Daugava*. 1929. Nr. 5. 609., 610. lpp.
- ³⁰ Turpat, 612. lpp.
- ³¹ Andrupis J. A. Baumaņa – Kronvaldu Atis. *Sējējs*. 1939. Nr. 5. 557. lpp.
- ³² Tostarp raksti: "Jaunas liecības par Krišjāni Baronu un Tērbatu 19. gs. piecdesmitajos gados" (*Sējējs*. 1938. Nr. 8), "Jaunlatviešu vajāšana 19. gs. 60. gados" (*Daugava*. 1937. Nr. 8.), "Kronvalda ciņa par latvietību un mēs" (*Laiks*. 1975. 15. febr.) u. c.
- ³³ Baumanis A. Gaume un paliekošas vērtības. *Laikmets*. 1940. Nr. 3. 214. lpp.
- ³⁴ Turpat, 215. lpp.
- ³⁵ Baumanis A. Žurnālista piezīmes. *Laikmets*. 1940. Nr. 5. 413. lpp.
- ³⁶ Turpat, 419. lpp.
- ³⁷ K. Št. Jaunākais latviešu grāmatniecībā. *Kurzemes Vārds*. 1943. 1. janv.
- ³⁸ "Ābele E.: pseidonimi, Turaidas Roze, Zalkša ligava; Aistars E.: audzināšana rakstniecībai II; komika, humors, novele VI; Akmens: avižniecība, Latvija XIV; ievadraksts IV; Ancītis: biogrāfija (?) II, eposs III;

Andrups J.: dzejas burvība ½, tips IV; Bičolis J.: epigonisms II, ziņģes III; Draviņš K.: pirmie latviešu teksti VIII, "Ceļi" 10; Dziļleja K.: lokalizējumi IV; atskaņas II; Egle K.: almanachi un rakstu krājumi II; Grase: sonetu vainags 12, trioletu vainags 12; Grīns J.: recenzija V; Jansons Al.: Amerikas latviešu rakstniecība II, Inland 16; Jansons J. A.: apgaismes idejas III ½, periodizēšana VI; Jēger-Freimane P.: Brigaderes komiteja ½, Brigaderes prēmija ½; Kadilis J.: smalkās kaites II, diletantisms IV; Kalve V.: laikmetīgais un mūžīgais I, pūrisms II; Kārklīņš K.: aklā fantāzija ½, intelektuālā dzeja (domu dzeja) IV; Kaudzīte: Jaunības Tekas I; Krusa F.: bibliofili I; Ķiploks E.: grāmatniecība VII, studenti II; Rinka: Burtnieku māja 12; Rudzītis J.: akcents IV, radioliteratūra I, raidāmluga II, Medeņa metri III; Rūķe V.: 1. puse – valodnieciskā II, izloksnes III; Silis: skolotājs–rakstnieks IV; Sproģere O.: antikritika ½, romance I, stilizācija I; Straubergs J.: kalendārs IV, Bībele IV, apsveikumi I, brāļu draudzes lit-ra I, grāmatas vēsture III, katķisms I, sprediķu grāmata III; Strēlerte V.: tulkojums VIII, atdzejojums I, epitets II; Šturma E.: apvidus vārds IV, sinonīms VI; Tichovskis H.: drukas aizliegums Latgalē I, latgaliešu tipi I, Latgales prese, latgaliešu dialekta l-ra IV; Vitoliņš J.: mūzika un l-ra III, librets I; Zante V.: (?) dzeja I; Zariņš H.: provinces prese III; Ģērmanis: bibliogrāfija IV; Jaunzems: Braki ½; Zīverts M.: drāmas teorija V; Endzelīns J.: latviešu valoda VI; Čāks A.: Jauno Lira 30, Konsonanses ½, Zaļā Vārna I; Freijs A.: baznīcas dziesma I, reliģiskā dzeja IV; Bundulis H.: domāšana tēlos ½; Kundziņš: baroks I, teksta kritika ½; Sūna E.: loģika dzejā II, teikuma konstrukcija II." Sk.: ZA FB RK 9566/13, A. Baumaņa fonds. Piezīmes iecerētajam latviešu rakstniecības leksikonam.

³⁹ ZA FB RK 9566/13, A. Baumaņa fonds. Piezīmes iecerētajam latviešu rakstniecības leksikonam.

⁴⁰ Saturs:

1. skatuves mākslas, drāmas, operas un choreografijas teorētiskie pamati;
2. latviešu dramatiķu, operas komponistu, choreografu, režisoru, baletmeistaru, operas un baleta diriģentu, aktieŗu, operdziedoŗu, baletdejojāŗu un citu teāŗa darbinieku raksturojumi, daiŗradišanas paņēmienu, mākslinieciskie sasniegumi, kā arī īsas biogrāfijas;
3. latviešu teāŗa vēstures dati;
4. latviešu ievērojamāko lugu, kā arī izcilāko latviešu un pasaules klasiķu lugu inscenējumus un visu oriģināloperu un oriģinālbaletu analīzi;
5. latviešu teāŗa dekorācijas un kostīmi;
6. latviešu skatuves mūzika;
7. latviešu skatuviskā deģa;
8. latviešu teāŗa tehniskās ierīces;
9. drāmas un teāŗa elementi senlatviešu kultūrā;
10. dramatiskās un teorētiskās literatūras tulkojumi latviešu valodā;
11. latviešu dramatiskā un teorētiskā literatūra svešās valodās;
12. latviešu filma un raidluga līdz ar teorētiskiem pamatjēdzieniem;
13. latviešu teāŗa, operas un baleta kritika;
14. latviešu teāŗa bibliogrāfija.

Enciklopēdijas redaktors – teāŗa kritiķis Kārlis Strauts. Par galvenajiem līdzstrādniekiem enciklopēdijas sastādīšanā uzaicinātas šādas personas, kas arī devušas savu piekrišanu:

1. A. Baumanis, rakstnieks, Rakstniecības un teāŗa muzeja vadītājs,
2. K. Egle, bibliogrāfs, Zemes bibliotēkas nodaļas, agr. Misiņa bib., vadītājs,
3. J. A. Jansons, universitātes privātdocents, literatūrvēsturnieks,
4. P. Jēger-Freimane, teāŗa kritiķe,
5. K. Kārklīņš, universitātes docents, drāmas teorētiķis,
6. M. Zīverts, lugu rakstnieks, Dailes teāŗa dramaturģs.

(Bijuši sarakstā, bet svītroti: P. Ķiķauka, universitātes profesors, hellēnists; Jēk. Poruks, komponists, mūzikas rakstnieks, Rīģas Operas direktors; J. Roze, rakstnieks, Rīģas Drāmatiskā teāŗa direktors; Kn. Lesiņš, brīvmākslinieks, rakstnieks, Rīģas Operas teāŗa dramaturģs un G. Štāls, baletkritiķis, baletdejojāģis, Rīģas Dailes teāŗa direktors.)

Latviešu teāŗa enciklopēdija varētu aptvert apmēram 50 iespiedloksnes ar tirāŗu 3000 eksemplāru un iznākt atsevišķu burtnicu veidā ik vienu līdz divus mēnešus pa 6 iespiedloksnēm burtnicā."

Sk.: ZA FB RK 9566/13, A. Baumaņa fonds. Piezīmes iecerētajam latviešu rakstniecības leksikonam.

- ⁴¹ Amerikāņu pārvaldes zonā Augsburgā atradās divas latviešu bēgļu nometnes – Hohfelda un Haunšetene – ar ap 2,2 tūkstošiem latviešu. Tolaik tur dzīvoja arī rakstnieki Ernests Aistars, Knuts Lesiņš, literatūrzinātnieks Jānis Andrejs Burtņieks, jaunais dzejnieks Gunars Saliņš; darbojās Ceļojošais teātris, tika izdots nedēļas laikraksts izglītībai un kultūrai ar pielikumu “Latvju Domas” (1945–1946), nometnes laikraksts “Nākotnei” (1945–1947), dienas laikraksts “Ziņotājs” un žurnāls “Ilustrēts Vārds” (1946–1948), darbojās grāmatu apgādi. 1946. gada 25. augustā Augsburgā notika 5. Dziesmu dienas amerikāņu zonā. No 1945. gada 6. augusta Augsburgas latviešu ģimnāzija; 1946. gada 6. augustā to pārdēvēja par Ausekļa ģimnāziju Augsburgā.
- ⁴² Pielikumā “Jaunatnei” publicēti arī Artura Baumaņa darbi: raksts “Krišjāņa Barona senči” (1945. Nr. 2); “Brāļi Kaudzītes” (1945. Nr. 5), “Krišjāņa Barona bērnība” (1946. Nr. 8), savukārt fragmenti no romāna “Hernhūtieši” bija publicēti avīzē “Latvju Domas” (1945. Nr. 3–5, 1946. Nr. 19–20 un 22–23).
- ⁴³ Izdevumā bija redakcijas norāde, ka “Latvju Domu” pielikumā “Jaunatnei”, kas atrodams katrā avīzes numurā, tiks publicēta Detmoldā iespēstajai latviešu pamatskolu programmai pieskaņota lasāmviela. Te publicēti šādi latviešu literāro darbu fragmenti: Raiņa dramatiskā poēma “Daugava”, Annas Brigaderes “Dievs, daba, darbs”, Andreja Pumpura “Lāčplēsis”, Reiņa un Matīsa Kaudzišu “Mērnieku laiki”, Edvarta Virzas “Straumēni”, Valda “Staburaga bērni”, Rūdolfa Blaumaņa, Jāņa Ezeriņa, Augusta Saulieša, Jāņa Poruka prozas darbi, Aspazijas, Eduarda Veidenbauma, Viļa Plūdoņa u. c. autoru dzeja, kā arī jaunākie darbi – Andreja Eglīša, Veltas Tomas, Veronikas Strēlertes, Mirdzas Timmas, Jāņa Širmaņa u. c. darbi.
- ⁴⁴ ZA FB RK 9558/5, A. Baumaņa fonds.
- ⁴⁵ [Bez aut.]. Ciemos pie mūsu rakstniekiem Rakstniecības un teātra muzejā. *Rīts*. 1940. 28. febr.
- ⁴⁶ Baumanis A. Ceļš uz bibliotekāra amatu. *Laiks*. 1953. 14. janv.
Meklējot darbu, piezīme, ka tiek meklēti tie, kuri ieguvuši atbilstošu grādu akreditētās bibliotēku skolās (*degree from accredited library school required*).
- ⁴⁷ Čermaks J. Pie mums viss mierīgi. *Laiks*. 1951. 12. dec.
- ⁴⁸ Baumanis A. Ceļš uz bibliotekāra amatu. *Laiks*. 1953. 14. janv.
- ⁴⁹ Rudzītis S. Gadsimta vēsts arī šodienai. Saruna par nobeigtiem darbiem un nākotnes plāniem ar Arturu Baumanu. *Laiks*. 1976. 7. janv.
- ⁵⁰ Ruņģe V., Zariņš A., Abula B. *Latviešu literatūras darbinieki Rietumu pasaulē. Jaunākais posms*. Itaka, ASV: Mežābele, 1991. 66., 67. lpp.
- ⁵¹ Krēsliņš J. Arturu Baumanu pieminot. *Laiks*. 1989. 29. jūl.
- ⁵² Baumanis A. Šaubas. *Latvju Mēnešraksts*. 1944. Nr. 4.

Inguna Daukste-Silasproģe

The Fascinating Personality of Arturs Baumanis

Summary

Keywords: poetry, literary criticism, history, libraries, the National Awakening

The name of Arturs Baumanis (1905–1989) has been written in the annals of Latvian literary history with the voluminous cycle of cultural and historical novels *The Herrnhuterians* (1975), however his complex personality has encouraged the author to examine his creative activities that so far have been overlooked. The article focuses on Arturs Baumanis' literary quests—in poetry, short prose, as well as drama. His activities in literary criticism have also been analysed drawing special attention to his reflections on Latvian writers, reviews on the books published and theatre plays staged at the time, his plans to work on the literary lexis, as well as his activities as a teacher, curator and librarian.

A poet, critic, author of stories and novels, editor, teacher, curator and librarian—such fields of interests can be spotted over certain years of Arturs Baumanis' life in Latvia, as well as during the exile period in Germany and the USA. The aim of this article is to map his diverse talents and less known interests, which reveal and attest to his interest in Latvian literature, national history and its points of intersection, Latvian culture (in contact with other cultures), pedagogical work and preservation of the cultural and historical heritage, as well as the world of a young poet. However, his voluminous novel *The Herrnhuterians* will not be examined in this article, since it has been analysed more extensively in relation to the research of the Herrnhuterian movement.

In terms of his personal traits, he was always quiet and reserved, however his life was long, active and extraordinarily productive. Arturs Baumanis' professional activities and areas of interest manifest his personality and the importance he attached to the significance of facts and their systematic collection.

Ilona Miezīte

Arturs Baumanis un viņa kolekcija Rakstniecības un mūzikas muzejā

Atslēgvārdi: Arturs Baumanis, kultūrvēsture, muzejs, literatūra, pētniecība

Arturs Baumanis ievērojams gan kā rakstnieks un literatūrpētnieks, gan kā Rakstniecības un teātra muzeja (tagadējā Rakstniecības un mūzikas muzeja priekšteča) direktors 20. gadsimta trīsdesmito gadu beigās. Viņa kolekcijā Rakstniecības un mūzikas muzejā var atrast interesantus materiālus, kas atklāj šā kultūras darbinieka dzīvi, darbību un personību. Baumaņa vārds mūsdienā Latvijā ir maz pazīstams, taču viņa devums mūsu kultūras mantojuma saglabāšanā noteikti ir tā vērts, lai ar to iepazītos tuvāk.

Daļu muzeja krājumā esošo Artura Baumaņa kolekcijas materiālu, 20. gadsimta deviņdesmitajos gados viesojoties dzimtenē, uz Latviju atvedusi viņa atraitne Jūlija Irēne Baumane. Daļa Baumaņa vēstuļu vai kopīgu fotouzņēmumu saglabājusies citu personu, piemēram, Mirdzas Ķempes, Jāņa Bičoļa, Gunara Saliņa kolekcijā. Tomēr līdz šim Baumaņa kolekcija bija samērā neliela. 2014. gada vasarā ievērojamo daļu rakstnieka arhīva nosūtīšanai

muzejam bija sagatavojusi viņa jaunākā meita Velta, taču viņas pāragrā un traģiskā aiziešana mūžībā aizkavēja iecerētā sūtījuma saņemšanu. 2015. gada septembrī materiāli, kas mērojuši tālu ceļu pāri okeānam, ir nonākuši muzejā un patlaban atrodas apstrādes procesā. Šā raksta mērķis ir izsekot Baumaņa mūža gaitai un iepazīstināt ar viņa personību un veikumu Latvijas kultūras vēsturē, balstoties galvenokārt muzeja materiālos un izmantojot nesen saņemtajos rokrakstos atrodamās Baumaņa paša un viņa atraitnes atmiņas.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Arturs Baumanis 1926. gadā. Rakstniecības un mūzikas muzejs (RMM), 469461

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Arturs Baumanis kopā ar vecākiem un māsu Irmu 1930. gadā. RMM, 469467

Arturs Baumanis dzimis 1905. gada 27. februārī Rīgā. Tēvs Dāvis Baumanis ienācis Rīgā no Raunas, bijis kurpniekmeistars, vēlāk arī kurinātājs. Apstākļi ģimenē bijuši ļoti trūcīgi, māte Marija piepelnījies ar šūšanu. Arturs, lai palīdzētu vecākiem, paaugoties kļuvis par avižpuiku, no 1913. līdz 1917. gadam mācījies Leitāna skolā mazturīgajiem. 1917. gadā, kad vācu karaspēks ieņem Rīgu, ģimene dodas uz Raunas apkaimi pie viņa tēvabrāļa, kuram tur pieder lauku mājas. Avižpuika nu kļuvis par ganiņu, tā pieredzot gan pilsētas, gan lauku bērna dzīvi. Drīz vien Arturs tiek nosūtīts uz skolu Smiltenē. Vecāki vēl kādu laiku paliek Raunā, vēlāk arī pārceļas uz Smilteni. Raunas apkaimē pusaudža gados Arturs ir redzējis saiešanas namus – tas sekmē vēlāko interesi par hernhūtiešiem. Jau četrpadsmit gadu vecumā viņš ir skolas žurnāla redaktors un publicē tajā savus pirmos literāros darbus.

1922. gadā Baumanis beidz Smiltenes vidusskolu un iestājas Rīgā rīkotajos pamatskolu skolotājuursos, kas ilgst tikai pāris mēnešus. Jau septembrī viņš sāk strādāt par skolotāju tajā pašā Smiltenes vidusskolā un paliek tur līdz 1930. gadam. 1923. gadā Baumanis iestājas Latvijas Universitātes Tautsaimniecības fakultātē, tomēr studijas jāatliek, jo jāuztur vecāki un nepilngadīgā māsa. Kopš 1925. gada viņš presē publicē dzejoļus, stāstus, recenzijas. Jau Smiltenes posmā viņš apprecas, taču sieva Helēna (dzim. Irberga) vēlas palikt Kandavas apkaimē, kur kopā ar māti vada lauku saimniecību. Līdz trimdas gadu sākumam ģimenē dzimuši trīs bērni, lai gan ikdienu tiek pavadīta pārsvarā atsevišķi.

1930. gadā, kad māsa pieaugusi un Baumanis iekrājis nedaudz līdzekļu, beidzot var piepildīties viņa sapnis par “plašākiem ūdeņiem” – Baumanis dodas uz Rīgu un jau divu

mācību gadu laikā pabeidz tautsaimniecības studijas ar vērtējumu “ļoti sekmīgi”. Līdzekļus studijām Baumanis nopelna ar intensīvu publicēšanos presē. Tad viņš gadu strādā Jaunjelgavas vidusskolā, bet no 1933. līdz 1937. gadam ir skolotājs Rīgā (ar obligātā karadienesta pārtraukumu).

1935. gadā notiek nozīmīgs pagrieziena punkts Baumaņa darbībā – tas ir Krišjāņa Barona simts gadu jubilejas gads. Baumanis jūtas pārsteigts, cik maz ir informācijas par Dainu tēva dzīvi, un nolēm j strādāt pie plašākas biogrāfijas izveides, par kuras izdošanu noslēdz vienošanos ar apgādu “Literatūra”. Vasaras brīvdienās dzīvodams Kandavas apkaimē, Baumanis strādā pie iecerētās grāmatas. Par turpmākajiem notikumiem Baumanis rakstījis vai stāstījis vairākos trimdas izdevumos, kā arī nesen iegūtajā rokrakstā:

Kādā jūnija dienā saņēmu no Rīgas vēstuli. Tai uz kreisā augšstūra: Izglītības ministrs L. Adamovičs. Ar augstiem vīriem man jau bij iznākušas nepatīkamas darīšanas. Pirms gada ministrs Alfrēds Bērziņš bij ar vēstuli paziņojis, ka esmu izsvītrots no Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības biedru saraksta. Vai nu mani atlaidīs arī no skolas darba? Šito vēstuli nemaz neattaisīšu. Neatplēsto vēstuli pamanījusi, sieva tomēr teica: “[..] attaisi gan.” Ministrs rakstīja: “Izlasīju laikrakstā, ka jūs gatavojot Kr. Barona biogrāfiju, tā kā to grib izdot arī Krišjāņa Barona biedrība, lūdzu – lai neceltos nevēlami pārpratumi – ierasties pie manis lietas pārrunām. Barona biedrības priekšnieks Adamovičs.” No darba tāpat atlaists neesmu. Bet man noliēgs rakstīt – sak, lai jūsu “Barons” nemaisās pa kājām mūsu “Baronam”. Nekas – smalki izdomāts. Nebraukšu. – Brauc gan. [Sievass replika.]¹

Tikšanās nepavisam nenorit, kā iecerēts. Baumanis dodas uz Rīgu, bet ministrs savās darba telpās nav atrodamas, un neviens nezina, kur viņu meklēt. Kā vēlāk noskaidrojas, Kārlis Ulmanis izdevis pēkšņu rīkojumu par Ludviga Adamoviča atcelšanu no amata, ko pat darbinieki vēl nav zinājuši. Pēc ilgākiem sarežģījumiem izrādās, ka viņš atrodas Jūrmalā, tādā kā reņģu būdā. Liela, plecīga sieviete bargi saņēmusi – ko daudzāties? Tad iznācis pats Adamovičs, un abi laipni aprunājušies pie galdiņa nokvēpušās zvejnieku būdas priekšā. Baumanis atceras: “Peldmēteli ietinies, viņš atgādināja Gandiju.”² Profesors nebūt nedomājis liegt rakstīt, bet, gluži pretēji, lūdzis Baumanim uzņemties šo darbu biedrības uzdevumā. Vēlāk Baumanis sapratis, kāpēc tas tik svarīgi – Barona biedrībai nav izdevies pabeigt iecerēto Dainu tēva pieminēkļa būvi Rīgā, tādēļ savas darbības pierādījumam uz jubileju tai bija jāizdod vismaz monogrāfija. Tad Baumanis izmanto izdevību un lūdz Adamoviču dot rekomendācijas jauniem pētījumiem arhīvos, lai monogrāfija būtu pēc iespējas plašāka. Rakstot grāmatu, Baumanis nekompilē citu uzrakstīto, bet meklē pirmavotus bibliotēkās, arhīvos, intervijās ar cilvēkiem, kas vēl atceras Baronu. Viņš arī apceļo Barona radu lauku mājas un tur netīros un putekļainos bēniņos atrod senās pūra lādes, uziedams ne vienu vien nākamā Dainu tēva ģimnāzijas un studiju gadu vēstuli, par kurām pašiem īpašniekiem nebijis ne jausmas.

1935. gada septembra beigās Baumanim jānodod obligātajā karadienestā, tādēļ līdz tam laikam manuskripts katrā ziņā jāpabeidz. Tas izdodas ar Adamoviča atbalstu

korektūras un iespiešanas lietās. Laikā, kad iznāk gaidītā grāmata, pats autors klausās un izpilda pavēles: “Guļus, augšā, skriešus, guļus! Tie, kas tik lēni krīt pie zemes kā jūs, ir jau nošauti, pagalam! [...] augšā, guļus!”³ Baumanis nevar ierasties arī uz Barona simts gadu jubilejas svinībām Rīgas Latviešu biedrībā, kur Adamovičs sanākušos iepazīstina ar jauno jubilejas izdevumu. Pēc atgriešanās no karadienesta par grāmatu vairs neesot domājis. Tikai pēc četrdesmit gadiem Baumanis ar izbrīnu konstatējis, ka tā laika presē parādījies vesels ducis pozitīvu recenziju. 1936. gadā grāmata saņem arī Barona prēmiju.

Šie notikumi Baumaņa mūžā izrādās izšķiroši. 1937. gadā valdība nolemj apvienot Latvijas Skolotāju savienības muzeju, kur glabājas Jāņa Grestes savāktie materiāli par rakstniekiem, un Latviešu skatuves biedrības Teātra muzeju, tā radot vienotu Rakstniecības un teātra muzeju. Novērtējot Baumaņa spējas atrast līdz šim nezināmus materiālus, viņam piedāvā izveidot un vadīt jauno iestādi. Greste gan par to nav iepriecināts, bet ir jāpakļaujas Kārļa Ulmaņa valdības lēmumam. 1988. gadā, viesojoties Latvijā, Baumanis tiek ar muzeja darbiniekiem un kavējas atmiņās, kā tas noticis.

Sākumā es noraidīju [piedāvājumu kļūt par muzeja direktoru], jo nekā par muzejiem nezināju. Un man ministrs [Augusts Tentelis] teica tā: “Jums tur nekā nebūs ko darīt. Tā lieta ir vienkārša.” Es to ļoti apdomāju un atbildēju, ka es ietu, ja mani sūtītu uz Vakareiropu apskatīties, kā tās lietas tur ir, kādi tie muzeji ir, piemēram, Veimārā – Gētem, Šilleram; kādi ir Francijā, Austrijā – Vīnē, – tur bij liels Teātra muzejs.⁴

Ministrs piekritis, un, vēl šaubīdamies, Baumanis aizgājis apskatīt jaunveidojamā muzeja telpas. Atmiņās viņš raksta:

Bij atvēlēts vesels nama stāvs – divi agrākie sešstābu dzīvokļi. [...] paskats “dabā” bij kā ellē – grīdas, vairākas sienas izjauktas, gaisā karājas būvgružu kaļķu mākulis, tanī kā spoki kustējās namdari baltos paltrakos. Topošajam muzejam nebij nekādas iekārtas – it neviens vitrīnes, ne mēbeļu, tikai dažas vecas grabažas. Ierādītā stāva pārbūve bij nepareizi ievadīta. Muzejiskās vērtības izkaisītas pa visu pilsētu, pat šur tur namu paspārnēs – “bēniņos”.⁵

Četrām istabām izplēstas starpsienas, lai izveidotu zāli, muzejā ir tikai pieci darbinieki, bet jāizgatavo vitrīnas un jāpārnes materiāli. Ministra teiktie vārdi, ka nebūšot nekas liels ko darīt, šādas ainas priekšā izklausās kā ironija. Taču Baumanis jūtas ieintrigēts mesties šajā izaicinājumā, lai gan ar savu līdzšinējo skolotāja darbu ir apmierināts: “29. pamatskolā Vecmīlgrāvī es jau biju četri gadi nostrādājis. Dzīve tur prieku meža malā bij veselīga, kolēģi patīkami, ziemā slēpojām pa kāpām. [...] Mani sāka intriģēt izdevība piestrādāt pie jaunā, latviešu apstākļos unikālā muzeja veidošanas.”⁶ 1938. gadā Baumanis tiek nosūtīts divus mēnešus ilgā komandējumā uz Rietumeiropu, līdz ar to viņam pirmoreiz mūžā rodas unikāla iespēja aplūkot dažādu zemju ievērojamās vietas. Viņš daudz gūst, iepazīstoties ar tolaik moderno Teātra muzeju Ķelnē un pasaules izstādi Parīzē, uzturas arī Berlīnē, Briselē, Lucernā. Vīnē viņš ierodas vienlaikus ar Hitlera okupācijas karaspēku. Minētajā tikšanās reizē muzejā Baumanis atceras:

Jau Mīnhenē vēroju lielu uztraukumu, ka nu būs karš tūlīt, tur vācietes raudāja [...]. Es braucu ar vilcienu, mēs stāvējām vagona logos un skatījāmies, kā pa šosejām gāja motorizētās vienības. Nonācām Vīnē, un tur nekas nedarbojās – ne autobusi, ne tramvajs, jo centrs bija okupēts – tur bija armija un satiksmei tobrīd nebija vietas. [...] Vakarā izgāju ārā un skatījos, kā tā armija ienāk. [...] ielu malas pilnas ar ļaudīm, trīs četrās rindās. [...] Bija ļoti interesants iespaids – aplaudēja vienīgi daži pirmajās rindās, pārējie ļaudis bija pilnīgi mēmi. Tāpat bija 17. jūnijā 1940. gadā Rīgā. Uz mata tā pati aina, jo es to ainu Rīgā ļoti labi redzēju.⁷

Arī kā Rīgas avižu korespondentam (publicējies ar pseidonīmu Spektators) Baumanim 1938. un 1939. gadā paveras izdevība redzēt pasauli. Viņš kļūst par liecinieku Hitlera karaspēka iesoļošanai arī Klaipēdā un redz, kā vēl pirms pāris dienām aizliegtās organizācijas *Hitlerjugend* biedri izrādīdamies soļo pa bailēs pamirušās pilsētas ielām. Savukārt, viesojoties Dancigā, Baumanis izjūt vācu revanšisma gaisotni. Vēlāk, vācu okupācijas laikā, viņš par saviem avižu rakstiem, kuros attēloti šie notikumi, tiek pratināts Drošības policijā.⁸ Pēc šādiem iespaidiem Baumanis ir priecīgs atgriezties tolaik vēl mierīgajā Latvijā un atkal ķerties pie lielā darba – muzeja ekspozīcijas izveides. Sākums, kā jau parasti, ir smags, 1938. gadā Dziesmu svētku laikā atvērta pagaidu izstāde, pēc tam ekspozīcija atkal tiek slēgta, lai turpinātu tās iekārtošanu.

Dokumentācija no šā laika posma muzejā nav saglabājusies. Taču daži toreizējie pieņemšanas akti muzeja krājumā ienākuši kā daļa no rakstnieku arhīviem, jo pie viņiem palicis akta otrais eksemplārs, piemēram, Krišjāņa Barona radnieku parakstītais akts vai dokuments, kurā rakstnieks Jūlijs Pētersons – ievērojamā dramaturga Pētera Pētersona tēvs – būdams tiesu izpildītājs, nodod muzejam tolaik slavenā aktiera Gustava Žibalta lietas (pēc mākslinieka aiziešanas mūžībā).⁹ Arturs Baumanis šajos dokumentos parakstījis kā muzeja pārzinis, t. i., vadītājs.

Paralēli muzeja veidošanas darbam top Baumaņa monogrāfija par Ati Kronvaldu. Arī šajā gadījumā Baumanis cenšas atrast pirmavotus, piemēram, viņš izpēta Liepājas aprinča skolas absolventu sarakstus 19. gadsimta vidū un secina, ka Kronvalds izstādamies piederējis pie audzēkņu vairākuma, jo skolas prasības vecākajās klasēs bijušas tik pārmērīgi stingras, ka to beigusi labi ja piektā daļa no mācības uzsākušajiem.¹⁰ Oriģinālie materiāli par Tērbatas posmu, savukārt, pieejami pārsvarā Krievijas arhīvos. Arī tas Baumanim nav šķērslis – 1939. gadā viņš kļūst par reportieri Zemkopības ministrijas darbinieku grupā, kas kā viesi dodas uz Vissavienības Lauksaimniecības izstādi Maskavā. Šo laiku Baumanis nolemj izmantot darbam arhīvā un bibliotēkās. Baumanis saskaras ar PSRS Centrālās bibliotēkas Arhīvu daļas vadības iebildumiem. Viņš atceras, kā daļas priekšniecība kliegusi: “Tikai pār manu līķi Jūs tiksiet tur klāt!”¹¹ Taču Baumanim izdodas atrast kādu latvieti, kurš padomju sistēmā ieņem augstāku amatu, – no tā viņš iegūst iekļūšanas atļauju. Kad vēlāk Rīgā Baumanis to stāsta vēstures profesoram Arvedam Švābem, tas nevēlas ticēt, ka ārzemniekam tiešām iespējams piekļūt Padomju Krievijas arhīvam. Baumanis viņam kā pierādījumu demonstrē kabatā palikušo caurlaidi.¹² Monogrāfija par Kronvaldu iznāk

1939. gadā, vēlāk trimdā tā būtiski pārstrādāta un papildināta, 1975. gadā izdota ar nosaukumu "Pa Kronvaldu Ata pēdām".

1940. gadā Baumanis netiek atstādināts no muzeja vadītāja pienākumiem, un darbs turpinās. Septembrī tiek atklāta Rainim un Aspazijai veltīta ekspozīcija, kas atvērta arī vācu okupācijas gados. Tajā ir izveidotas dzejnieku piemiņas istabas ar viņiem reāli piederējušiem priekšmetiem. Tā kā dzejniece vēl ir dzīva, gadās arī pa kuriozam – Baumanis atceras, ka viņai laiku pa laikam pēkšņi ievajagas muzejā nodotās lietas. Aspazijas kolekcijā ir viņas vizītkarte ar lūgumu Baumanim: "Lūdzu izdot no manas istabas [...] tējmašīnu ar visu tumbu un bļodiņu."¹³

Padomju okupācijas gadā Baumanis, vēlēdamies labāk nodrošināt savu stāvokli jaunās varas acīs, lūdz piešķirt komandējumu, lai iepazītos ar Krievijas muzejiem. Komandējums apstiprināts 1941. gada maijā un paredzēts līdz pat Jāņiem. Baumanis apskata Ļeva Tolstoja (*Lev Tolstoi*) memoriālo māju Jasnaja Poļanā, Fjodora Dostojevska (*Fedor Dostoevskij*), Maksima Gorkija (*Maksim Gor'kij*) u. c. muzejus Maskavā. Baumanis vēlas arī apciemot skolas gadu draugu, kurš, brāļu aicināts, ir pārcēlies uz Padomju Krieviju, taču kopš 1938. gada vēstules no viņa nav vairs pienākušas. Baumanis atceras – pēdējā zināmajā adresē dzīvokļa iemītnieki sacījuši, ka tādu nepazīstot. Te kāds nācis pa trepēm un prasījis, ko meklējot, un, kad Baumanis nosaucis drauga vārdu, nācējs sacījis: "To jūs labāk nemeklējiet. Arī viņa vārdu neminiet! Ejiet steidzīgi projām no šejienes." Baumanis atmiņās min – tobrīd viņu sagrabušas tādas šausmas, ka viņš gandrīz skriešus meties uz ielas, un bijusi sajūta, ka viņam kāds seko.¹⁴

Atgriešanās Latvijā izvēršas ne mazāk dramatiskā. No Maskavas Baumanis iecerējis braukt ar vilcienu līdz Veļikije Lukiem un tālāk meklēt iespējas, kā nokļūt Aleksandra Puškina (*Aleksandr Puškin*) muzejā Mihailovskā. Taču ir Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai priekšvakars, un, 1941. gada 16. jūnijā ierodoties Maskavas dzelzceļa stacijā, izrādās, ka visi pasažieru vilcieni atcelti. Kursē tikai militārie sastāvi, kas ved padomju karavīrus uz Rietumiem, biļešu kases ir slēgtas, liels pulks braukt gribētāju guļ stacijā uz grīdas. Baumanis saprot, ka var vairs netikt atpakaļ uz Latviju. Viņš atceras, kā uzstājīgi daudzjējis pie kases slēgtā lodziņa, līdz tas pavēries: "Ko daudzāties, nekādas biļetes vairs nevar dabūt!" Bet Baumanis uzstājis, ka viņam ir ļoti atbildīgs valdības komandējums, kas maksā 100 rubļu dienā. Tad stacijas personāls bailēs par nepatikšanām aiz stūra izrakstījis biļeti militārajā vilcienā, kas pienāks pēc stundas. Baumanis atceras:

Es izgāju bufetē, bet tur nekā nebija – tur bija tikai narzans un mušas. Un es izdzēru narzanu, un gaidu, kas būs. [...] Uzreiz pienāk [...] vilciens. Apstājas, un tas bija ļoti dramatisks brīdis man. Es metos ārā, skrienot caur uzgaidāmo zāli, redzu – tur vairs neviena cilvēka. Visi uz perona. Redzu – kas te notiek! – tie grib lauzties iekšā [...], arī tiem kaut kā jātiek – cik tad ilgi viņi te gulēs! Tur bija liels kautiņš. Tur bija milicija pretī, tur gāja raibi.¹⁵

Baumanis atmiņās raksta, ka viņu arī ar visu biļeti nav gribējuši ielaist pārpildītajā vilcienā, kurā brauca virsnieki. Tad viņš pieprasījis izsaukt vilciena pavadoni. Tā nostājusies

viņa pusē un pavēlējusi jaunam gruzīnu virsniekam atbrīvot ieņemto vietu uz plaukta pie griestiem.

Par Mihailovsku nav vairs ko domāt. Viņš brauc atpakaļ uz Latviju. Zilupes stacijā vilciens uz brīdi pietāj. Pastaigādamies pa peronu, Baumanis dzird, ka viņu kāds sauc vārdā. Viņš apskatās apkārt, bet redz vienīgi preču vagonus un nodomā, ka būs izlicies. Atgriezies Rīgā, Baumanis uzzina par 14. jūnija deportācijām un tikai tad saprot, kam bijis liecinieks.

Starp jau minētajiem Baumaņa npublicētajiem rokrakstiem ir arī plašāks iecerēta romāna manuskripts ar virsrakstu "Vecā Vertera ciešanas". Romāna uzmetums sākas ar 1940. gada notikumiem un noslēdzas ar padomju darbinieku bēgšanu uz Krieviju 1941. gada jūnija dienās – neilgi pirms vācu karaspēka ienākšanas Rīgā. Kā noprotams, tas bijis plānots ar ne mazāku atvēzienu kā romāns "Hernhūtieši". Taču šim darbam ir autobiogrāfisks raksturs. Galvenais varonis noteikti ir Baumanis pats, paslēpies zem uzvārda Rājums, taču biogrāfiskie dati un notikumi gandrīz pilnīgi saskan. Rakstnieka privātās dzīves samezglājumi un mīlestība pret Jūliju Irēni Indusi, romānā sauktu par Neretnieci, risinās uz plaša vēsturisko notikumu fona. Daudzu vēsturisku personību vārdi nav mainīti, romānā darbojas pazīstami rakstnieki: Jānis Sudrabkalns, Aleksandrs Čaks, Andrejs Upītis, Ernests Birznieks-Upītis, Jānis Jaunsudrabiņš, Kārlis Skalbe un citi. Romānā atklāta arī latviešu kultūras darbinieku gandrīz simtprocentīgā iznīcināšana Krievijā 1937. un 1938. gadā, par ko Baumanis 1940. gadā uzzinājis daudzus konkrētus faktus. Šajos tekstos apstiprināta savulaik dzejnieka Aleksandra Pelēča radio raidījumā sniegtā liecība, ka Sudrabkalns toreiz nav devies līdz padomju darbiniekiem uz Krieviju pēc paša vēlēšanās, bet ticis iebiedēts un aizvests.¹⁶ Apjomīgais manuskripts sastāv galvenokārt no īsām epizodēm, kas vēl nav ieguvušas vienotu sižetisku un saturisku noslīpējumu, tādēļ tam ir vairāk kultūrvēsturiska, nevis mākslinieciska vērtība. Vācu laikā turpinās muzeja izveides darbs, tiek rīkoti arī rakstniekiem veltīti sarīkojumi, piemēram, piemiņas vakari Rūdolfam Blaumanim un Augustam Saulietim. Par to Baumanis stāsta vēstulēs prāvestam Albertam Vitolam. Muzejā Vītola kolekcijā ir šo vēstuļu kopijas.¹⁷ Savukārt Kārlis Skalbe atteicies no iecerētā sarīkojuma, jo vācu okupācijas varas cenzūra nav gribējusi pieļaut dažu viņa dzejoļu izskanēšanu.

Vēstules Alberta Vītola un Jāņa Bičoļa kolekcijās liecina, ka Baumanis kara gados iesāk un organizē latviešu literatūras vārdnīcas izveidi. Ir iecerēts enciklopēdisks izdevums, kurā šķirkļi paredzēti ne vien atsevišķām personībām, bet arī literatūrteorētiskiem jautājumiem, saistot tos ar latviešu rakstniecību. Alberts Vītols tiek aicināts rakstīt par reliģisko dzeju, Jānis Bičolis pēta dzejas formas izveides jautājumus.¹⁸ Diemžēl šo darbu pārtrauc došanās trimdā. Vācijā bēgļu nometnēs Baumanis vada žurnālu "Latvju Domas". Jāņa Bičoļa kolekcijā ir vēstule, kurā viņš mudina Bičoli rakstīt šim žurnālam.¹⁹

1949. gadā Baumanis ar ģimeni ieceļo ASV. Pirmais gads paiet kā laukstrādniekam kādā Dienviddakotas fermā. Baumanis saprot, ka ar Latvijā iegūto izglītību Amerikā var būt tikai fiziskā darba darītājs, tādēļ ar savu lielo izturību un neatlaidību 1950. gadā, pārcēlies

uz Čikāgu, naktīs strādā dzelzceļa noliktavā, bet dienās studē bibliotēku zinātni Čikāgas Universitātē. Divu gadu laikā studijas pabeigtas, iegūstot maģistra grādu. No 1952. līdz 1970. gadam Baumanis strādā Detroitas publiskajā bibliotēkā, vēlāk kļūst par tās Ārzemju nodaļas vadītāju.

1970. gadā Baumanis pensionējas, lai būtu laiks pilnībā pievērsties lielajam mūža darbam – vēsturiskajam romānam “Hernhūtieši”, kas jau kopš 20. gadsimta trīsdesmito gadu beigām tapis tikai pa vaļas brīžiem. Muzejā diemžēl nav šā romāna manuskripta, starp jauniegūtajiem rokrakstiem ir tikai neliels uzmetums rakstam “Klusais gājiens” (par hernhūtiešu kustības aizlieguma periodu). Taču liecības par šo romānu un tā gaitām pēc iznākšanas atrodamas vairākās vēstulēs. Latviešu jaunatnes literatūras biedrība “Ceļinieks” izsūtījusi apkārtrakstu latviešu literatūras cienītājiem ar aicinājumu pirkt un lasīt romānu “Hernhūtieši”.²⁰ Tomēr sākumā ar pārdošanu viss tik glūdi nenorit, jo lasītājus acīmredzot biedē romāna milzīgais apjoms. Ojāra Jēgena kolekcijā ir Baumaņa vēstule, kurā rakstnieks atzīstas: “Ar “Hernhūtiešiem” iet knapi. Par laimi, nebiju nekad cerējis, ka viņi ies kā beķera bulkas.”²¹ Tomēr pamazām romāns iekļaujas trimdas sabiedrības literatūras aprītē.

Saglabājusies lībiešu kultūras darbinieka Artura Bertholda vēstule Baumanim, kurā romāna kultūrvēsturisko vērienu viņš vērtē augstāk par tā māksliniecisko pusi: “Ja skatās uz Tavu gigantisko darbu kā romānu, tad ir diezgan daudz ko iebilst. Ja turpretim skatās uz viņu kā kultūrvēsturisku panorāmu, vārdos “uzmāļētu”, tad ir daudz par ko sajūsmoties [...]”²² Pats Baumanis acīmredzot šim vērtējumam piekritis, jo to iekļāvis nelielajā rakstā par Bertholdu.²³ Savukārt Baumaņa vēstule dzejnieka Gunara Saliņa kolekcijā liecina, ka Amerikas latviešu sabiedrība rīkojusi diskusiju, kurā pēc iznākšanas apspriesta romāna pirmā daļa.²⁴ Vēstulē Baumanis pateicas Saliņam un viņa sievai par iedziļināšanos romānā un arī par kritiskajām piezīmēm, ko uztvēris ar izpratni.²⁵ Pēc aiziešanas pensijā Baumanis aktīvi iesaistās latviešu aktivitātēs Garezerā, kur ir gan skolotājs, gan bibliotekārs.

Baumanis turpina intensīvi rakstīt, tomēr ne visu iecerēto pagūst pilnībā īstenot. Starp viņa nepabeigtajiem manuskriptiem, kas nonākuši muzejā, ir plašs atmaskojošs pētījums par Tērbatas latviešu studentu korporāciju *Lettonia*.²⁶ Var noprast, ka Baumanis ir pamatīgi nokaitinājušas korporācijas it kā simts gadu jubilejas svinības 1970. gadā, ko rīko tās seniori. Viņš pierāda, ka šīs korporācijas dibināšana nekādi nevar tikt saistīta ar Ata Kronvalda 1870. gadā dibinātajiem Tērbatas latviešu studentu literārajiem vakariem, kā tas tiek apgalvots. Kronvalda pulciņam, pēc Baumaņa domām, nav nekā kopēja ar korporāciju, jo “īstā” korporācija *Lettonia* dibināta divpadsmit gadus vēlāk. Baumanis ir ass un nesaudzīgs tās vērtējumā. Viņš atmasko obligāto dzeršanu un vakaru pavadišanu krogā (par neierašanos paredzēti sodi), divkaujas un citus no vācu korporācijām pārņemtus noteikumus, kas veicina nemācīšanos, alkoholismu un nelietderīgu laika izšķiešanu. Baumanis apgalvo, ka, pretēji plaši izplatītajam viedoklim par šīs korporācijas lomu latviešu nacionālās atmodas veicināšanā, tā bijusi vāciska un tās biedri nav uzdrošinājušies neko iebilst vispārpieņemtajai vāciskajai korporāciju kārtībai, lai tikai tiktu apstiprināti,

pretēji igauņiem, kuri apstiprinājumu nedabūjuši, jo savas iecerētās korporācijas statūtus uzrakstījuši, pēc universitātes vadības domām, pārāk radikālus.

Baumaņa viedoklis par latviešu studentu, korporācijas biedru, patriotisma trūkumu šķiet pārlietu kategorisks, taču pētījumā ir daudz avotu studiju un faktu materiāla.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Diemžēl tas nav izveidots par publicējamu tekstu. Savu viedokli par korporāciju *Lettonia* Baumanis izklāstījis vien nelielā rakstā žurnālā “Jaunā Gaita”.²⁷ Starp jauniegūtajiem rokrakstiem vēl pieminami materiāli iecerētai monogrāfijai par Krišjāni Valdemāru²⁸, kā arī npublicēts dzeju krājums²⁹, kas daļēji ieturēts modernisma stilistikā. Nedaudzi

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Baumaņa dzejoļi pirmskara gados parādījušies Latvijas presē, bet vairākums palikuši npublicēti. Muzeja krājumā ir arī Baumaņa pētījumi un recenzijas par latviešu literatūru.³⁰

Trimdas gados Amerikā Baumanis apprecas otrreiz – ar Jūliju Irēni Indusi, kura patiesībā iemīlēja jau pirmskara gados Rīgā. Viņiem ir meita Velta. Tā kā Jūlijas Irēnes dzīvesvieta ir Kanāda, arī Baumanis lielu daļu sava laika pavada Kanādā, saglabājot ASV pilsonību. Mūža pēdējo gadu Baumanis lielākoties dzīvo Londonas apkaimē, viņš miris savā ilggadējā dzīvesvietā Detroitā 1989. gadā. Pēc Baumaņa nāves viņa atraitne kārtoja atstātos manuskriptus, uzsāka to pārrakstīšanu, tomēr arī viņas mūžam atvēlētā laika nepietika, lai aptvertu šo lielo apjomu. Kaut arī Artura Baumaņa pēdējie manuskripti palikuši materiāla apstrādes stadijā, tomēr jācer, ka lielais ieguldītais darbs nebūs bijis veltīgs. Šie interesantie un vērtīgie rokraksti varētu kalpot par bāzi un palīgu citu pētnieku darbiem.

Atsauces

- ¹ Krēsliņš J. (sen.). [Intervija ar Arturu Baumanu]. *Dzimtenes kalendārs 1986. gadam*. Sast. K. Vilnis. [Stokholma]: Trīs Rozes, 1985. 299. lpp. Sal.: Baumanis A. Ludis Adamovičs un citi. *Laiks*. 1969. Nr. 50.
- ² Rokraksts. Baumanis A. *Ludi Adamoviču, Kr. Barona biedrības priekšnieku, atceroties*. 1953. 6. lp. RTMM jaunieguvums.
- ³ Rokraksts. Citēts no: Baumane J. I. *Priekšlasījums par Arturu Baumanu Londonas Latviešu kopas sarīkojumā "Draudzīgā aicinājuma zīmē"*. 1992. gada 9. februāris; 1. eks.; 7. lp. RTMM jaunieguvums. *Piezīme*: Jūlija Irēne Baumane šo tekstu citējusi no Artura Baumaņa rakstīta teksta bez avota norādes.
- ⁴ Rokraksts. *Artura Baumaņa stāstījums Raiņa Literatūras un mākslas muzeja darbiniekiem Rīgas pili*. 1988. gada 29. septembris. 2. eks. – stilistiski rediģēts noraksts [norakstījusi Artura Baumaņa sieva Jūlija Irēne Baumane]; 1. lp. RTMM jaunieguvums.
- ⁵ Rokraksts. Baumanis A. *Pats*. [Autobiogrāfiskas piezīmes un atmiņas no dažādiem mūža posmiem]. 1950–1980. 31. lp. RTMM jaunieguvums.
- ⁶ Turpat, 32. lp.
- ⁷ Rokraksts. *Artura Baumaņa stāstījums Raiņa Literatūras un mākslas muzeja darbiniekiem Rīgas pili*. 2. eks. 1.–2. lp.
- ⁸ Rokraksts. Baumanis A. *Pats*. 33.–36. lp.
- ⁹ Dokuments. *Akts par to, ka Gustava Žibalta testamenta izpildītājs Jūlijs Pētersons nodeva un Rakstniecības un teātra muzejs pieņēma G. Žibalta piemiņas lietas*. Rīga, 1939. gada 14. jūlijs. 1 lp. mašīnrakstā, Pētersona un muzeja pārziņa Baumaņa paraksti ar tinti. RTMM 797022 J.Pēters. D 5/32.
- ¹⁰ Kronvaldu Atis. *Dzīve. Darbu izlase*. A. Baumaņa sak. un red. 3. iesp. Rīga: Zemnieka Domas, 1939.
- ¹¹ Rokraksts. Baumane J. I. *Priekšlasījums par Arturu Baumanu Londonas Latviešu kopas sarīkojumā "Draudzīgā aicinājuma zīmē"*. 1. eks. 9. lp.
- ¹² Sk.: turpat.
- ¹³ Korespondence. *Aspazija – A. Baumanim*. 1943. gada 14. aprīlis. RTMM 138872 Asp. K1/7.
- ¹⁴ Sk.: Rokraksts. Baumane J. I. *Priekšlasījums par Arturu Baumanu Londonas Latviešu kopas sarīkojumā "Draudzīgā aicinājuma zīmē"*. 1. eks. 9. lp.
- ¹⁵ Rokraksts. *Artura Baumaņa stāstījums Raiņa Literatūras un mākslas muzeja darbiniekiem Rīgas pili*. 2. eks. 7. lp.
- ¹⁶ Par Aleksandra Pelēča liecību sk. arī: Jundze A. *Sudrabkalns. Ģenialitāte un bailes. Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2014.21.05.

-
- ¹⁷ Korespondence. A. Baumanis – A. Vītolam. 1942. gads. RTMM p66148 Alb.Vīt. K 2/4; p66147 Alb.Vīt. K2/5; p66146 Alb.Vīt. K2/6.
- ¹⁸ Korespondence. A. Baumanis – J. Bičolim. 1943. gada 9. marts. RTMM 699075 J.Bič. K 3/9.
- ¹⁹ Korespondence. A. Baumanis – J. Bičolim. 1946. gada 18. janvāris. RTMM 699076 J.Bič. K 3/10.
- ²⁰ Korespondence. *Latviešu jaunatnes literatūras biedrība "Ceļinieks" – latviešu literatūras cienītājiem*. 1975. gada septembris. RTMM jaunieguvums.
- ²¹ Korespondence. A. Baumanis – O. Jēgenam. 1977. gada 27. aprīlis. RTMM 773989 O.Jēg. K39/46.
- ²² Korespondence. A. Bertholds – A. Baumanim. 1976. gada 10. februāris. RTMM jaunieguvums.
- ²³ Rokraksts. Baumanis A. *Arturs Bertolds (Arthur B. Berthold)*. [1976]. RTMM jaunieguvums.
- ²⁴ Diskusija notiek 1976. gada 12. jūnijā Annarborā (Mičiganas štatā, ASV).
- ²⁵ Korespondence. A. Baumanis – G. Saliņam. 1976. gada 6. jūlijs. RTMM 794050 G.Sal. K 8/32.
- ²⁶ Rokraksts. Baumanis A. *Letonija – vēsture un materiāli*. [20. gs. 80. gadi]. RTMM jaunieguvums.
- ²⁷ Baumanis A. Kronvalda Atis un latviešu studenti. *Jaunā Gaita*. 1987. Nr. 165.
- ²⁸ Rokraksts. Baumanis A. *Kronvalda biogrāfija*. [20. gs. 80. gadi]. RTMM jaunieguvums.
- ²⁹ Rokraksts. Baumanis A. *Dzejoļi*. [20. gs. 20.–80. gadi]. RTMM jaunieguvums.
- ³⁰ Sk.: RTMM kolekciju "Arturs Baumanis", mapes R1 un R2.

Ilona Miezīte

Arturs Baumanis and His Collection at the Museum of Literature and Music

Summary

Keywords: Arturs Baumanis, cultural history, museum science, Latvian literature, archive studies

Arturs Baumanis (1905–1989) was significant both as a writer and a literary scholar, as well as the Director of the Museum of Literature and Theatre (the forerunner of the current Museum of Literature and Music) in the late 1930s. In his collection at the Museum of Literature and Music one can find significant materials, which reveal the life, activities and personal qualities of this cultural worker. The name of Baumanis is not well known in contemporary Latvia, however his contribution to the preservation of our cultural heritage is worth studying. During research for this article, the Museum received a significant addition to the Baumanis' collection.

Part of the materials of the A. Baumanis collection available at the Museum was brought by his widow Jūlija Irēne Baumane, when visiting Latvia in the 1990s. Some of Baumanis' letters or photographs have been found in other private collections, for example, in the collections of Mirdza Ķempe, Jānis Bičolijs, Gunārs Saliņš. Nevertheless, the Baumanis collection was rather small. In 2013, his youngest daughter Velta had prepared a considerable part of the writer's archive to be sent to the museum, yet her prematurely tragic death delayed the receipt of the parcel.

The aim of the article is to follow Baumanis' course of life and to introduce the readers with his persona and contribution to our cultural history on the basis of the materials available at the museum and referring to the memories of A. Baumanis and his widow.

Eva, "Jaunā Gaita" un "Dzelzsgriezēji"

Eva Eglāja-Kristsons. *Dzelzsgriezēji:*

Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti.

Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013. 340 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Iesākumā bija filoloģijas doktore Ausma Cimdiņa. Būdamā mācībspēks LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu literatūras vēstures un teorijas katedrā, viņa ieteica (1997) savai bakalaura studiju otrā kursa studentei, tolaik deviņpadsmitgadīgajai Evai kā vienu no semestra darba tēmām dzejnieka Imanta Ziedoņa saskarsmi ar trimdas latviešu sabiedrību. Tas arī bija sākums tagad plaši pazīstamās grāmatas "Dzelzsgriezēji" autores Evas Eglājas-Kristsones pētnieciskajam darbam par okupētās Latvijas un pēckara trimdas saskarsmi, par, atsaucoties uz dzejnieces Liānas Langas raksturojumu, "tik jūtīgu un mūsu sabiedrībā [Latvijā – R. E.] nepopulāru tēmu".¹

Evas Eglājas-Kristsones sadarbība ar "Jauno Gaitu" iesākās apmēram sešus gadus vēlāk, kad četras reizes gadā iznākošajā rakstu krājumā "kultūrai un brīvai domai" tiek iespiesta (kopā ar kultūras vēsturnieka Jāņa Krēsliņa (jun.) pamatīgiem komentāriem) viņas pirmā publikācija "PSRS okupētās Latvijas literātiem veltīto sarīkojumu savdabība trimdas latviešu auditorijās – saistība ar sakaru komiteju".² Raksts veltīts LPSR Valsts drošības komitejas jeb čekas paspārnē nodibinātās (1964) "Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs" gadu vēlāk īpaši izveidotās Literatūras sekcijas rīkotajiem ārzemju braucieniem atsevišķiem rakstniekiem – bez Ziedoņa (1977. gadā ASV un Kanādā) jau pirms tam Arvīdam Grigulim (1972, ASV) un Jānim Peteram (1976, ASV). Tolaik šie braucieni trimdas laikrakstos un žurnālos izraisīja plašas pārrunas, īpaši asas no "pretsakarnieku" puses. Toties Evas Eglājas-Kristsones žurnālā "Jaunā Gaita" publicētais pētījums divpadsmit gadus pēc neatkarības atjaunošanas, lai arī kultūras cilvēku saietos pārrunāts, trimdā palikušajās trīs avīzēs – "Laiks" (ASV), "Latvija Amerikā" (Kanādā) un "Brīvā Latvija" (Eiropā) – šis temats bija lielā mērā novecojis,

kaut arī katra "Jaunās Gaitas" numura saturs tika lielos vilcienos atstāstīts. Turklāt Čikāgas literārā pulciņa dalībnieka Ivara [Antēna] lasītāju vēstulē teiktajam joprojām bija daudz taisnības, īpaši attiecībā uz Ziemeļamerikas latviešu jeb "vecdīpišu" sabiedrības zināmām aprindām: "No letiņiem šeit Čikāgā viens otrs tā kā būtu kārtīgs cilvēks, bet sāk vien runāt un tad izrādās – nelasa JG, jo tā esot bijusi vai pat vēl esot tāda rozā. Daudzi letiņi jau tā mazliet apmāti, politiski senīli un pusakli. Vēl arvien kaut ko redz superkonservatīvajos republikāņos, priecājas par visvisādām nereālām galēji labā spārna izdarībām."³ Gan demogrāfisku, gan citu iemeslu dēļ šīs politiskās kategorijas bija jau savu laiku pārdzīvojušas. "Liberāļi" un "konservatīvie" jeb "kreisie" un "labējie" (trimdā – "sakarnieki" un "pretsakarnieki") radās Francijas revolūcijas laikā (1789), kad Nacionālajā asamblejā (*Assemblée Nationale*) revolucionāri sēdēja kreisajā, bet augstdzimušie – labajā pusē. Jāpiebilst, ka šādu sadalījumu bija grūti attiecināt uz Rietumeiropā patvērumu atradušo latviešu sabiedrību, jo ASV "kreisā" (Demokrātu) partija ir daudzkārt konservatīvāka par jebkuru eiropiešu "konservatīvo" partiju, īpaši Skandināvijas valstīs. Savukārt Zviedrijā vislielāko aktivitāti cīņā par Baltijas valstu neatkarību izrādīja tieši "kreisie" – Vilnis Zaļkalns, Lilita Zaļkalne, Bruno Kalniņš, Emīls Ogrīņš, Jānis Gulbītis, Bruno Misiņš, Atis Lejiņš, Jānis Ritums u. c.

Pēc raksta par sakaru komitejas izdarībām, ar viena numura atstarpi, "Jaunā Gaita" pirmpublicēja nākamo Eglājas-Kristsones pētījumu – "Dzejnieks Ojārs Vācietis trimdas publikācijās",⁴ kam nepilnus divus gadus vēlāk pievienojās "Rakstnieks Valentīns Pelēcis Aukstā kara ideoloģisko cīņu krustugunīs", kur iekļauta arī Jāņa Peniķa vēstule autorei par Pelēci.⁵ Veselos 12 turpinājumos seko pētnieces *opus magnum* "Okupētās Latvijas un latviešu trimdas saskare un tās dinamika",⁶ kas ir viņas mazliet saīsināta disertācija (promocijas darbs) doktora grāda iegūšanai. Tā kā attiecīgajos Latvijas Universitātes sarakstos kādu laiku biju "ārzemju vērtētājs", biju sīkumos iepazinies ar Evas Eglājas-Kristsones pētījumu, uz kā savukārt lielā mērā balstās "Dzelzsgriežēji" – pirmais un līdz šim vienīgais augsta literatūrzinātniska līmeņa pētījums par "sašķelto" periodu 20. gadsimta otrās puses latviešu kultūrvēsturē.

Balstoties uz plašu avotu bāzi, autore izvērtē un atklāj jaunas, patstāvīgas atziņas par kultūras sakariem Dzelzs priekš kara abās pusēs un to rezultātus Aukstā kara iznākumā. Pamatojoties uz nenoliedzamo faktu, ka Rietumu valdību un specdienestu stratēģija un taktika bija atbalstīt visāda veida kultūras sakarus ar mērķi liberalizēt Padomju Savienību, Eva Eglāja-Kristsons secina, ka tie trimdas literāti, kuri nevirījās no sakariem ar spalvas biedriem Maskavas impērijā iekļautajā Latvijā, faktiski darbojās saskaņā ar Rietumu Aukstā kara taktiku, kas ilgtermiņā izrādījās veiksmīga un tieši sekmēja padomju nomenklatūras revolūciju. Savukārt Latvijas radošā inteliģence aizvadītā gadsimta astoņdesmito gadu otrā pusē no trimdas inteliģences iegūto Rietumu informācijas telpu izmantoja pārbūves un atklātuma politikas apstākļos, apbruņojot tautu Latvijā ar jaunu, nacionālu un demokrātisku ideoloģiju, saārdot padomju režīma ideoloģisko un politisko sistēmu. Pēc autores zinātniski pamatotās pārliecības, "caurums Dzelzs priekškarā" iedarbojās pozitīvi

uz visu virzienu un strāvu latviešiem. Latviešu kultūras darbinieku mērķis abās Dzelzs priekškara pusēs, neatkarīgi no politiskajiem uzskatiem, bija saglabāt tautas nacionālo pastāvēšanu asimilācijas draudu apstākļos, “nodrošināt latviešu valodas un kultūras identitātes saglabāšanu”⁷.

Dzirkstošā valodā uzrakstītie “Dzelzsgriezēji” jau drīz pēc parādīšanās dienas gaismā Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta apgādā (2014), turklāt Kirila Kirasirova pievilcīgā ārējā apdarē, kļūst par atklājumu jebkuram kultūras cilvēkam, Latvijā pat zināmā mērā par sensāciju.

Savas novitātes un arī augstā zinātniskā līmeņa dēļ uz “Dzelzsgriezējiem”, šaubu nav, atsauksies ar šo fenomenu saistītās problēmās ieinteresēti zinātnieki/zinātnieces. Īpaši atzīmējams ir autore izpētes bagātīgais, lielā mērā uz arhīvu dokumentiem balstītais materiāls par aptuveni trīsdesmit piecu gadu ilgu periodu un, galvenais, viņas rūpīgi un vispusīgi veiktā analīze.

Ievadnodaļai, kur definētas tādas vārdkopas kā “Dzelzs priekškarš”, “Aukstais karš” u. c., seko apraksts par latviešu literātu vidi Rietumos un padomju varas laikā Latvijā – no Atkušņa (1955–1964) līdz Atmodai (1987–1990) – un visai intensīvajiem kultūras sākumiem starp šiem posmiem. Divās nodaļās uzskatāmi un pamatīgi analizēta trimdas latviešu nostāja pret rakstniekiem un rakstniecību LPSR un Latvijas kultūras darbinieku attieksme pret latviešu eksilautoriem un viņu darbiem. Teksta pēdējo 100 lappušu nosaukums “Cīmos braucēji. Cilvēkstāsti” ar visai asprātīgiem apakšvirsrakstiem, piemēram, “Amerikāniska izskata lamzaks. Olafs Stumbrs”, “Trimdas Žanna d’Arka. Velta Toma”, “Zirgošanās meistars. Gunars Saliņš”, “Gastrolētājs”. Arvīds Grigulis”, “Sveicinātājs. Māris Čaklais” u. c. Sējuma vērtību palielina lietotās literatūras saraksts, personu rādītājs un Laines Kristbergas labā angļu valodā pārtulkotais grāmatas satura kopsavilkums.

Zinātniskās izpētes līmenī “sašķeltās” rakstniecības aplūkojums ir aktuāls, oriģināls un patstāvīgs. Priekšzīmīgi atrisināta ir materiālu sakārtošanas un klasificēšanas problēma. Līdzās rūpīgi izskatītajiem un izmantotajiem arhīvu materiāliem autore ir iedziļinājusies gandrīz visā, ko par šo jautājumu publicējuši latviešu autori gan Latvijā, gan arī ārpus tās, un viņu uzskatu un spriedumu fragmenti veiksmīgi salikti vienā veselumā. Izmantotas arī intervijas un avoti angļu un krievu valodā. Profesionāla ir autore virzība no atsevišķiem faktiem un parādībām uz apkopojošiem secinājumiem, teorētiskiem spriedumiem un analizējošiem salīdzinājumiem.

Nobeigumā *kudos* arī Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtam, kura jaunie un arī vairs ne tik jaunie zinātnieki sevi ir pierādījuši ar augstvērtīgām un paliekošām publikācijām!

Rolfs Ekmanis

Atsauces un piezīmes

- ¹ Langa L. Nepalikt pusvārdā. Liānas Langas un Kārļa Vērdiņa saruna ar LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieci Evu Eglāju-Kristsoni. *Latvju Teksti*. 2014. Nr. 6. 40. lpp. Tā kā autore ietilpinājusi arī šo rindiņu rakstītāju “dzelzsgriezējos”, atļaušos minēt biogrāfisku piezīmi, proti, bēgle no Polijas, slāvu literatūru speciāliste Viskonsinas Universitātē (*University of Wisconsin*), profesore Ksenija Gasiorovska (*Xenia Gasiorowska*), vairāku grāmatu autore, pirms daudziem gadiem ieteica maģistra darbā rakstīt par Vili Lāci, pareizāk sakot, par Lāča savu neatkarības gados izdoto prozas darbu “ideoloģisku” pārveidošanu PSRS okupācijas gados.
- ² Sk.: *Jaunā Gaita*. 2003. Nr. 235. Izdevums “Jaunā Gaita” pieejams vietnē www.jaunagaita.net gan maketa veidā (kopš 251. nr., 2007), gan arī vietnes uzturētāja Jura Žagariņa no maketa atšķirīgi noformētajā arhīvā (kopš pirmā numura, 1955).
- ³ Sk.: *Jaunā Gaita*. 2005. Nr. 240.
- ⁴ Turpat. 2004. Nr. 237.
- ⁵ Turpat. 2006. Nr. 245.
- ⁶ Turpat. 2008. Nr. 254; 2011. Nr. 265.
- ⁷ Eglāja-Kristsons E. *Dzelzsgriezēji: Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013. 271. lpp.

“Dzimtes konstruēšana”: jauna tradīcija Latvijas intelektuālajā telpā

Dzimtes konstruēšana. [I].-III.

Sastādītāji Deniss Hanovs, Ilze Jansone, Kārlis Vērdiņš.

Rīga: Avens un partneri, 2013–2016. 192 lpp.; 192 lpp.; 253 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Zinātnisko rakstu krājums “Dzimtes konstruēšana” (sastādītāji – Deniss Hanovs, Ilze Jansone, Kārlis Vērdiņš) ir izaudzis par zinātnisko rakstu sēriju, kurā iznākuši nu jau trīs krājumi (2013, 2014, 2016.), iezīmējot jaunu, intelektuāli rosinošu, nozīmīgu tradīciju Latvijas zinātnē, apliecinot dažādu zinātnes disciplīnu pārstāvju interesi un sistēmisku pieeju dzimtes studiju jomai. Par jaunu to var dēvēt nosacīti, jo jau pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā, laikā, kad Austrumeiropā un pēcpadomju zemēs notika vispārējā kultūras un pētniecības paradigmas maiņa, Latvijā sākās diskusijas par feminisma jautājumiem, parādījās dažāda rakstura publikācijas un pētījumi, kas visai strauji aptvēra plašo feminisma un dzimtes studiju spektru, ko demonstrē arī šajos krājumos iekļautie raksti.

Novatoriskais šajos izdevumos ir tieši dzimtes pētījumu plašums un daudzveidība, kāda Latvijā iznākušajos oriģinālpētījumos nekad agrāk nav bijusi. Tādējādi “Dzimtes konstruēšana” turpina latviešu literatūrzinātnē, filozofijā, psiholoģijā, socioloģijā, izglītības zinātnē radušos interesi par dzimti, sievišķo un vīrišķo, dzimtes identitātēm un to veidošanas un atražošanas kontekstiem. Krājumos iekļautie raksti veltīti plašam un daudzveidīgam jautājumu lokam, kas saistīts ar dzimtes kā sociālas un kultūras kategorijas izpausmēm literatūrā, sabiedrībā, politikā, psiholoģijā, reliģijā u. c. Katrs raksts demonstrē atšķirīgu dzimtes pētīšanas metodoloģiju un teorētisko ietvaru, tādējādi atklājot arī bagātīgo dzimtes izpētes tradīciju kopumu, kāds izveidojies, ņemot vērā straujo dzimtes teoriju izplatību un sazarošanos kopš 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem, kas īsumā pārskatīta pirmā krājuma ievadā.

Dzimtes studiju aktualitāti šīs sērijas veidotāji pamato jaunākā krājuma ievadā (2016), norādot, ka “visdažādākajās dzīves sfērās – privātajā un publiskajā, akadēmiskajā, kultūras, mediju un citās – vēl aizvien sirgstam ne vien ar patriarhālisma perspektīvām, bet arī ar fallogocentrismu, marginalizējot noteiktas sabiedrības grupas tikai tām piederošo indivīdu dzimuma un seksuālās identitātes dēļ”¹. Tādējādi tiek apliecināts sērijas “Dzimtes konstruēšana” veidotāju ētoss, kas atbilst atvērtas un iekļaujošas sabiedrības ētosam, cenšoties intelektuālas refleksijas ceļā paplašināt cilvēku apziņu, ieguldot lielu darbu šādas intelektuālas refleksijas veikšanā.

Krājumos iekļauto rakstu autori lielākoties ir jauni pētnieki – gan debitanti, gan tādi, kas jau guvuši ievēribu katrs savā nozarē, tādējādi apliecinot, ka šī pieeja spēj pavērt “daudzas līdz šim nepamanītas perspektīvas”, “iedziļināties jau zināmajā” un raisīt jautājumus, kas savukārt “ļaus paplašināt disusiju par dzimtes studiju jautājumiem Latvijā, ietverot tajā visdažādākās humanitāro zinātņu jomas”².

Latviešu literatūrzinātni jau pirmajā krājumā pārstāv Pauls Daija ar rakstiem par sievietes attēlojuma īpatnībām apgaismības laika latviešu laicīgajā literatūrā un (kopā ar Evu Eglāju-Kristsoni) 19. un 20. gs. mijas latviešu kultūrā. Rakstos sniegts ieskats galvenajās tendencēs apgaismības laika latviešu literatūras lasījumā dzimtes studiju aspektā, pievēršot uzmanību vācvalodīgās kultūrtelpas kontekstam, aplūkojot sentimentālisma laikmeta sievietes ideāltipa konstruēšanas mehānismus, sievietes līdztiesības problēmu reprezentāciju literatūrā, sievietes kā lasītājas un autore vietu latviešu literatūras procesā. Literatūrzinātnieku Daijas un Eglājas-Kristsones sadarbība turpinās arī nākamajos krājumos. Rakstā “Histērijas reprezentācijas aspekti 19. un 20. gs. mijas latviešu kultūrā” sniegta histērijas naratīva analīze Jāņa Poruka stāstā “Odžinkas purvs”, Jēkaba Lautenbah-Jūsmiņa stāstā “Gremotāja jauneklē”, izgaismojot latviešu literatūras klasiķu mazāk pazīstamu tekstu iekļaušanos tā laika Eiropas kultūrā aktuālajā psihiatriskajā diskursā, kas paver jaunu, interesantu skatījumu uz latviešu literatūras klasiku. 2016. gada izdevumā “Lasošās sievietes un bīstamā lasīšana 19. un 20. gs. mijā” pētnieki pievērsušies sieviešu lasītāju tēmai jeb dzimtes aspektam teksta recepcijā rakstā.

Marija Semjonova rakstā “Autobiogrāfiskā “Es” konstruēšanas stratēģijas latviešu sieviešu modernajā prozā” sniedz detalizētu, teorētiski dziļu pārskatu par subjektivitātes konstruktiem Regīnas Ezeras tekstā “Viss par sievieti un šis tas arī par vīrieti jeb pieci stāsti par suģestiju”, būtiski papildinot arī autobiogrāfijas izpētes lauku, kas ir īpaši svarīgi sieviešu literatūras kontekstā, jo autobiogrāfiskā žanra tehnikas un stratēģijas ir radušas bagātīgu izmantojumu sieviešu rakstītajos tekstos.

Jaunākajā krājumā aplūkoti jautājumi par sievišķo subjektu un sievišķo valodu. Ilva Skulte rakstā “Sievišķā subjekta konstruēšana Latgales sieviešu dzejā” sniedz bagātīgu latgaliešu dzejnieču darbu analīzi, balstoties franču feminisma teorētiku idejās. Zitas Kārklas raksts izgaismo sievišķās valodas meklējumus Ilzes Šķipsnas romānā “Aiz septītā tilta”.

Valda Tēraudkalna un Denisa Hanova raksts “Dzimtes lomas pionieru organizācijā padomju Latvijā 20. gs četrdesmitajos un piecdesmitajos gados” veltīts bērnu politiskās

audzināšanas diskursa analīzei, kā primāro avotu izmantojot laikraksta "Pionieris" 1940.–1941. un 1946.–1953. gada numurus. Kā norāda autori, pionieru pulciņu veidošana bija daļa no stratēģijas pēc iespējas ātrāk "normalizēt" Latvijas publisko telpu atbilstoši padomju politiskajiem kanoniem, veidojot pionieru, kā agrāk mazpulku, kustību "kā ritualizētu kustību ar militārisku ievirzi", iedzīvināt padomju propagandu, vērtības, norobežoties no "buržuāziskā nacionālisma" saistībā ar pirmskara sabiedrību un tās dzīvi Latvijā u. tml. Rakstā akcentēta ideoloģisko instrumentu un varas tehnoloģiju analīze; šo bagātīgo vēsturiski politisko materiālu var izmantot vēl turpmākiem padziļinātiem pētījumiem dzimtes aspektā. Sērijas otrajā krājumā iekļautais Hanova raksts "Skaistais bruņinieks ar zelta ķēdi" iepazīstina ar bruņinieku eposa tradīcijā rodamajām vīrišķā un sievišķā konstrukcijām, īpaši pievēršoties itāliešu dzejnieka Ludoviko Ariosto (*Ludovico Ariosto*) eposa *Orlando furioso* interpretācijai 18. gadsimta *opera seria* žanrā. Rakstā saistoši analizētas vīrišķības reprezentācijas variācijas šajā Eiropas literatūras tradīcijā, kam ir senas saknes Homēra eposā un tālejoša ietekme turpmāk – līdz pat postmodernisma laikmetam. Jaunākajā krājumā Hanovs rakstā "Sieviete kā simboliskais resurss" aplūko sievieti operas kultūrā. Tēraudkalns rakstā "Dzimtes identitāšu loma Anglijas baznīcas krīzē mūsdienās" iztirzā sievietes iekļaušanos Anglijas baznīcas vēsturiskajā un mūsdienu situācijā un runā par pretrunīgajām reakcijām uz to, sniedzot bagātīgu kultūrvēsturisku kontekstu.

Trešajā krājumā divi raksti veltīti vīriešstudijām: Valdis Tēraudkalns rakstā "Vīriešu kustības Rietumu kristietībā 19. un 20. gadsimtā" analizē seksualitātes izpausmju traktējumu kristietībā, īpaši pievēršoties maskulinitāšu daudzveidībai 19. un 20. gadsimtā, kristīgo vīriešu grupām un organizācijām katoļu un protestantu vidē. Atsevišķa sadaļa veltīta kristīgo vīriešu grupām mūsdienu Latvijā. Nils Sakss Konstantinovs rakstā "Oksfordas kustība: vīriešu draudzība kā reliģiska prakse" koncentrējas uz homosociālās draudzības fenomenu "Oksfordas kustībā" 19. gadsimta Lielbritānijā, izsekojot tās mantojumam, minot virzienus turpmākai diskusijai.

Zinātnisko rakstu sērijā "Dzimtes konstruēšana" pārstāvēta arī "zilo studiju" joma. Pirmajā krājumā Kārļa Vērđiņa un Jāņa Ozoliņa raksts "Zilās identitātes naratīvs postpadomju Latvijā: sociālie aspekti" aplūko jaunās homoseksualitātes diskursa formas, kas parādījās pēcpadomju periodā, raksturojot galvenos veidus, "kā no atsevišķām aizspriedumu un klišeju pilnām publikācijām nenormatīvā seksualitāte pamazām kļūst par pierastu, kultūrā aprobētu tematu, kas tomēr vēl joprojām tiek uztverts kā šokējošs un skandalozs"³. Nodalīti divi periodi šajā procesā: pirmie lūzuma gadi un geju aktīvisma periods, minot galvenās publikācijas un tajās sniegto ar homoseksualitāti saistīto jautājumu un problēmu traktējumu, kā arī personālijas un notikumus, kas atspoguļo pārmaiņas un tendences sabiedriskajā domā. Secinājumos autori min aizvien vēl raksturīgo homoseksuālās identitātes reducēšanu uz ģenitālām darbībām, kas lielākoties ir sabiedrībā izplatītās homofobiskās attieksmes galvenais arguments. Sērijas otrajā krājumā autori turpina "zilo" tematiku, analizējot Riharda Bargā darbu "Tenkas". Trešajā krājumā rakstā "'Zilie' (post)padomju

naratīvi Ritas Rudušas intervijās un Klāva Smilgzieda stāstos” literatūrzinātnieki aplūko homoseksuāļu personiskās pieredzes stāstus un to funkcijas mūsdienu sabiedrībā.

Vairāki raksti veltīti aktuālām norisēm Latvijas kultūrtelpā, piemēram, Luīzes Vinfeldas grāmatas “Diena, kad Rūta bija Rihards un Kārlis bija Karlīna” publicēšana latviešu valodas tulkojumā 2012. gadā rosināja asas diskusijas par dzimumaudzināšanas jautājumiem, atspoguļojot Latvijas iedzīvotāju atšķirīgo nostāju. Vijas Vītolas un Intas Poudžiunas raksts “Dzimtes vienlīdzības konstruēšanas psiholoģiskie aspekti grāmatā “Diena, kad Rūta bija Rihards un Kārlis bija Karlīna”” veltīts minētās grāmatas polemisko nostādņu aplūkojumam dzimtes līdztiesības kontekstā, izsakot visai skeptisku attieksmi pret grāmatā paustajiem viedokļiem un argumentiem. Linda Curika rakstā “Sieviešu sadaļa interneta portālā DELFI un sievišķības sociālā konstruēšana” uzdod jautājumu: “Kāda būtu “sievišķības” definīcija, ja to veidotu sieviešu sadaļas interneta portālos?”⁴ Atbildot uz to, autore veic portālā rodamās informācijas statistisku analīzi, izceļot sievišķības konstruēšanas iezīmes patērētājsabiedrības apstākļos. Jaunākajā krājumā Anda Rožukalne rakstā “Latvijas plašsaziņas līdzekļi: sieviešu veidots saturs vīriešiem piederošos medijos” pēti dzimtes aspektus mediju vidē un to ietekmi uz satura īpatnībām plašsaziņas līdzekļos.

Zinātnisko rakstu sērijā spilgti iezīmēta reliģiskā un antropoloģiskā joma. Pirmajā krājumā to pārstāv Ilze Jansone ar Žorža Bataja (*Georges Bataille*) ideju analīzi dzimtes kontekstā un Ingus Barovskis ar Lielās pirmmātes koncepta izpausmju aplūkojumu mūsdienu Latvijas sabiedrībā un kultūrā. Otrajā krājumā Jansone pēti sievietes reliģiozitātes konstruēšanu Ingas Žoludes romānā “Santa Biblia”, izklāstot feminisma teoloģijas idejas un dažādu kultūru prakses un stereotipus sievišķās identitātes veidošanai. Trešajā krājumā Jansone pievērsusies lesbiešu kristiešu jautājumam rakstā “Nevēlamās un neredzamās: lesbietes kristietes Latvijas baznīcā”.

Dace Balode rakstā “Sieviete, vīrietis un Dievs jūdu romānā “Jāzeps un Asnāte”” analizē kristīgā diskursa veidošanās aspektus, akcentējot sievietes un sievišķā tradicionālo uztveri pirmskristīgajā periodā un kristietības veidošanās pirmsākumos. Raksta vērtību nosaka pētāmā objekta novatoriskums, ņemot vērā to, ka senais romāns latviešu kultūrā nav ticis reflektēts.

Antropoloģijas tematiku risina Santa Zirne. Autore pēta ēdiena gatavošanu mājsaimniecībā kā sociālu praksi. Balstoties uz Rīgā un tās apkaimē veikto lauka pētījumu, autore aplūko ēdiena gatavošanas un dzimtes kopsakaru urbānajā latviešu mājsaimniecībā, akcentējot mājās gatavota ēdiena lomu mājsaimniecībā un ģimenē.

Kopumā jāatzīmē, ka zinātnisko rakstu krājumi “Dzimtes konstruēšana” sniedz būtisku ieguldījumu dzimtes diskursa attīstībā, pilnveidē, bagātināšanā Latvijā. Tā apvieno trīs būtiskākās dzimtes studiju šķautnes – sieviešstudijas, vīriešstudijas un “zilo studijas”. Izdevumam “Dzimtes konstruēšana”, pateicoties tā iznākšanas regularitātei, ir izveidojies savs lasītāju loks; tas ir izmantojams gan humanitāro un sociālo zinātņu pētniekiem, gan studējošajiem, gan plašam lasītāju spektram, kurus interesē zinātniskas aktualitātes, svaigs

un analītisks skatījums uz kultūras un intelektuālās dzīves aktualitātēm gan Latvijā, gan pasaulē. Tas ir informatīvi un teorētiski bagāts rosinājums turpmākiem pētījumiem par krājuma sējumos skartajiem un arī citiem jautājumiem.

Sandra Meškova

Atsauces

¹ *Dzimtes konstruēšana. III.* Sast. D. Hanovs, I. Jansone, K. Vērdiriņš. Rīga: Avens un partneri, 2016. 5. lpp.

² *Dzimtes konstruēšana.* Sast. D. Hanovs, I. Jansone, K. Vērdiriņš. Rīga: Avens un partneri, 2013. 10. lpp.

³ Turpat, 112. lpp.

⁴ *Dzimtes konstruēšana. II.* Sast. D. Hanovs, I. Jansone, K. Vērdiriņš. Rīga: Avens un partneri, 2014. 176. lpp.

Rietumu avangarda (pa)ēnā

Latviešu mūzikas kods. Versijas par mūziku gadsimtu mijā.
Sastādītāja un atbildīgā redaktore Ilze Liepiņa.
Rīga: Musica Baltica, 2014. 207 lpp.

Muzikoloģes Ilzes Liepiņas sastādītais “Latviešu mūzikas kods” aicina domāt, kādu mūziku un kāpēc latviešu komponisti raksta kopš Latvijas neatkarības atgūšanas. Kas ir mainījies kopš 1979. gada, kad grāmatā “Jauno mūzika” šo jautājumu risināja muzikologi Ingrīda Zemzare un Guntars Pupa? Tālaika grāmatu caurvij aizrautība ar jaunajiem – vitālajiem, kuri raksta ne tikai akadēmiskajos žanros, bet arī estrādes, teātra, kino mūziku. Absolūtā grāmatas zvaigzne bija Imants Kalniņš. Secinu, ka tagad viss ir kļuvis nopietnāk, muzikologi un komponisti par lētām izklaidēm vairs neraksta. Jaunos komponistus apdraud klausītāju neizpratne par to, kāpēc viņi izvēlas ietekmēties no 20. gadsimta otrās puses Rietumu avangarda un rakstīt plašai publikai un arī muzikologiem nesaprotami, sarežģīti, “racionāli”, zaudējot lokālo patību. Un komponisti skaidro. Diskusija zīmē pretmetu muzikoloģiju, aicinot domāt dihotomijās: pēctecība–novatorisms, tradīcija–avangards, etniskā un lokālā identitāte–globalizācija, klusums–industrializācija, intuitīvs–racionāls. Komponisti klusē. Raksta par sakrālo, ilgām, laiktelpas izjūtu. “Kodu sistēma ir tas, ko diktē laiks,” Latvijā dzīvojošajam komponistam Jānim Petraškevičam saka Vācijā dzīvojošais komponists Gustavs Fridrihsons (101. lpp.). Iesaku šo grāmatu lasīt kopā ar lieliskajiem Karla Dālhauza (*Carl Dahlhaus*) rakstiem par avangarda, absolūtās mūzikas, jaunās mūzikas konceptiem. Viņa vērojošais skats nomierina: “Ir skaidrs, ka avangards un popularitāte – tautiskums (*Volkstümlichkeit*) – ir diametrāli pretēju mūzikas un mūzikas politisko partiju saukļi.”¹ Nomierina, jo pārlicina, ka muzikoloģija var būt brīva no uzdevuma pateikt, kādai vajadzētu būt mūzikai.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Grāmata diezgan labi reprezentē latviešu mūzikas aktīvāko domātāju pulku. Līdzās muzikologiem akadēmiķiem (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece Ilze Liepiņa un Jāzeps Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas zinātniskā centra pētniece Baiba Jaunslaviete) ietekmīga un plašākas auditorijas un publiskuma dēļ droši vien redzamāka ir mūzikas žurnālistu (Orests Silabriedis) un komponistu loma (Gundega Šmite, Jānis Petraškevičs, Santa Bušs, Rolands Kronlaks). Ja būtu neapstrīdams iemesls no autoriem “pieprasīt” zinātniskuma ievērošanu, varētu kritizēt grāmatas aleatorismu un eklektismu. Taču tieši tas līdzās mūzikas aktualitātēm netīši, bet labi atklājis arī Latvijas muzikoloģijas riskanti šarmanto stāvokli. Šeit robežas starp mūzikas zinātni un žurnālistiku, domātājiem un darītājiem, dokumentēšanu un analīzi, diskusiju un apceri, vērojumu un gaumi diezgan viegli padodas šķērsošanai.

“Latviešu mūzikas kodu” veido garš diskusijas raksts par estētiskās pēctecības un novatorisma problēmu (Ilze Liepiņa) un apskati par koncertdzīves institūciju darbību (Ilze Liepiņa), jauno sakrālo mūziku (Orests Silabriedis), folkloras interpretācijām (Ilze Liepiņa), elektroakustisko mūziku (Rolands Kronlaks), kameramūzikas avangardu (Gundega Šmite). Panorāmu papildina komponistu portreti. Tie ir Pēteris Vasks, Ēriks Ešenvalds (Ilze Liepiņa), Maija Einfelde (Baiba Jaunslaviete), Andris Dzenītis (Santa Bušs, Ilze Liepiņa), Gustavs Fridrihsons (Jānis Petraškevičs). Dziļāku pētniecisku līmeni kodam piešķir Ilzes Liepiņas raksts “Latviešu mūzikas femīnā šķautne”, Baibas Jaunslavietes raksts “Maijas Einfeldes mūzikas stilistiskās paralēles: personības un laikmeta mijiedarbe” un Gundegas Šmites raksts “Jaunās verbālā teksta traktējuma tendences 21. gadsimta pirmās dekādes latviešu kormūzikā”.

Grāmata piedāvā pāris latviešu muzikoloģijai jaunu teoriju, ar kurām saprast mūzikā notiekošo: postkoloniālismu, feminismu un dzimtes studijas. Turpināti arī jau ierastie modernisma un postmodernisma mākslas diskursi. Rakstu autorus iedvesmojusi “autora nāve” (Rolāns Barts, *Roland Barthes*), Teodors Adorno (*Theodor Adorno*), Mirča Eliade (*Mircea Eliade*), Karls Dālhaus, Andrejs Kudrjašovs (*Andrej Kudrjashov*) un citi, kas veido grāmatas atsauču lauku. Grāmata rosina domāt, kā varētu tālāk risināt jautājumu par iespējamo “latviskumu” mūzikā, padarot šo sarunu interesantu arī tiem, kas lokālas etniskās, nacionālās identitātes esamību un izgaismošanu caur mūziku neuzskata par pašsaprotamu. Izvērstāka identitātes un globalizācijas teorija ļautu šo diskusiju paplašināt.

Ieva Tihovska

Atsauce

¹ Dahlhaus C. Avant Garde and Popularity. *Schoenberg and the New Music: Essays by Carl Dahlhaus*. Cambridge: Cambridge University Press, [1975] 1990. P. 23.

Trešais veikums

Gothards Frīdrihs Stenders. *Latviešu gramatika, 1783.*
Zigrīdas Frīdes tulkojums, ievads, komentāri.
Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015. 431 lpp.

Šī vasara paliks atmiņā ar skaistu grāmatu – literatūras vēsturnieces Zigrīdas Frīdes paveikto 1783. gadā izdotās Gotharda Frīdriha Stendera “Latviešu gramatikas” (*Lettische Grammatik*) tulkojumu. Droši vien lieldarbu viņai ir vairāk, bet šis ir trešais, kas spilgti apliecina īpašo pētnieces ceļu: Stendera biogrāfija “Latvis” (2003), monogrāfija “Ienest sveci istabā” (2011) un nu “Latviešu gramatikas” tulkojums (2015).

Fundamentālā latviešu valodniecības pieminekļa jaunizdevums ir apliecinājums tam, ka pēc pērn atzīmētās trīssimtgades Stendera vārds nav pagaisis no kultūras aprites. Kāds varētu iebilst, proti, tas tikai tāpēc, ka sanāca aizkavēšanās. Bet tam nav nozīmes, jo grāmata gudrās nopietnības un ieguldītā darba dēļ būtiski atšķiras no paviršām viendienīgām akcijām un informatīvā trokšņa, kas kultūras dižgaru jubileju jomā nereti tiek uzdots par viņu mantojuma aktualizēšanu.

Grāmatas ievadā Zigrīda Frīde raksta: “Stendera “Latviešu gramatika” ir kā sava laika filoloģijas enciklopēdija, jo viņš valodu lielā mērā saistīja ar cilvēku domāšanu un dažādām tās izpausmēm. Tā vienkopus ietver ne tikai gramatiku, bet dod arī padziļinātu ieskatu tautas vārdu krājumā, leksikā, semantikā, frazeoloģijā un stilistikā, sniedz etnogrāfiskas ziņas par novērojumiem latviešu dzīves ieražās utt.” (11. lpp.) Šī filoloģijas enciklopēdija nav viegli uztverama lasāmviela, jo vairāk nekā divu gadsimtu laikā tās saturs ir pārklājies ar jaunām zināšanām, mainījusies leksika, valodniecības termini tiek lietoti ar citām nozīmēm, daudzas reālijas aizmirstas vai izzudušas pavisam. Tāpēc liela pievienotā vērtība jaunajam izdevumam ir lietpratīgajiem komentāriem un paskaidrojumiem, kas lasītājam šādos gadījumos palīdz neapjukt.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Īpaši liels ieguvums Stendera gramatikas tulkojums būs tiem lasītājiem (jo sevišķi filologa ceļa sākumā), kuriem vācu valodas prasme un “vecā druka” pagaidām vēl ir šķērslis oriģināla apguvei vai arī tas nav pieejams. Tomēr līdzās tulkojumam ne tikai pētniekiem, bet arī interesentiem noderētu vāciskais oriģināla faksimils vai jaunlaiku iespiedums, taču tad izdevums kļūtu ievērojami dārgāks un radītu papildu rūpes gan apgādam, gan eventuālajiem pircējiem. Lai gan ir zināmi pārdesmit līdz mūsdienām saglabājušies oriģināla eksemplāri, gandrīz visi tie atrodas Rīgas lielo zinātnisko bibliotēku retumu nodaļās, kas orientētas pētniecības darba vajadzību apkalpošanai.

Par rakstības, tulkojuma un tā publikācijas gaitā risinātiem jautājumiem uzzināms jaunā izdevuma ievadā. To apzināšanās un darbam nepieciešamie lēmumi pa spēkam vien kvalificētam redaktoram, par kādu Zigrīda Frīde sevi ir apliecinājusi. Tulkojuma teksts ir viegli uztverams, komentāri un zemsvītras piezīmes to neapgrūtina un nesarežģī. Kā īpaša veiksmē minama komentāros iestrādātās vēlāko laiku baltvāciešu un latviešu filologu pētījumu atziņas, kas radušās saistībā ar Stendera gramatiku un netieši vēsta par šī darba respektējamo vietu mainīgajā laikā.

Grāmatā rodama arī netieša atbilde uz būtiskāko no jautājumiem, kas varētu rasties ne vienam vien literatūras, jo sevišķi liriskas vēstures, pētniekam, – kāpēc tulkošanai izraudzīts trešais, nevis pirmais izdevums? Izšķiršanās acīmredzami ir notikusi par labu briedumam un pamatīgumam, arī no tekstoloģijas viedokļa pēdējai autora dzīves laika publikācijai īpaša nozīme. To varēja noteikt arī pirmajā izdevumā ievietotais leksikas pielikums, kas tomēr vērtējams kā “uzmetums” Stendera vārdnīcas kontekstā. Bet nevaru šo lietu nepieminēt, jo (te citēju Zigrīdu Frīdi): “1761. gada izdevums bija savā pirmreizībā nozīmīgs ieguldījums latviešu poēzijas vēsturē.” (12. lpp.) “Šī dzejas nodaļa, kas publicēta laikā, kad tautai vēl nebija izdots neviens laicīgs daiļliteratūras darbs...” (31. lpp.) Te atklājas arī mazāk pazīstamais Stenders – formas eksperimentu un valodas iespēju pārņemts literāts, kurš līdzīgi citiem apgaismības laikmeta dzejniekiem vēlākajā daiļradē šīs īpašības sevī pieklusinājis skaidras, pamācošas un viegli uztveramas domas labad. Bet visu nevar, un šajā gadījumā respektējamā izvēle bijusi tulkotājas ziņā.

Daži vārdi par māksliniecisko apdari. Vākam izraudzītajam papīram (vismaz eksemplāram, kas nonāca recenzentes rokās) patiesi piemīt īpašs un ļoti tīkams maigums. Ja nepārzinātu latviešu grāmatu mākslas un grāmatu izplatības nacionālās īpatnības, varbūt ko kritisku vajadzētu piezīmēt par stilizāciju vāka dizainam (diez vai tā vajag – nopietnam zinātniskam izdevumam). Bet vai klājas iebilst pret to, kas tik dziļi iesakņojies, – pret apdares paņēmieniem, varbūt ne pašiem atbilstošākajiem, bet tādiem, kas mazas tautas apgādiem ļauj piesaistīt plašāku pircēju un lasītāju loku, viņu prātu un sirdis? Atliek vien novēlēt, lai šoreiz tas attaisnojas. Grāmata ir tā vērtā.

Ināra Klekere

Eiropas apklusušo balsu pētniecība

Benedikts Kalnačs. *20th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options*. Bielefeld: Aisthesis Verlag, 2016. 235 lpp.

Viens no vadošajiem Vācijas zinātniskajiem apgādiem humanitārajās zinātnēs un kultūras studijās *Aisthesis Verlag* 2016. gada sākumā izdevis profesora Benedikta Kalnača monogrāfiju “20. gadsimta Baltijas drāma: postkoloniālie naratīvi, dekoloniālās iespējas” (*20th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options*). Jau pats fakts vien ir būtisks notikums Latvijas literatūrzinātnē, jo tas pierāda iespēju lauzt stereotipisko priekšstatu barjeras par nacionālās kultūras pētniecības pamatā lokāli svarīgo lomu un atklāj šādu pētījumu starptautiskās aprites potenciālu.

Paši būtiskākie Benedikta Kalnača monogrāfijas starptautiskās dimensijas nodrošinātāji ir nacionālās literatūras un drāmas pētniecības maksimāli plašā kontekstualizācija un teorētiskais pamats. Grāmatā “20. gadsimta Baltijas drāma” aplūkota viena reģiona valstu – Latvijas, Igaunijas un Lietuvas – drāmas attīstība 20. gadsimtā, taču šis izvērtējums veidots plašā vēsturiskā atvēzienā, drāmas estētiskās un idejiskās transformācijas saistot ar izvērstu iepriekšējo gadsimtu un mūsdienu sociāli politiskās situācijas un kultūras analīzi ne tikai Baltijas, bet arī bijušās Padomju Savienības teritoriju un Centrālaustromeiropas, kā arī pasaules koloniālās pieredzes un tās izvērtējuma iespēju kontekstā. Šo plašo skatījumu saturošā pamatass ir pētījumā izvēlēta metodoloģija – postkoloniālisma kritika.

Benedikts Kalnačs literatūru un drāmu savā pētījumā pozicionējis kā nāciju paš-references veidu, vēsturisko un sociāli politisko norišu atklāsmes un refleksijas formu, tāpēc viņa darbs paplašina literatūrzinātnes pētniecības lauku un tiecas uzrunāt mērķauditoriju arī ārpus literatūras pētnieku akadēmiskajām aprindām. Grāmatas ievaddaļā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

diskusijai izvirzītie jautājumi ir nozīmīgi katram Eiropas un Baltijas iedzīvotājam, kuru interesē sociāli politisko apstākļu, kultūras un identitātes mijiedarbe. Pētniecības tēmas ir drosmīgi formulētas un tāpēc var nešķīst ērtas pat mūsdienu plurālisma apstākļos – neokolonialisma izpausmes, Eiropas iekšējais kolonialisms, lielvaru savstarpējās attiecības, kurās uz spēles arvien tiek liktas perifērās teritorijas, postkoloniālo kultūru “citādība” un nespēja iekļauties Rietumu kultūras aprītē, no vienas puses, kā arī nespēja tās pieņemt, adekvāti novērtēt un saprast, no otras puses. Ne velti Baltijas postkolonialisms ir temats, kas joprojām ir diskutabls, teorētiski pamatoti un pārdomāti atzinumi šajā jomā arvien vēl neizraisa atbilstošu starptautisko rezonansi. Baltijas kultūras, literatūras un drāmas attīstības procesu iekļaušana Eiropas un vēl plašākos kolonialisma pieredzes pārvērtēšanas kontekstos atklāj atvērta skatījuma iespējas reģionālās literatūras izpētē un ietver diskusijas potenciālu par globāliem kultūras un sociāli politisko kopsakarību jautājumiem.

Monogrāfija angļu valodā ir izdota tikai dažus gadus pēc iepriekšējās Benedikta Kalnača grāmatas “Baltijas postkoloniālā drāma. Modernitāte, kolonialisms un postkolonialisms latviešu, igauņu un lietuviešu dramaturģijā” (2011) iznākšanas Latvijā, taču jaunais izdevums teorētiskā padziļinājuma ziņā ir krietns solis tālāk Baltijas drāmas postkoloniālo aspektu izpētē. Savulaik latviešu valodā iznākusi grāmata bija pirmais šādas ievirzes pētījums latviešu literatūrzinātnē. Tā pirmreizīgums latviskā kultūrvīdē noteica saturu, kurā autors pievērsa uzmanību pamattekstiem, piedāvāja terminu skaidrojumu, atklāja postkolonialisma attīstības vēsturi un demonstrēja Baltijas politiskās un kultūras vēstures, bet jo īpaši – literatūras un drāmas – interpretācijas iespējas, izmantojot šo pieeju. Tās konceptuālā atslēga bija “vēlme atjaunot vēsturiskuma dimensiju literatūras pētniecībā”¹ un atklāt Baltijas literatūras vērtēšanas iespējas postkolonialisma kontekstā. Savukārt monogrāfija “20. gadsimta Baltijas drāma: postkoloniālie naratīvi, dekoloniālās iespējas” demonstrē padziļinātu postkolonialisma pētniecisko praksi, tās koncepcija ir iekļaut Baltiju ne tikai postkomunisma, postpadomju vai pat Centrālaustromeiropas, bet globālā koloniālās varas upuru kontekstā.² Grāmatā rodama pārlicība par to, ka gadsimtiem ilgā eiropēiskā dominānce pamato eiropēisko vērtību dzīvotspēju šajā reģionā, ka padomju kolonialisma periods ir uzskatāms par pārrāvumu kultūras attīstībā un centieni atgriezties Eiropas telpā raksturo identitātes un dekolonizācijas iespēju meklējumus.

Lai arī vairāki no iepriekšējā Benedikta Kalnača grāmatā iztirzātajiem jautājumiem (piemēram, Baltijas postkolonialisma studiju attīstības aina) atklāti arī jaunā darba izvērstajā ievaddaļā, tajā vairāk akcentēti kolonialisma studiju problēmaspekti un uzsvērtā nepieciešamība atteikties no vienkāršoti polarizēta skatījuma. Šajā starptautiskajai auditorijai veltītajā darbā meklēti pētnieku un pašu baltiešu atturīgās attieksmes iemesli pret padomju perioda iekļaušanu postkoloniālo studiju uzmanības lokā, uzsvērtā joprojām pieļaujamā mūsdienu Baltijas atrašanās dominējošo lielvaru interešu lokā un Krievijas pēdējo gadu

centieni atgriezties pie impēriskās uzvedības modeļa, kas atkal var būt atkārtots drauds Baltijai. Šis joprojām labilais stāvoklis pētījumā izmantots kā pamatojums baltiešu gluži fiziskajiem un arī mentālajiem savas vietas meklējumiem starp lielvaru kultūrtelpām. Tas arī izcelts kā viens no visbūtiskākajiem postkoloniālās kritikas izvēles pamatojumiem Baltijas reģiona literatūras pētniecībā, jo tā potenciāli var palīdzēt risināt sāpīgās identitātes problēmas un var būt tieša dekolonizācijas procesa veicinātāja. Rosinošas ir monogrāfijā iezīmētās turpmākās pētnieciskās perspektīvas, piemēram, Baltijas un Latīņamerikas koloniālisma pieredzes salīdzinājums, kas var būt eventuāli produktīvs, ņemot vērā vairāku vēsturisko faktoru līdzību.

Nākamais grāmatas starptautiskās rezonanses potenciāla nodrošinājums ir Baltijas literatūras un drāmas vēstures attīstības gaitas raksturojums, kas veido pārskatāmu priekšstatu par šī reģiona literatūras būtiskākajām tendencēm un ietekmētājfaktoriem, Latvijas, Igaunijas un Lietuvas literatūras dažbrīd kopīgajiem, bet nereti arī atšķirīgajiem ceļiem. Šis skatījums atvasināts no daudziem iepriekšējiem Benedikta Kalnača pētījumiem šajā jomā. Domas skaidrības un kristalizācijas dēļ tas ir nozīmīgs pienesums Centrālaustumeiropas literatūras vēstures kopainas veidošanā. Svarīgs visas monogrāfijas idejiskās ievirzes sakarā ir 1940. gada kā īpaši traģiska robežpunkta iezīmējums Baltijas kultūras un literatūras vēsturē, jo tad Baltija beidzot ir ieguvusi politisko pašapziņu, ekonomisku stabilitāti un neatkarīgu vēsturisku skatījumu,³ bet tieši šajā pacēluma punktā literatūras attīstība tiek vardarbīgi pārtraukta, uzspiežot socreālisma kanona prasības.

Benedikts Kalnačs teorētiski pamatojis un detalizēti skaidrojis padomju koloniālisma savdabību attieksmē pret kultūras un literatūras attīstību, niansēti pievēršoties socreālisma kanona dažādajām attīstības fāzēm un tajās ietvertajiem literatūras modeļiem. Lai arī grāmatā ir iekļauts padomju koloniālisma centra un perifēriju diferences jautājums, auglīgi varētu būt vēl dziļāki meklējumi, kā socreālisma kanona fāzes realizējušās centrā un kā – Baltijā. Tā kā “Eiropas apklusušo balsu”⁴ teritorijas tika uzraudzītas daudz stingrāk, šī reģiona literatūrā kanona pārvarēšana eventuāli var būt notikusi vēl apgrūtinātākos apstākļos salīdzinājumā ar centru. Benedikts Kalnačs pētījumā vairāk ir pievērsies eiropiskās dominances izvērtējumam un tās konsekvencēm. Iespējami padziļinātiem salīdzināmiem aspektiem ar krievu literatūru un kultūru nav veltīta tik liela uzmanība, izņemot sadaļu, kurā analizēts ikdienas dzīves atspoguļojums padomju laika dramaturģijā. Manuprāt, pētnieciski tikpat interesanta var būt cariskās un padomju Krievijas dominances atstāto pēdu, krievu un Baltijas literatūras kopīgo un atšķirīgo ceļu padziļināta izmeklēšana ne tikai socreālisma kontekstā.

Domājot par starptautisko auditoriju, Baltijas drāmas salīdzinošajā izvērtējumā Benedikts Kalnačs daļēji izvairījies no klasiskā hronoloģiskā sakārtojuma principa un tiecies uzsvērt drāmu kā antikoloniālās pretestības un dekoloniālo meklējumu formu, atklājot to ar sešu nosacītu, idejiski pamatotu modeļu palīdzību – nacionālais, filozofisks, vēsturiskais, laikmetīgais, absurda un postkoloniālais – un uzsverot šo modeļu

dominanci atsevišķos drāmas attīstības periodos. Šī jaunā pieeja salīdzinājumā ar latviešu valodā izdoto monogrāfiju ir vērtējama kā brīvāka un radošāka literāra vai dramatiska darba izpētes forma, kā jauna pētnieciskās domas pakāpe. Modeļu raksturojumā ir izvēlētas atšķirīgas pieejas, piemēram, nacionālās dimensijas un latviešu un vācu/baltvācu kultūras mijiedarbes atklāsmē ir izmantots tikai latviešu rakstnieka Rūdolfa Blaumaņa piemērs, savukārt filozofiskā modeļa raksturojumā izvēlēts Raiņa un igauņu rakstnieka Antona Hansena Tamsāres (*Anton Hansen Tammsaare*) lugu paralēls skatījums.

Vēsturiskās dimensijas atklāsmē akcentēta Lietuvas vēstures gaitas citādība un tās heroiskās pagātnes atspulgi drāmā kā potenciāla dekolonizācijas iespēja. Laikmetīgā modeļa atklāsmē autors izsekojis socreālisma tradicionālo sižetu transplantācijai latviešu drāmā (Arvīds Grīgulis) t. s. augstā staļinisma laikā, produktīvi izmantojot Katrīnas Klārkas (*Katerina Clark*) modelējumu, turpinājumā parādot gan socreālisma kanoniskās fāzes tekstu faktisko pašiznīcināšanās procesu, gan arī piesardzīgās un pakāpeniskās pārmaiņas igauņu un latviešu drāmā (Juhans Smūls (*Juhan Smuul*) un Gunārs Priede). Jau radikālu izmaiņu izpēte seko nākamā – absurda modeļa – analizē, kur meklētas Rietumu absurda teātra ietekmes un savveidīgas dekolonizācijas iespējas 20. gadsimta sešdesmitajos gados, izvēršot igauņu (Pauls Ēriks Rummo, *Paul Eerik Rummo*) un lietuviešu (Kazis Saja, *Kazys Saja*) piemēru salīdzinājumu. Savukārt pētījumu noslēdzošā – postkoloniālā – modeļa analizē izvērstā postkoloniālās telpas un laika aspektu izpēte latviešu (Rūta Mežavilka, Māra Zālite, Inga Ābele) un igauņu (Jāns Tete (*Jaan Tete*), Jāns Undusks (*Jaan Undusk*)) drāmās. Izvēloties šīs dažādas pieejas, autors nepadara vēstījumu iepriekš paredzamu un smagnēju, akcentē katrā nacionālajā dramaturģijā specifisko un arī savstarpēji vienojošo. Pētījumā nav vērojama pretenzija piedāvāt detalizētu Baltijas drāmas vēstures pārskatu, bet ar konkrētu piemēru palīdzību tas atklāj tendences un – tas ir būtiski ikvienam zinātniskam darbam – rosina diskusiju un domas tālāku attīstību.

Salīdzinājumā ar iepriekšējo Baltijas postkoloniālās drāmas pētījumu padziļinājums veidots arī piemēru analizē – ne tikai mērķtiecīgi izvēlēti vēl citi aplūkojamie teksti, bet atklāti jauni aspekti arī to darbu analizē, kas bija iekļauti iepriekšējā pētījumā. Nacionālās dimensijas atklāsme uzskatāmi parāda autora prasmi ar divu tekstu – šajā gadījumā Blaumaņa lugu “Pazudušais dēls” un “Uguni” – kontekstuālas analīzes un atsevišķu fragmentu tuvlasīšanas palīdzību raksturot vācu koloniālisma modeli Baltijas provincēs 19. gadsimtā. Plašais kultūrvēsturiskais ekskurss, kurā latviešu kultūras un nacionālās apziņas veidošanās skatīta paralēlēs ar baltvācu kultūras attīstību, veido spēcīgu pamatu konkrēto Blaumaņa lugu idejiskajā uztverē. Latviešu auditorijai labi zināmo darbu analīze piedāvā daudz svaigu nianšu, piemēram, lugas “Pazudušais dēls” kā patriarhālo tradīciju maiņas un paša rakstnieka personiskās izvēles problēmas (starp latvisko un baltvācu kultūrvidi, tradīcijām un jauniem meklējumiem) interpretācija, lugas “Uguni” tēlu kā koloniālo attiecību modeļa reprezentantu raksturojums, Kristīnes izvēles izpratne lugas finālā kā *svešā*/baltvācu modeļa nepieņemšana un savas cilvēciskās izvēles brīvības reali-

zēšana. Filozofiskā modeļa raksturojumam izvēlētais veiksmīgais Raiņa lugas “Jāzeps un viņa brāļi” un Tammsāres lugas “Judīte” salīdzinājums atklāj ne tikai attieksmes ar Krievijas koloniālo varu, bet parāda Baltijas drāmas iespējas iekļauties eiropeiskās domas un kultūras kontekstā. Kopumā par drāmas analīzes daļu var teikt, ka visos gadījumos avotu izvēle ir mērķtiecīga un to izpēti balsta spēcīgs teorētiskais fundamenti. Svaiguma sajūtu lugu analīzē rada autora spēja nosacīti distancēties no savas kultūras dabiskās pašizjūtas un prasme paraudzīties uz šķietami zināmo itin kā no malas – ar iespējamā lasītāja acīm – tādējādi rodot jaunus rakursus.

Vēl viens no grāmatas potenciālās rezonanses iemesliem ir autora interese par sava darba lasītāju un mērķauditorijas izjūtu. Personiskā attieksme visā vēstījumā, pirmās personas formas lietojums, savas pieredzes elementu iekļāvums monogrāfijas priekšvārdā neļauj veidot akadēmiskiem pētījumiem nereti piemītošu distancēties izjūtu. Līdz ar to autoram, manuprāt, izdodas maksimāli tieši iedarboties uz lasītāja uztveri, gribas ticēt – eventuāli dažādu pieredžu pārstāvju uztveri. Pētnieks vēstījumu kopumā veido kā prasmīgs stāstnieks, katras daļas sākumā ievirzot lasītāja domu ceļā no kādas aktualitātes tvēruma (pieminot, piemēram, Raiņa lugas jaunāko uzvedumu vai Lietuvas nosaukuma izcelsmes tūkstošgadi u. tml.) uz dziļākiem vēsturiski un literāri analītiskiem slāņiem, līdz pat pārdomām par globāliem Eiropas kopējiem procesiem.

Īpaši lasītāju uzrunājošas šķiet pētījuma ievada (kas šajā apskatā jau iztirzāta) un nobeiguma daļa. Grāmatas pēcvārdā Benedikts Kalnačs pievēršas jaunākajām Baltijas dramaturģijas tendencēm, kurās spilgti atklājas postkoloniālā subjekta atsvešinātības un atšķirīguma sajūtas ikvienā vidē. Tās labi atklātas ar starptautiski pazīstamā Mariusa Ivaškēviča (*Marius Ivaškevičius*) lugas “Izraidītie” piemēru. Arī detalizēti izvērstais Alveja Hermaņa iestudējumu raksturojums kalpo kā precīzs postkoloniālās kultūras funkcionēšanas piemērs – sākot no Rietumu kultūrtelpas apdzīvošanas mēģinājumiem, kuros simboliski atklājas sākotnējā pakļauto nespēja runāt un marginalitātes sajūta (izrādēs “Stāsts par Kasparu Hauzeru”, “Klusuma skaņas”) līdz pat balsis izpausmes tiesībām dziļākos latviešu identitātes pētījumos (izrādēs “Vectēvs”, “Latviešu stāsti”, “Latviešu mīlestība”). Autors akcentē Jaunā Rīgas teātra mākslinieciskā vadītāja un aktieru trupas panākumus, vietējo un starptautisko rezonansi kā nenovērtējamu veidu, lai ar teātra mākslas palīdzību iedarbotos uz sabiedrības apziņu.

Gribas izteikt pārliecību, ka šāds uzrunāšanas un iedarbības spēks potenciāli piemīt arī aplūkojamajam Benedikta Kalnača darbam, jo tas ir Baltijas kultūras telpā izlolots, starptautiskajā literatūrzinātnes pētnieciskajā laukā sakņots un aprobēts pētījums, kas tapšanas procesā ir bijis nozīmīgs pašam autoram un tieši tādēļ spēj atbalsot Baltijas kultūras joprojām pieklusinātās balsis.

Zanda Gūtmane

Atsauces

- ¹ Kalnačs B. *Baltijas postkoloniālā drāma. Modernitāte, koloniālisms un postkoloniālisms latviešu, igauņu un lietuviešu dramaturģijā*. Rīga: LU Literatūras, mākslas un folkloras institūts, 2011. 31. lpp.
- ² Kalnačs B. *20th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options*. Bielefeld: Aisthesis Verlag, 2016. P. 216.
- ³ Turpat. P. 50.
- ⁴ Turpat. P. 37.

Pilsētas pieredze karā

Mark R. Hatlie. *Riga at War 1914–1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2014. (Studien zur Ostmitteleuropaforschung.) 362 lpp.

2014. gads, kā mazliet apnicīgi mēdza rakstīt prese, Eiropā un Latvijā “pagāja Pirmā pasaules kara atceres zīmē”. Starp daudzajām akadēmiskajām publikācijām par šo tēmu Latvijas kontekstā izceļas amerikāņu vēsturnieka, Austrumeiropas vēstures speciālista Marka Heitlija (*Mark Hatlie*) pētījums par Rīgu Pirmā pasaules kara laikā, ietverot laiku no faktiskā kara sākuma vēl ārpus Latvijas teritorijas 1914. gadā līdz Bermonta armijas sakāvei pie Rīgas 1919. gada nogalē. Tas neapšaubāmi ir notikums Latvijas 20. gadsimta vēstures pētniecībā. Mūsdienu historiogrāfijā kara vēsture jau sen vairs nav tikai karadarbības un ar to saistīto militāro un politisko pasākumu vēsture. Par to iespējams pārliecināties, ielūkojoties, piemēram, Pirmā pasaules kara vēstures jautājumiem veltītajā antoloģijā, kas ietver dažādas tēmas, arī civilo iedzīvotāju ikdienu aiz frontes līnijas.¹ Kara vēsture ietver arī tādas tēmas kā kultūra un karš vai karadarbības ietekme uz cilvēka ķermeni un apziņu,² ne tikai ģeopolitiskās situācijas izmaiņas kādā reģionā.

Pateicoties Heitlija apjomīgajam, pētāmā laikmeta vēstures pirmavotos pārliecinoši balstītajam darbam, Rīgas vēsture ir ieguvusi papildu dimensiju, kādas tai līdz šim būtiski trūka. Esam pieraduši saistīt Rīgas vēsturi galvenokārt ar arhitektūru un pilsēt būvniecību, nedaudz – ar kultūras un sociālo vēsturi miera laikos, turpretim Latvijas lielākās pilsētas saimniecības vēsture mūsdienu pētījumos ir gandrīz izzudis segments. Heitlija pētījums ietver visus iepriekš nosauktos vēstures aspektus, īpaši uzsverot pilsētnieku ikdienas dzīves vēsturi, kas atspoguļo gan kara apstākļu radītās grūtības ar pārtiku un “dzīves telpu” bēgļu kustības dēļ, gan politiskos notikumus (cara Nikolaja II ierašanos jau 1910. gadā

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

un vēl divas Vācijas ķeizara Vilhelma II vizītes jau kara laikā). Grāmatas virsrakstā minētais apzīmējums “metropole” ne tikai atgādina par Rīgas kā ekonomikas centra nozīmi Krievijas impērijā pirms kara, tas pievieno Rīgas vēstures izpēti historiogrāfijas virzienam, kas aplūko Eiropas lielo pilsētu sociālo vēsturi Pirmā pasaules kara laikā un aizsākās ar Parīzei, Londonai un Berlīnei veltītā pētījuma³ publikāciju pirms teju divdesmit gadiem.

Recenzenti bieži atrunājas, ka recenzijas ierobežotais apjoms neļauj visā pilnībā izvērtēt aplūkojamās publikācijas pozitīvās un negatīvās īpašības. Vairāk nekā 350 lappušu biežais Heitlija pētījums it kā mudina rīkoties šādi, tomēr grāmatas nozīme liek akcentēt vismaz svarīgākās šā pētījuma iezīmes.

Herdera institūta izdevniecības veikums neprasa komentārus par grāmatas akadēmisko līmeni, tāpēc tikai īsumā atzīmēsim, ka Heitlijs izmantojis patiesi plašu vēstures avotu klāstu, kurā ietilpst Latvijas, Krievijas un Vācijas arhīvu materiāli, nepublicēti un publicēti laikabiedru atmiņu pieraksti, kā arī Rīgas vācu, latviešu un krievu preses publikācijas. Avotu komplekss, tāpat kā monogrāfijas saturs, pārsniedz virsrakstā noteiktos tēmas hronoloģiskos ietvarus, atkāpjoties laikā līdz 20. gadsimta sākumam, lai raksturotu kontekstu, kas turpināja ietekmēt pilsētnieku dzīvi pēc lielajām un bieži vien arī neatgriezeniskajām izmaiņām demogrāfijas, kultūras un sociālekonomiskajā sfērā, kas skāra Rīgu Pirmā pasaules kara sākumā. Savukārt grāmatā izmantotās vēstures literatūras saraksts var kalpot par izsmeļošu ceļvedi citiem pētniekiem, kuri vēlētos turpināt darbu šajā virzienā. Tādēļ būtu ieteicams apsvērt iespēju izdot šīs grāmatas tulkojumu latviešu valodā, līdzīgi kā tas jau ir noticis ar vairākiem citiem Herdera institūta apgāda publicētajiem darbiem,⁴ kas saistīti ar Rīgas un Latvijas vēsturi 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā.

Rīgā dzīvojošo etnosu attiecību vēsture pēdējos desmit vai piecpadsmit gados ir piesaistījusi daudzu vēsturnieku uzmanību, un arī Heitlija grāmatā tai ir ierādīta nozīmīga vieta. To atklāj jau grāmatas struktūra ar satura iedalījumu divās pamatdaļās. Pirmā daļa ar nosaukumu “Pilsēta karā” sākas ar vispārēju atskatu uz pirmskara Rīgu, kam seko ieskats Rīgas politiskās un militārās vēstures notikumos. Tas veidots, izmantojot tematisko principu, secīgi aplūkojot kara izraisītās jukas, pēc tam vācu okupācijas režīmu kopš 1917. gada septembra, “sarkano Rīgu”, kur valdīja latviešu lielinieki, un noslēgumā – Latvijas Neatkarības karu, proti, Bermonta uzbrukumu un padzīšanu no Latvijas galvaspilsētas. Izmantojot agrāk nepublicētus arhīvu datus, Heitlijs pirmo reizi apkopojis datus par pilsētnieku demogrāfiskā sastāva izmaiņām kara gaitā, kopumā aptverot laika periodu no 1913. gada līdz pat 1920. gadam ieskaitot. Šie materiāli publicēti grāmatas pirmās daļas beigās, kā arī pielikumā un sniedz unikālu informāciju, kas raksturo Pirmā pasaules kara ietekmi uz Rīgu un tās iedzīvotājiem skaitliskā izteiksmē.

Monogrāfijas otrā daļa “Kara laika pieredze” veidota, par pamatu ņemot lielāko etnisko kopienу – vācbaltiešu, latviešu un krievu – kolektīvo pieredzi šajā laika posmā.

Savā ziņā šāda pieeja rada pārskatāmu teksta struktūru. Katrā no trim apakšnodaļām Heitlijs aplūko dažādas kopienu dzīves sfēras – politisko, reliģisko un kultūras dzīvi –, taču saprotamu iemeslu dēļ visām kopienām šie aspekti nav vienādi, katrā konkrētajā gadījumā šos pamatmotīvus papildina vēl citas tēmas. Daļēji to nosaka autora rīcībā esošais avotu materiāls, daļēji arī izvēle par labu tam vai citam notikumam, kas atzīts par svarīgu tieši vācbaltiešu, latviešu vai krievu tautības rīdzinieku kara laika pieredzes reprezentācijai. Saprotams, ka šo notikumu atlase ir neizbēgama, un te arī rodas zināmas grūtības attiecībā uz minētās atlases principiem.

Autors meistarīgi radījis saistošu stāstu, parādot katras etniskās kopienas dzīves īpatnības, tādējādi sekojot jau citu autoru izveidotajai tradīcijai. Rīgas etnisko kopienu savstarpējais paralēlisms 20. gadsimta sākumā tiek uzskatīts par vispārzināmu faktu, tas atspoguļojas ne tikai vēsturnieku darbos, bet arī tā laika literārajos tekstos un aculiecinieku atmiņās. Un tomēr šādai pieejai piemīt zināms shematisms, dažādo paralēlo pasaulu norisēs šķietami pazūd tas, kas raksturotu pilsētas kā vienota (lai arī iekšēji sociāli, etniski un pat politiski sašķelta) kompleksa vēsturi Pirmā pasaules kara laikā. Ārkārtas situācijā, kāda rodas kara laikā, noteikti bija arī tādi procesi, kas ietekmēja ikvienu Rīgas iedzīvotāju neatkarīgi no viņa piederības kādai tautībai vai sociālajam slānim. Saprotams, kara ietekme katrā sociālajā mikrovidē izpaudās citādi, un šajā ziņā Heitlija izvēlētais detaļpētījuma princips grāmatas otrajā daļā ir pilnībā pamatots. To labi papildina arī pielikumā sniegtie avotu fragmenti. Līdz ar to ir apkopots ļoti interesants un vērtīgs materiāls par Rīgas “iekšējo dzīvi”, ko autors samērā pārlicinoši rezumē monogrāfijas epilogā. Tomēr šķiet, ka tik plašā un daudzveidīgā izziņas materiālā iederētos arī izvērstāka noslēguma nodaļa.

Atsevišķa tēma Heitlija grāmatā ir Rīgas memoriālā jeb pieminekļu ainava, kas skar vēsturisko notikumu piemiņas vietas, ar tām saistītos rituālus un arī sabiedrības attieksmi pret šīm vietām. Ar Pirmā pasaules kara vēsturi plašā nozīmē saistīto materiālās kultūras liecību vēstures pētniecība mūsdienās ir kļuvusi par interesantu virzienu Rietumu historiogrāfijā.⁵ Kaut arī grāmatā šī tēma ir tikai iezīmēta un parādās samērā fragmentāri, tās turpinājums un izvērsums mūsu historiogrāfijā būtu vienīgi apsveicams, jo līdz šim vēsturnieku un sociālās atmiņas pētnieku uzmanība galvenokārt pievērsta Latvijā esošajām Otrā pasaules kara laika notikumu piemiņas vietām. Marka Heitlija grāmata ir apliecinājums tam, cik daudzveidīgi iespējams aizpildīt vienu no traģiskākajām lappusēm vēstures grāma tā – lappusi, kas parāda modernās industriālās tehnoloģijas un cilvēka arhaisko instinktu apvienojuma rezultātu.

Mārtiņš Mintauris

Atsauces

- ¹ *The World War I Reader*. Ed. by M. S. Neiberg. New York: New York University Press, 2007.
- ² Piemēram: Kramer A. *Dynamics of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*. Oxford/New York: Oxford University Press, 2007. P. 159–267.
- ³ Winter J., Robert J. L. *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin 1914–1919*. Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1997.
- ⁴ Sk.: *Katram bija sava Rīga. Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Sast. K. Volfarte, E. Oberlenders. Rīga: AGB, 2004; Volfarte K. *Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība no 1868. līdz 1905. gadam*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009.
- ⁵ *Matters of Conflict. Material Culture, Memory and the First World War*. Ed. by N. J. Saunders. London/New York: Routledge, 2004.

Autori

- Daija Pauls (dz. 1984) – *Dr. philol.*, literatūrzinātnieks. LU LFMI
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
pauls.daija@lulfmi.lv
- Daukste-Silasproģe Inguna (dz. 1968) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. LU LFMI
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
inguna.daukste@lulfmi.lv
- Ekmanis Rolfs (dz. 1929) – *Ph.D.*, literatūrzinātnieks. Arizonas Valsts universitāte
50 Cedar Lane, Sedona, Arizona 86336, USA
rekmanis@gmail.com
- Gūtmane Zanda (dz. 1969) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Kūrmājas prospekts 13–105, Liepāja, LV-3401
zanda.gutmane@liepu.lv
- Kalniņa Ieva (dz. 1956) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. LU HZF
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
ieva.kalnina@lu.lv
- Klekere Ināra (dz. 1951) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
inara.klekere@lnb.lv
- Krēsliņš Jānis (dz. 1955) – *Ph.D.*, kultūrvēsturnieks, Zviedrijas Nacionālā bibliotēka
P.O. Box 5039, 10241 Stockholm, Sverige
janis.kreslins@kb.se
- Kursīte Janīna (dz. 1952) – *Dr. habil. philol.*, folkloriste, literatūrzinātniece. LU HZF
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
janina.kursite-pakule@lu.lv
- Mengele Svetlana (dz. 1954) – *Dr. phil. habil.*, literatūrzinātniece. Mārtiņa Lutera Halles-Vitenbergas Universitāte
Adam-Kuckhoff-Str. 35, 06099 Halle (Saale), Deutschland
swetlana.mengel@slavistik.uni-halle.de
- Meškova Sandra (dz. 1966) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte
Vienības iela 13–318, Daugavpils, LV-5401
sandra.meskova@inbox.lv
- Mieziņa Ilona (dz. 1967) – *Mg. philol.*, literatūrzinātniece. Rakstniecības un mūzikas muzejs; LU HZF
Pils laukums 2, Rīga, LV-1050
ilona.mieziite@inbox.lv

- Mintaurs Mārtiņš (dz. 1979) – *Dr. hist.*, vēsturnieks. LU Vēstures un filozofijas fakultāte
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
martins.mintaurs@lu.lv
- Nollendorfs Valters (dz. 1931) – *Ph.D.*, literatūrzinātnieks. Viskonsinas–Medisonas Universitāte; Latvijas Okupācijas muzejs
Raiņa bulvāris 7, Rīga, LV-1050
valters.nollendorfs@lu.lv
- Paškevica Beata (dz. 1968) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. LNB Letonikas un Baltijas centrs
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
beata.paskevica@lnb.lv
- Strautiņa Ineta (dz. 1962) – *Mg. philol., Mg. paed.* pedagoģijas vēsturniece. LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
Jūrmalas gatve 76, Rīga, LV-1083
ineta100@inbox.lv
- Šiliņš Jānis (dz. 1983) – *Dr. hist.*, vēsturnieks. Latvijas Valsts vēstures arhīvs
Slokas iela 16, Rīga, LV-1048
janis2404@inbox.lv
- Štolls Pāvels (dz. 1964) – *Ph.D.*, literatūrzinātnieks, Prāgas Kārļa universitātes Filozofijas fakultāte
Nám. Jana Palacha 1/2, 11638 Praha, Česká republika
pavel.stoll@tiscali.cz
- Šulce-Gerlaha Kristīne (dz. 1984) – *M.A.*, teoloģe, literatūrzinātniece. Mārtaņa Lutera Halles–Vitenbergas Universitāte
Adam-Kuckhoff-Str. 35, 06099 Halle (Saale), Deutschland
christin.schulze@web.de
- Talonens Jouko (dz. 1953) – *Dr. theol., Dr. phil.*, teologs, baznīcas vēsturnieks. Helsinku Universitātes Teoloģijas fakultāte
PL 4, Vuorikatu 3, 00014 University of Helsinki, Finland/Suomi
jouko.talonen@helsinki.fi
- Tihovska Ieva (dz. 1979) – *Dr. art.*, etnomuzikoloģe. Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija; LU LFMI
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
ieva.tihovska@lulfmi.lv

HZF – Humanitāro zinātņu fakultāte

LFMI – Literatūras, folkloras un mākslas institūts

LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka

LU – Latvijas Universitāte

Authors

- Daija Pauls (b. 1984) – *Dr. philol.*, literary scholar. ILFA UL
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
pauls.daija@lulfmi.lv
- Daukste-Silasproģe Inguna (b. 1968) – *Dr. philol.*, literary scholar. ILFA UL
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
inguna.daukste@lulfmi.lv
- Ekmanis Rolfs (b. 1929) – *Ph.D.*, literary scholar. Arizona State University
50 Cedar Lane, Sedona, Arizona 86336, USA
rekmanis@gmail.com
- Gūtmane Zanda (b. 1969) – *Dr. philol.*, literary scholar. Faculty of Humanities and Arts,
Liepāja University
Kūrmājas prospekts 13–105, Liepāja, LV-3401, Latvia
zanda.gutmane@liepu.lv
- Kalniņa Ieva (b. 1956) – *Dr. philol.*, literary scholar. FH UL
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvia
ieva.kalnina@lu.lv
- Klekere Ināra (b. 1951) – *Dr. philol.*, literary scholar. Rare Books and Manuscripts
Department, NLL
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
inara.klekere@lnb.lv
- Krēšlīņš Jānis (b. 1955) – *Ph.D.*, cultural historian, National Library of Sweden
P.O. Box 5039, 10241 Stockholm, Sweden
janis.kreslins@kb.se
- Kursīte Janīna (b. 1952) – *Dr. habil. philol.*, literary scholar. FH UL
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvia
janina.kursite-pakule@lu.lv
- Mengel Svetlana (b. 1954) – *Dr. phil. habil.*, literary scholar. Martin Luther University
Halle-Wittenberg
Adam-Kuckhoff-Str. 35, 06099 Halle (Saale), Germany
swetlana.mengel@slavistik.uni-halle.de
- Meškova Sandra (b. 1966) – *Dr. philol.*, literary scholar. FH, Daugavpils University
Vienības iela 13–318, Daugavpils, LV-5401, Latvia
sandra.meskova@inbox.lv
- Miezīte Ilona (b. 1967) – *Mg. philol.*, literary scholar. Literature and Music Museum; FH UL
Pils laukums 2, Rīga, LV-1050, Latvia
ilona.mieziite@inbox.lv

- Mintaurs Mārtiņš (b. 1979) – *Dr. hist.*, historian. Faculty of History and Philosophy, UL
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvia
martins.mintaurs@lu.lv
- Nollendorfs Valters (b. 1931) – *Ph.D.*, literary scholar. University of Wisconsin-Madison;
Museum of the Occupation of Latvia
Raiņa bulvāris 7, Rīga, LV-1050, Latvia
valters.nollendorfs@lu.lv
- Paškevica Beata (b. 1968) – *Dr. philol.*, literary scholar. Letonica and Baltic Center, NLL
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
beata.paskevica@lnb.lv
- Strautiņa Ineta (b. 1962) – *Mg. philol., Mg. paed.* historian of pedagogy. Faculty of Education,
Psychology and Art, UL
Jūrmalas gatve 76, Rīga, LV – 1083, Latvia
ineta100@inbox.lv
- Šiliņš Jānis (b. 1983) – *Dr. hist.*, historian. Latvian State Historical Archives
Slokas iela 16, Rīga, LV-1048, Latvia
janis2404@inbox.lv
- Štoll Pavel (b. 1964) – *Ph.D.*, literary scholar. Faculty of Philosophy of the Charles University
in Prague
Nám. Jana Palacha 1/2, 11638 Praha, The Czech Republic
pavel.stoll@tiscali.cz
- Schulze-Gerlach Christin (b. 1984) – *M.A.*, literary scholar, theologian. Martin Luther
University Halle-Wittenberg
Adam-Kuckhoff-Str. 35, 06099 Halle (Saale), Germany
christin.schulze@web.de
- Talonen Jouko (b. 1953) – *Dr. theol., Dr. phil.*, theologian, church historian. Faculty of
Theology, University of Helsinki
PL 4, Vuorikatu 3, 00014 University of Helsinki, Finland
jouko.talonen@helsinki.fi
- Tihovska Ieva (b. 1979) – *Dr. art.*, ethnomusicologist. Jāzeps Vītols Latvian Academy of
Music; ILFA UL
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
ieva.tihovska@lulfmi.lv

FH – Faculty of Humanities

ILFA – Institute of Literature, Folklore and Art

NLL – National Library of Latvia

UL – University of Latvia

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
Reģistrācijas apliecības nr. 90002118399
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvija
Tālr./fakss +371 67229017
<http://www.lulfmi.lv>
info@lulfmi.lv

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"
Langervaldes iela 1a, Jelgava, LV-3022